

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

letnik 27

št. 1

leto 1979

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XXVII

1979

IZDAJA IN ZALAGA ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO

LJUBLJANA

C II 130310
+

KRONIKA

ČASOPIS ZA PLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

PO 755/1981

IZDAJATELJSKI SVET: DR. TONE FERENC, DR. FERDO GESTRIN (PREDSEDNIK), OLGA JANSÁ-ZORN, ANTOŠA LESKOVEC, NIKO LUKEŽ, BOŽO OTOREPEC, SLAVICA PAVLIČ, DR. MIRO STIPLOVŠEK, DR. JOŽE ŠORN, DR. SERGEJ VILFAN, VIDA WEDAM, DR. TONE ZORN, SALVATOR ŽITKO, DR. JOŽE ZONTAR

UREDNIŠKI ODBOR: FRANCE DOBROVOLJC, MARJAN DRNOVŠEK, DR. TONE FERENC, DR. FERDO GESTRIN, STANE GRANDA, OLGA JANSÁ-ZORN, BOŽO OTOREPEC, DR. JOŽE ŠORN, DR. SERGEJ VILFAN, DR. PETER VODOPIVEC, DR. JOŽE ŽONTAR — GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK: OLGA JANSÁ-ZORN — LEKTOR: FRANCE DOBROVOLJC — OPREMIL: JULIJAN MIKLAVČIČ — ZA UPRAVO ODGOVARJA MAJDA KUNAVER — SOFINANCIRA RAZISKOVALNA SKUPNOST SLOVENIJE — TISKA TISKARNA TONE TOMŠIČ V LJUBLJANI — KLIŠEJE IZDELUJE KLIŠARNA LJUDSKE PRAVICE V LJUBLJANI

KAZALO

AVTORSKO KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- Boltin-Tome Elica*: Tehnika gradnje benečanske ceste v dolini Rižane — 106
- Demšar Viktorijan*: Prebivalci Komende po družinski knjigi Petra Pavla Glavarja — 18
- Drnovšek Marjan*: Graditev ljudske oblasti in obnova v Ljubljani v letih 1945 do 1947 — 52
- Jakopič Bogo*: Zgodovina učnih načrtov in programov šol za gluhe na Slovenskem — 185
- Janša-Zorn Olga*: Agrarna reforma na veleposstvu Jablje — 117
- Knez Tone*: Oris najstarejše zgodovine Laškega — 149
- Mlakar Boris*: Domobranstvo na Primorskem — 43
- Mlinarič Jože*: Stiški Bajnhof do konca 16. stoletja — 8
- Mlinarič Jože*: Napad Uskokov na kostanjeviško cisterco leta 1736 — 100
- Pahor Miroslav*: Vloga gorenjsko-koroške prometne pahljače pri rekrutiranju pomorskega kadra v preteklosti (1812 do 1918) — 30
- Pišec Karl*: Utrdbena rabota mariborska — 81
- Rozman Franc*: Ob sedemdesetletnici tivolske resolucije — 180
- Simonič Ivan*: Grad Turn pri Dragatušu — 155
- Šašel Jaroslav*: August 69: Vojaški puč v Poetovion — 1
- Šorn Jože*: Zanimivosti z naših cest v 18. stoletju — 157
- Vodopivec Peter*: O odnevu karbonarskih vstaj v Italiji in zaprtih Italijanih na ljubljanskem gradu (1820—1825) — 168
- Vrišer Andreja*: Prispevek k razvoju noše v 17. stoletju na Slovenskem — 94
- Žontar Jože*: Sergej Vilfan — šestdesetletnik — 65
- Žvanut Maja*: Prva svetovna vojna v očeh dveh slovenskih ilustriranih časopisov — 112

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

- Kambič Mirko*: Karlovški most v Ljubljani — 68
- Kambič Mirko*: Kamna Gorica in Bled — 69
- Kambič Mirko*: Dr. Janko Šavnik (1881—1915) — 193
- Vuga Davorin*: Viri za zgodovino slovenske arheologije — 127

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

- Benedičič Darinka*: Arhivski dokumenti o obnovi in socialistični graditvi v Ljubljani 1945 do 1947 — 71
- Ciperle Jože*: Gimnazije na Slovenskem v letu 1848 ter njihov razvoj do leta 1918 — 129
- Vovko Andrej*: Razstava o prvem ljubljanskem samoprispevku — 72
- Vovko Andrej*: Razstava o dr. Antonu Fistru — 131
- Vuk Marko*: Posvetovanje o slovenskih krajevnih zbornikih — 196
- Zorn Tone*: Znanstveno posvetovanje o revolucionarnem vrenju v Pomurju v letih 1918—1920 — 132
- Zorn Tone*: Deveto zborovanje arhivarjev — 197

NOVE PUBLIKACIJE

- Čampa Marjeta*: Janko Orožen, Denarništvo v Celju, Ljubljanska banka 1973 — 145
- Čampa Marjeta*: Damjan Ovsec, Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetkov dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne, 1979 — 144
- Gantar-Godina Irena*: Celjski zbornik 1975—1976, Celje 1977 — 135
- Gombač Metka*: Jadranski koledar 1979, Trst 1978 — 137
- Gombač Boris*: Aleksander Rojc, Cultura musicale degli Sloveni a Trieste dal 1948 all'avvento del fascismo, Trieste 1978 — 138
- Gombač Boris*: Športno društvo BOR. Sezona 1978—1979, Trst 1978 — 140
- Granda Stane*: Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 47, Maribor 1976 — 73
- Granda Stane*: Novo mesto skozi čas, Novo mesto 1978 — 78
- Guštin Damjan*: Fran Juriševič, Partizansko gospodarstvo na Primorskem, Koper 1975 — 79
- Hudales Jože*: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Ljubljana 1976, 1977 in 1979 — 200
- Janša-Zorn Olga*: Glazerjev zbornik, Maribor 1977 — 74
- Janša-Zorn Olga*: Janko Orožen, Zdravilišče Dobrna 1975 — 201
- Janša-Zorn Olga*: Branko Reisp, Grad Krumperk in tabor nad Ihanom, Ljubljana 1978 — 77
- Klemenčič Matjaž*: Spominski dom dr. Franceta in Borisa Kidriča na Knežcu pri Rogaški Slatini, Ljubljana 1978 — 80
- Klemenčič Matjaž*: Konferenca KPS v Šmiglovi zidanici, Ljubljana 1978 — 80
- Matičič Franci*: Slovenski visokošolci v boju za narodno osvoboditev in socializem, Ljubljana 1977 — 76
- Matičič Franci*: Vlado Valenčič, Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne, Ljubljana 1977 — 141
- Matičič Franci*: Lojze Žumer, Delež gozdov v slovenskem prostoru, Ljubljana, 1976 — 142
- Mihelič Darja*: Ferdo Gestrin, Pomorstvo srednjeveškega Pirana, Ljubljana 1978 — 76
- Mlakar Boris*: Vilko Kolar-Domen, Po veliki zmagi, Ljubljana 1978 — 146

Šorn Jože: Razvoj poštne službe na Gorenjskem do prve svetovne vojne, Kranj 1977 — 143
 Šumrada Janez: Andraški razgledi, Žalec 1975 — 201
 Šumrada Janez: Dekani v preteklosti in danes, Koper 1979 — 140
 Šumrada Janez: Letuš skozi čas. Trnava. Gornjsko. Žalec 1976, 1977, 1979 — 203
 Šumrada Janez: Savinjski zbornik IV, Žalec 1978 — 134
 Šumrada Janez: Vransko in nova šola, Celje 1974 — 204
 Vidovič-Miklavčič Anka: Aleksander Gala-Peter, Partizanski zdravnik, Ljubljana 1978 — 202
 Vovko Andrej: Peter Krečič, Grad Kromberg, Ljubljana 1977 — 78
 Vovko Andrej: Joža Vilfan, Delo, spomini, srečanja, Ljubljana 1978 — 147
 Zorn Tone: Die Volksgruppen in Österreich, Wien 1979 — 146
 Zorn Tone: Dve publikaciji slovenskega informacijskega centra, Celovec 1978, 1979 — 202
 Zorn Tone: Otmar Tuider, Die Wehrkreise XVII. und XVIII. 1938—1945, Wien 1975 — 201
 Zorn Tone: Vestnik Slovenskega raziskovalnega inštituta, št. 1, Trst 1979 — 137

KAZALO SLIK

POKRAJINE, GRADOVI, NASELJA IN PODOBNO

Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein, Kamnik sredi 19. stoletja — naslovna stran 1. zvezka
 Pogled na Bajnhof in Trško goro okrog leta 1900 — 15
 Komenda 1761. leta — 23
 Graščina na Križu — 25
 Gradnja Litostroja — 58
 Obnavljanje črnuškega mostu maja 1945 — 60
 Gradnja karlovškega mostu v Ljubljani 1895 — 68
 Kamna Gorica pred letom 1870 — 69
 Bled s Triglavom pred letom 1870 — 70
 Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein, Kamnik 1848/49 — zadnja stran 1. zvezka
 Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein, Ljubljana, pogled na mesto s Cekinovega gradu — naslovna stran 2. zvezka
 Graščina Jablje — 118
 Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein, Ljubljana sredi 19. stoletja — zadnja stran 2. zvezka
 Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein, Žužemborg, sredi 19. stoletja — prva stran 3. zvezka
 Grad Turn pri Dragatušu po Valvazorju — 155
 Podturnščica pri izviru pod gradom Turn — 156
 Grad Turn v Brezniku pri Dragatušu — 156
 Trst s pristaniščem okrog 1780 — 157
 Trst iz okrog 1780 — 160
 Panorama tržaškega pristanišča in mesta iz okrog 1780 — 166
 Pokrajina ob Drini 1914/15 — 193
 Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein, Soteska pri Novem mestu, sredi 19. stoletja — zadnja stran 3. zvezka

NACRTI IN ZEMLJEVIDI

Zemljevid, ki omenja kraje in pokrajine v razpravi Jaroslava Šasla, Avgust 69: Vojaški puč v Poetovionu — 3
 Zemljevid, ki ponazarja urbarialna naselja in vinske dajatve pri razpravi Jožeta Mlinariča, Stiški Bajnhof do konca 16. stoletja — 13
 Zemljevid, ki ponazarja pot napadalcev v razpravi Jožeta Mlinariča, Napad Uskokov na kostanjeviško cisterco leta 1736 — 103
 Profil benečanske ceste in primerjava plasti s plastmi rimskih cest — 108
 Benečanska cesta v ankaranskem križišču — 109
 Fragment trase benečanske ceste v današnjem ankaranskem križišču — 109
 Zemljevid zahodne polovice kranjskih cest, ki jih je zrisal Ivan Jurij Elsner leta 1763 — 162

OSEBE

Dr. Sergej Vilfan — 65
 Župnik Janez Zorc, pred letom 1895 — 127
 Maturantje I. državne gimnazije v Ljubljani 1893 — 131
 Janez Cigler — 178
 Bosenska deklica 1914/15 — 194
 Skupina Bosancev 1914/15 — 194
 Dr. Janko Šavnik kot vojak — 195 ä

RAZNO

Napisna plošča iz leta 1591 z nekdanjega Bajnhofa — 9
 Grb stiškega opata Jakoba Reinprechta iz leta 1620 — 11
 »Družinska knjiga« Petra Pavla Glavarja spisana v letih 1754—1760 — 19
 Faksimile ene strani Glavarjeve »družinske knjige« — 21
 I. kongres OF v Ljubljani julija 1945 — 54
 Dom Titove mladine — 55
 Fizikturni zlet v Ljubljani avgusta 1945 — 57
 Odstranjevanje ruševin septembra 1945 — 63
 Nakit iz grobnice v Betnavi (okoli leta 1636) — 95
 Skica priček in čevlja iz grobnice v Betnavi (prva polovica 17. stoletja) — 96
 Naris in skica sukniča ter čevljev z grada nad Slovenjim Gradcem (prva polovica 17. stoletja) — 98
 Fragment benečanske ceste — 107
 Del profila benečanske ceste — 107
 Napis na kamnitem stebru v Bertokih — 110
 Seznam štiriletnih zakupnikov zemljišč veleposestva Jablje (6. junija 1921) — 120
 Relief Meduzine glave vzdani na pročelju hiše v Laškem — 151
 Rimski kamniti lev iz Laškega — 152
 Rimski kamniti medaljon s portretom ženske, najden v Lahomnem pri Laškem — 153
 Fragmentarno ohranjen rimski družinski nagrobnik s podobo matere in otroka — 154
 Dvojezična okrožnica ljubljanskega gubernija o združenju karbonarjev z dne 24. novembra 1821 — 171

Spoštovani!

SLOVENSKA MATICA nudi vsem naročnikom Kronike ugodno možnost, da si nabavijo njene knjige in še posebej spodaj navedene zgodovinske knjige:

F. Stelè, Slikarstvo v Sloveniji	90.—
N. Sumi, Arhitektura XVIII. stoletja	70.—
Pleterski-Ude-Zorn, Koroški plebiscit	150.—
E. Cevc, Poznogotska plastika	90.—
J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo	70.—
L. Čermelj, Med prvim in drugim tržaškim procesom	50.—
P. Fister, Arhitektura protiturških taborov	100.—
I. Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture	190.—
M. Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture	70.—
T. Glavan, Lužiški Srbi	50.—
I. Komelj, Gotska arhitektura na Slovenskem	120.—
V. Melik, Volitve na Slovenskem	70.—
I. Mohorič, Zgodovina železnic na Slovenskem	120.—
J. Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem	70.—
Zemljevid tržaškega ozemlja	120.—

Gre za knjige, ki so trajnega pomena in jih je treba večkrat vzeti v roke. Dobite jih s popustom, to je po članski ceni (precej nižji od knjigotrške) in pri večjem odvzemu tudi na več obrokov, v poslovnih prostorih Slovenske matice, Ljubljana — Trg osvoboditve 7/I

SLOVENSKA MATICA

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

27. letnik Ljubljana 1979 1. zvezek

- Jaroslav Šašel: Avgust 69: vojaški puč v Poetovionu — Stran 1
August A. D. 69: Putsch in Poetovio
- Jože Mlinarič: Stiški Bajnof do konca XVI stoletja. — Stran 8
The Feudal Property Bajnof Belonging to Stična up to the End of the XVth Century
- Viktorijan Demšar: Prebivalci Komende po družinski knjigi Petra Pavla Glavarja — Stran 18
The Inhabitants of Komenda as Described in the Family Book by Peter Pavel Glavar
- Miroslav Pahor: Vloga gorenjsko-koroške prometne pahljače pri rekrutiranju pomorskega kadra v preteklosti (1812 do 1918) — Stran 30
The Role of the Carniolo-Carinthian Crossways in the Recruiting of the Naval Cadre in the Past
- Na ovitku: Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein, Kamnik sredi 19. stoletja, original v Narodnem muzeju v Ljubljani (foto Srečo Habič)
- Ureja uredniški odbor. Glavni in odgovorni urednik Olga Janša-Zorn. Tehnični urednik Vasko Simoniti
- Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino. Predstavniki Majda Kunaver — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III. Tkoči račun 50101-678-47483 — Letna naročnina 160 din, posamezna številka 60 din.
- Boris Mlakar: Domobranstvo na Primorskem — Stran 43
The Anti-revolutionary Movement in the Region of Primorsko
- Marjan Drnovšek: Graditev ljudske oblasti in obnova v Ljubljani v letih 1945 do 1947 — Stran 52
The Establishing of the People's Authority and the Reconstruction of Ljubljana in the Years 1945—1947
- Jože Žontar: Sergij Vilfan — šestdesetletnik — Stran 65
Sergij Vilfan — A sexagenarian
- Iz starih fotografskih albumov — Stran 68
Photos from old albums
- Delo naših zavodov in društev — Stran 71
Notes on the activity of our institutes and associations
- Nove publikacije — Stran 73
New publications

AVGUST 69: VOJAŠKI PUČ V POETOVIONI

JAROSLAV ŠAŠEL

Dvakrat omenja Tacit v svojem delu kraje, kjer živimo. Prvič Nauportus-Vrhniko ob Avgustovi smrti (19. septembra 14. leta n. š.), ki ji je sledil upor armade, stacionirane po Iliriku (v Analih I, 16). Drugič, Poetovio-Ptuj v zvezi s proklamacijo novega imperatorja, vojskovodje Tita Flavija Vespazijana, ki je ravno takrat vodil vojno proti gverilji upornih Židov (v delu Historiae III, 20). V Poetovionu so se namreč avgusta 69 sestala štabna vodstva legij in avksiliarnih enot po Iliriku stacionirane armade ter guverner province, ostareli senator L. Tampius Flavianus, da bi se posvetovali o notranjepolitičnem položaju in zavzeli enotno stališče. *Poetovionem in hiberna tertiae decimae legionis convenerant. Illic agitavere placeretne obstrui Pannoniae Alpes, donec a tergo vires universae consurgerent, an ire comminus et certare pro Italia constantius foret* (Zbrali so se v Poetovionu v zimski garniziji 13. legije. Tam analizirali, ali bi bilo bolje zabarikadirati Panonske Alpe [Julijske Alpe s Krasom in predgorji], dokler ne bi organizirali v zaledju vse razpoložljive sile, ali pa bi bilo bolj smotrno iti na nož in

se boriti za Italijo), piše Tacit v znanem pričetku 3. knjige Historij, ter navaja v nadaljnjem argumente pro et contra, ki so jih prečetali.

V diskusijo je z odločno besedo posegel M. Antonius Primus, tedaj poveljnik legije 7. iz Karnunta (danes vas Petronell okoli 40 km vzhodno od Dunaja), in po tem sestanku prevzel vojaško poveljstvo vseh akcij, ki so Vespazijanu omogočile naglo in neposredno pot do prestola rimskega imperija. Kljub tem zaslugam je bil v tedanji politični igri pozneje odrinjen; Vespazijan ga ni nagradil z bleščečo politično kariero niti vključil v vladni mehanizem, nasprotno, Rim ga nekako ni hotel poznati in M. Antonius Primus se je končno — prostovoljno ali prisiljen, tega ne vemo — umaknil iz mesta v provinco. Ta paradoks ima prvenstveno psihološke osnove, ki jih historik komajda sluti in ne more zanesljivo obnoviti, vendar je do neke mere razložljiv iz značaja akterjev in poteka nadaljnjih dogodkov.

Ker se je zgoraj omenjeni, lahko rečemo, svetovno-politični dogodek v jedru odigral v

Poetovioni in je zaradi tega eminentno povezan s slovenskim prostorom in ker z nekaterih vidikov in v celoti še nikoli ni bil obravnavan, ga je umestno, sodim, razčleniti in kolikor mogoče osvetliti. Kakor je bila sodobnikom opredelitev težka, tako je danes historiku še težje ustvariti sinoptičen pregled naglo vrstečih se dogajanj v letu in pol štirih cesarjev — pretendentov je bilo še več — še težje pa izkristalizirati silnice, ki so jih usmerjale. Skušali bomo najprej na kratko podati tok dogajanj.

Neron je vladal skoraj 14 let — nastopil je leta 54 — in to kljub Senekovi vzgoji od začetka do konca okrutno. Ubil je Klavdijevega mladoletnega sina Britanika, iztrebil ostanke Avgustove rodovine, dal umoriti Junija Silana, Rubellija Plavta, Favsta Sullu in druge, ubil je lastno mater, ubil je ženo. Leta 64 je dal zažgati kristjane, obtožene zaradi požara Rima. Znova in znova izpraznjeno državno zakladnico je polnil z zaplembami. Šest veleposestnikov je imelo v lasti pol severne Afrike, Plinij pripominja (*Naturalis historia* VII, 14), interfecit eos Nero princeps (ubil jih je vladar Neron). Posebej je vzel na muho nobiliteto in se demagoško obdal s kimavci najnižjih nravi.

Iz te klime je leta 68 prišlo do prvih upornih izbruhov, kjer vodjem ni šlo toliko za lastne koristi, kolikor za rešitev rimskega ljudstva in senata.

Marca 68 se je uprla provinca Lugdunensis (danes centralna Francija) pod vodstvom G. Julija Vindeksa.

Aprila Tarraconensis (zahodna Španija) pod Servijem Sulpicijem Galbo, ter Luzitanija (Portugalska) pod M. Salvijem Othonom; takoj za njo Numidija (v severozahodni Afriki).

Maja so zgornjegermanske legije (Porenje in območje) hotele za imperatorja armadnega poveljnika L. Verginija Rufa, ki je ponujeno mesto odklonil in se pridružil Galbi. Galba ni nastopil kot protivladar, marveč kot borec proti Neronovi nečloveški, antisenatni politiki, kot *legatus senatus et populi Romani* (opolnomočeni vodja senata in rimskega ljudstva). Proti Neronu je bila usmerjena tudi armada v Iliriku (zahodni Balkan), kot se je pokazalo ob majske dogodkih, ko je zaprla pot legiji, ki jo je Neron poklical na pomoč iz Dalmacije.

Krog upornikov se je sklenil. Oporišča so padala. Neron je bil prisiljen v samomor, 8. junija 68. Senat je imenoval za novega cesarja Galbo.

Julija 68 se je skušal polastiti oblasti *praefectus praetorio* C. Nymphidius Sabinus, vendar ga je Galbi uspelo takoj odstraniti.

Porenski armadni zbor je pozimi oklical za cesarja Avla Vitelija, namestnika v Germaniji Inferior (danes Zgornje Porenje in Svica).

15. januarja 69 pretorijanci ubijejo Galbo in v Rimu okličejo za cesarja M. Salvija Othona, ki ga pozdravita Balkan in Vzhod. Tako

si končno stojita nasproti Vitelij, ki ga priznava Zahod, in Otho, ki ga priznava Vzhod.

V začetku aprila vdre Vitelij v Italijo.

19. aprila 69 armada iz vojnega okrožja Germanija in Galija premaga pod njegovim vodstvom armado iz Ilirika, ki se je borila za M. Salvija Othona pri Bedriaku (vas poleg Kremone).

Konec aprila se poražena armada Ilirika jame odločati za Vespazijana.

1. julija se Vespazijanu pridružita legiji v Egiptu, nato Sirija,

11. julija Judeja.

Avgusta je sestanek štabnih oficirjev armade v Iliriku v Poetovioni, kjer poda oceno položaja M. Antonius Primus, čigar mnenje, da se je treba udarno in brez odlašanja priboriti do Rima, prevlada. Sledi bliskovita intervencija v Italiji.

24. oktobra 69 zmaga M. Antonius Primus pri Bedriaku z ilirsko armado, ki je pred pol leta prav tu doživela poraz; nato pri Kremoni.

20. decembra je Vitelij ubit, dva dni nato pa je Vespazijan priznan po vsem imperiju.

S tem je nastopila nova era. S fanatično in hazardersko odločnostjo ji je pomagal utreti pot *dux strenuus* (dinamični vodja) M. Antonius Primus.

M. Antonius Primus, ki je torej bil, kot smo videli, eden glavnih akterjev v zapleteni situaciji v času med Neronom in Vespazijanom, je bil rojen okrog leta 21 n. e. v Tolozi, danes Toulouse v Franciji, mestu v provinci Aquitania. Kariera v rimskem senatu mu je bila kot sinu plemiške družine zagotovljena.

Nedvomno je po osnovnem šolanju v mediteransko dinamičnem galskem okolju, iz katerega je še izstopal, kot kaže zgovorni vzdevek *Becco* (kljun, glej Svetonij, *Vitellius* 18), nadaljeval študij v neogibni pravno-advokatski smeri v Rimu. Nekaj nad 20-leten je nastopil eno od funkcij v *vigintiviratu*.¹ Do 25. leta je opravil predpisano službo *tribunus militum laticlavii legionis*, ki ga je uvedla v umetnost vojskovanja in predvsem vojnega vodstva, seznanila pa tudi s provincialno upravo. V nadaljnjem je opravljal službe po točno določenem poteku, vendar ne vemo, če vse suo anno (v predpisani minimalni starosti), ker nimamo časovnih podatkov. Dobil je eno izmed *kvestur* — ali v provinci ali v Rimu — dalje, ljudski *tribunat* ali *ediliteto*, in postal končno *praetor*, star verjetno nekaj nad 30 let. Normalno je bilo, da je po preturicim prej postal *legatus legionis*, in to se je tudi zgodilo. Na 'generalskem' položaju je bil 3 leta, nato se je vrnil leta 60 ali 61 v Rim in čakal na nadaljnja imenovanja.

V sestavku omenjeni kraji in pokrajine

Veselo življenje mladega plemiškega oficirja na razpoloženju ga je v Rimu tesneje povežalo z moralno problematično družbo, ki mu je bila miselno in značajno blizu in ki se je gibala okrog bogatega senatorja Domicija Balba, starca brez bližnjih dedičev. Situacijo oriše Tacit s sočno in skopo nazornostjo (Anali XIV 40): *Domitius Balbus erat praetorius, simul longa senecta, simul orbitate et pecunia insidiis obnoxius* (Domitius Balbus, na stopnji bivših pretorjev, je bil i zaradi sive starosti i osamelosti ter bogastva tarča spletkarjem). Res se je njegov daljnji sorodnik in nadobudni politik Valerius Fabianus polakomnil premoženja. Pri spletki mu je pomagala objestna, razmeroma ugledna rimska velemestna jeunesse dorée, med katero je bil tudi M. Antonius Primus. Valerij Fabian je ponaredil starčkov testament in tolpeca ga je overovala s svojimi podpisi. Afera je bila razkrinkana in obravnavana na zaprti senatni razpravi. Krivci in sodelavci so bili obsojeni po lex Cornelia testamentaria na izgubo državljskih pravic in izgnanstvo.² To je bilo leta 61, za Nerona.

Mladi galski petelin pa je očitno že slovel kot perspektiven priseben oficir, z vsemi 'odlikami' štabnega oficirja in hazarderja, ki uživa življenje, dokler ga ima. Bil je izvrsten

govornik, demagog, tovariš brez primere, ki stori za tovariša vse, življenje z njim je bilo dinamično, elastično, veselo in zmagovito na bojnem polju ali v budoarju. Servius Sulpicius Galba je moral poznati in ceniti njegovo poveljniško sposobnost. Ko je po Neronovem samomoru postal cesar, ga je politično rehabilitiral in jeseni 68 imenoval za komandanta legije VII Galbiana, legije, ki jo je bil še v Hispaniji Tarraconensis sam rekrutiral in zaprisegel; za garnizijo ji je dodelil Carnuntum v Panoniji.

Pred vrati je bila zima. Pred M. Antonijem Primom je bilo triletno načelovanje legiji brez perspektive na kako akcijo, resda na zahtevni severni meji imperija nasproti Markomanom, kjer pa se ravno tedaj razen lokalnega prekupčevanja ni dogajalo nič zanimivega. Vendar sredi zime je zavrelo v Germaniji. 2. januarja 69 sta A. Caecina Alienus, doma iz Vicenze (Vicetia), legat legije IIII Macedonica v Germaniji Superior, ter Fabius Valens, legat legije I Minervia v Germaniji Inferior, oklicala 54-letnega armadnega poveljnika v Germaniji Inferior Avla Vitelija za vladarja. Ta je imperatorstvo prevzel. Armade vseh zahodnih provinc so stopile na njegovo stran. Pri takem razvoju dogodkov je tedanji zakoniti vladar Servius Sul-

picius Galba 10. januarja adoptiral kot naslednika 31-letnega L. Kalpurnija Pisona Frugi Liciniana. Zaradi premajhne aktivnosti in samovoljnosti so 15. januarja gardne čete ubile Galbo skupaj z adoptiranim naslednikom in posadile na prestol M. Salvija Othona. Njemu so se v nadaljnjem priključile armade vsega Ilirika, Egipta in Afrike, torej tudi legiji v Poetovionu in Karnuntu. Vitelij je sprožil marca vdor armad iz Britanije in Germanije v Italijo, Otho je mobiliziral Balkan in Italijo. 19. aprila sta si stali pri Bedriaku nasproti armadi iz Germanije in Ilirika, v slednji tudi legio VII Galbiana iz Karnunta pod M. Antonijem Primom, XIII Gemina iz Poetovione pod Vedijem Akvilo, XI Claudia pia fidelis iz trdnjave Burnum (danes vas Ivoševci severno od Skradina) pod L. Annijem Bassom. Mezijske legije so bile navzoče le s posameznimi oddelki, ker armada zaradi zime, dolge poti in kratkega roka ni mogla dovolj naglo prispeti na bojišče. Otho je bil poražen, germanska armada je premagala ilirsko, ponižanje, ki ga je slednja težko prenašala. Po zmagi je Vitelij nasprotnikove enote kazensko razmestil, in sicer legijo I Adiutrix iz Panonije v Hispanijo, XIII Gemino iz Dalmacije v Britanijo. Legio XIII Gemina iz Poetovione je morala graditi amfiteater v Kremoni in Bononiji (Bologna); le VII Galbiana je bila poslana nazaj na mejo v Carnuntum, XI Claudia pa v Dalmacijo.

Za guvernerja Panonije je v začetku poletja 69 delegiral umerjenega in zanesljivega L. Tampija Flaviana: *dives senex, natura ac senecta cunctator* (Tacit, *Historiae* II 86; bogat starec, po prirodi in starosti obotavljajč), in Vitelijev daljnji sorodnik. Dalmacijo je upravljal M. Pompeius Silvanus enakega kova in prijatelj L. Tampija Flaviana. Podrejen mu je bil poveljnik legije XI Claudia pia fidelis, energični L. Annius Bassus, *gravissimus civis*, kot pravi Plinij v pismu (VII 31,5).³ Tudi Bassus je postal duša in vodja gibanja, ki se je pričelo v Iliriku po Othonovem porazu pri Bedriaku.

Mezijske legije, ki so prihitele Othonu prepozno na pomoč in nato niso hotele priznati Vitelija, so se na posvetovanju pri Akvileji odločile za Vespazijana. Idejo je dala III Gallica iz garnizije Oescus ob Donavi, (danes Isker pri mestecu Gigen v Bolgariji), ki je Vespazijana kot poveljnika osebno poznala, ker je od leta 67 garnizirala v Judeji. V Akvileji je pripela njegovo ime na signa. Med enotami po Iliriku je zavrelo. *In Pannonia tertia decima legio ac septima Galbiana dolorem iramque Bedriacensis pugnae retinentes haud cunctanter Vespasiano accessere vi*

praecipua Primi Antonii (V Panoniji sta se trinajsta legija in sedma »Galbova«, ki sta prikrivali bol in gnev zaradi bitke pri Bedriaku, brez pomisleka pridružili Vespazijanu, predvsem tudi zaradi pritiska Antonija Prima. Tacit, *Historiae* II, 86, 1). Poveljniški kader je samovoljnost moštva začasno zavrli,⁴ a vojska je vztrajala pri svojem izboru. Po balkanskih štabih so se pričela mrzlična posvetovanja.

Divulgato facto — ko se je vest razširila — je to gibanje dalo prefektu Egipta Tiberiju Juliju Alesandru pobudo, da je 1. julija 69 svoji legiji zaprisegel na Vespazijanovo ime ter se povezal tako z Vespazijanom samim kot z guvernerjem Sirije C. Licinijem Mucianom. Vespazijan je ponujeno imperatorsko čast sprejel, sprejel pa s tem tudi boj na življenje in smrt z Vitelijem. 11. julija je zaprisegel svojo vojsko in poveril poveljstvo proti Viteliju Mucianu, ki je tako postal *dux contra Vitellianos*. Ta je z legijo VI Ferrato in 13.000 veksilariji nemudoma odrinil čez Kapadokijo in Frigijo, zbral pontsko floto v Bizancu, a moral zatreti spotoma vdor Dačanov, kar ga je na pohodu v Italijo zelo zamudilo.

Medtem se je v Poetovionu, to je v trdnjavi legije XIII Gemine, ki ji je poveljeval Vedius Aquila, sestel glavni stan vseh enot, razmeščenih po Iliriku pod predsedstvom L. Tampija Flaviana in razglabljal, kakšna stališča naj zavzame.

Trdnjava v tedanji Poetovionu, kjer je bil znameniti štabni sestanek leta 69, je bila mogočen, kake 4 m visok ter 400 × 500 m obsežen zemeljski okop, katerega konstrukcijo so nosila bruna in vzdolž katerega so stali na regularne lokostrelne razdalje (60 m) po 8 m visoki stolpi iz brun in ila. Brunarice so bile tudi vse barake za moštvo, razporejeno po kohortah in centurijah, skladišča, vojno-obrtniške hale; zidani so bili zgolj vodnjaki, vodovodna korita — voda je bila napeljana s Pohorja preko Framu in Hajdine — stanovanja za tribune (*scannum tribunorum*), hiša za legijskega poveljnika ter principia, v katerih so bili vsi štabni prostori. Okrog trdnjave se je kopičilo pol zidano pol iz barak sestavljeno naselje tistih ljudi, ki jim je vojska dajala kruh ali so sicer kakorkoli spadali k njej: gostilničarji, rokohitreci, prostitutke, družinski člani vojakov in njihovi obiski, sužnji ali oproščenci podoficerjev, prekupčevalci, marketendarji, obrtniki, brodarji, delavci dostikrat okoliški kmetje — posebno na sejmske dni — člani militantnih orientalskih religij, pravni pisarji, padarji. Etnično je bil v območju garnizijskih centrov, tako tudi v Poetovionu, živ žav non plus ultra, ves Mediteran, vseh vrst orientalski, Retijci, Galci, Italiki raznih plemen, prebivalci centralnega Balkana, vzhod-

noalpski Kelti, razni Afričani, razni Germani, vse je govorilo med seboj po svoje, se oblačilo po rimsko in lomilo latinščino. V Poetovionii je v območju Spodnje Hajdine stala poštna postaja, to je sklop poslopij z državnim prenočiščem, skladiščem, kolnicami, hlevi, živino in številnimi hlapci. V istem območju so bili tudi davčni in mitniški uradi. V smeri proti Pragerskemu je tekla čez Ptujsko polje ravna cesta, ob njej levo in desno je stala vrsta nagrobnikov na grobnih parcelah, ki so bile južnjaško urejene in obsajene z grmiči in drevci. Na drugi strani trdnjave je bil lesen most čez Dravo — z vojaško stražo — niže je bil rečni pristan, ob njem delavnice in skladišča. Odmaknjeno od mesta v ožjem smislu je v današnji Rabeljčji vasi nastajalo naselje lončarjev, opekarjev, metalurških obrtnikov, kratka vseh, ki so potrebovali lastne vodne kanale, močne kurilne naprave, glino, velike delovne hale in skladišča. Na Grajskem hribu je bila stalna straža v stolpu s signalno postajo. Verjetno pa je stalo na njem tudi kako starosvetno svetišče, ki jih je bilo po naselju raztresenih še več, med njimi so tu in tam postavili tudi kak rimski tempelj (glavni, a izključno vojaški, je bil seveda v trdnjavi). Taka približno je bila Poetovio, kamor so prijezdile manjše enote z vseh v Panoniji stacioniranih garnizij, jezdnih in pešadijskih enot (al in kohort), trije legijski komandanti ter člani njih štabov — na posvet avgusta leta 69, pro ali contra Vespazijanu. Sele pozneje se je Poetovio razvila v civilno mesto, kakršnega si navadno predstavljamo, kadar o njej govorimo.

Odločitev za Vespazijana je bila nesporna. Pritisk vojaštva in velikega dela poveljstva je že odločil njemu v prid kmalu po 19. aprilu, po porazu othonijanske ilirske armade — to je po svojem lastnem porazu — pri Bedriaku. Glavno vprašanje, ki so ga reševali, je bilo *placere tne obstrui Pannoniae Alpes donec a tergo vires universae consurgere, an ire comminus et certare pro Italia*. Zagovorniki zavlačevalne taktike — ki je bila dejansko ukaz vrhovnega poveljstva, tako Vespazijana kot C. Licinija Muciana, ki se je z vzhodno armado počasi bližal preko Balkana — so opozarjali na lastno šibkost, na udarnost nasprotnikove, to je germanske in britanske armade ter na psihološki faktor, ker so bili aprila poraženi pri Bedriaku in morajo zdaj dobiti zavest, da so boljše pripravljene. Počakati je treba na Muciana in na Vespazijana, ki bo odprl drugo fronto, namreč z morja na Italijo.

Za logično razglabljanje in analiziranje pa ni bil pravi trenutek. Vstal je Marcus Antonius Primus. *Truci voce, quo latius audiretur — etenim se centuriones et quidam militum consilio miscuerant — ita effudit ut cautos ac providos permoveret* (Z gromkim glasom, da bi ga dlje slišali — kajti na posvet

so se vrinili še centurioni in celo nekaj vojakov — je tako govoril, da je ganil tudi zadržane in oprezne. Tacit, *Historiae* III, 3, 1). Zgolj bliskovita akcija njih samih lahko reši Vitelija pogube, je dejal. Uspeh pri Bedriaku je zapeljal zdaj nasprotnike v uživanje, v pomehkuženje in pitje po italjskih mestecih. Pa kljub temu se vse obrača Viteliju v prid, vse ima pri roki, oskrbo, konje, rekrute in še ilirsko morje je brez brodovja. Kaj pomagajo utrjene Alpe, kaj pomaga zavlačevati vojno do naslednjega poletja. Sovražnik si bo opomogel, sami pa bodo zašli v težave. Sam da je pripravljen voditi ne legije, če je ne dobi, zgolj s pomožnimi enotami bo odprl pot in za njimi lahko vsi obotavljajči varno in brez izgub prikorakajo v Italijo.

Govor je užgal. *Uni Antonio apertae militum aures* (Zgolj za Antonija je moštvo imelo ušesa), pravi Tacit (*Historiae* III, 10). Moštvo se je hipoma navdušilo in odločilo. Odločno ga je podprl tudi procurator Ilirika Cornelius Fuscus, senatorskega rodu, ki pa je cupidine quaestus senatorium ordinem exuerat, (ki se je iz pohlepa po dobičku odrekel senatorskemu stanu; Tacit, *Historiae* II, 86, prim. III, 4), da se je lahko legalno vrgel v trgovske posle.⁵ Zaradi svojega rodu je imel vpliv tudi na guvernerja Flavija Tampiana, da se je ogrel za Vespazijana. Enotušni sklep znamenitega posvetovanja v Poetovionii je bil, nemudoma v Italijo; prej zavarovati meje, vse mobilizirati, pustiti minimalne enote po garnizijah, pozvati provincialnega namestnika v Meziji Aponija Saturnina, da privede mezijsko armado, se poprej politično poveže z barbarskimi mejaši, Jazigi, Sarmati in Svevi, da ne bi v odsotnosti glavnine pustili provinc. Medtem so mobilizirali v alarmno stanje noriškega prokuratorja Sekstilija Feliksa *cum ala Auriana et octo cohortibus ac Noricorum iuventute ad occupandam ripam Aeni fluminis, quod Raetos Noricosque interfluit* (da bi z alo Auriano, osmimi kohortami in noriško [predvojaško] mladino zastražil bregove reke Inn, ki deli Retijce od Noričanov; Tacit, *Historiae* III, 5), kajti sosednja provinca Retija pod namestnikom Porcijem Septiminom je stala odločno na Vitelijevi strani, tako da je grozil sunek z boka. Antonius Primus ter Arrius Varus, primus pilus legije III Gallicae (vrhovni centurio legije), sta oddrvela ad invadendam Italiam z veksilariji iz pomožnih enot in delom konjenice ter hipoma zasedla Akvilejo. Mesta Opitergium (Oderzo) in Altinum (Altino), Patavium (Padova) in Ateste (Este) so jima hitela sama odpirat vrata. Sledile so prve zmage.

V vojski, ki je počasi korakala z Balkana v Italijo, se je ob teh novicah zbudila tekmovalna ljubosumnost. Z vsemi silami je VII Galbiana iz Karnunta in XIII Gemina iz Poetovione pod Vedijem Akvilo pohitela do Padove. Vojno atmosfero dobro ilustrira neznamen detajl. Praefectus castrorum VII Galbianae Minicius Iustus je disciplino poostril, vaje-ti zategnil. Komaj so ga oficirji rešili pred razbesnelo vojsko, ki se je pred odločilnimi boji hotela sprostiti. Zgubljeno situacijo je rešil M. Antonius Primus: *opposuit sinum stricto ferro, aut militum se manibus aut suis moriturum obtestans* (nastavil je prsi, potegnil meč in kričal, da ga bodo vojaki ubili ali pa se bo sam; Tacit, *Historiae* III, 7). Minicija Justa so ponoči odpravili v zaledje k Vespazijanu. Enako je bilo treba kapitulirati pred maso in ponoči odposlati na varno vojakom premalo razboritega guvernerja Flavija Tampiana ter Aponija Saturnina. Na drugi strani pa je Antonius Primus izdal ukaz, postaviti po italskih mestih podrte Galbove kipe, demagoška poteza, ki je bila z navdušenjem sprejeta. Njegova priljubljenost je rasla.

Sledile so intenzivne priprave za prvi spopad. Zaman sta Mucian in Vespazijan zadrževala razgreteže pod poveljstvom M. Antonija Prima od odločilnih akcij. Bojna strast in častihlepje sta vse prevzela. Za operacijsko bazo je bila izbrana Verona, ki je kontrolirala alpske prelaze in bila čez Julijske Alpe v stikih z Balkanom.

Sledila je bitka pri Bedriaku, 24. oktobra. Takoj nato bitka pri Kremoni. Sledil je Vitelijev umik v Rim. Da bi izstradal nasprotnika, je dal Vespazijan v Aleksandriji blokirati v Rim namenjene pošiljke egipčanskega žita. Vojska Marka Antonija je prebila Apenine. Sledila so brezuspešna pogajanja z Vitelijem, sledili so poulični boji v Rimu.

Medtem si je bil legijski poveljnik M. Antonius Primus s spretnostjo, z intrigami in demagogijo prilastil generalno poveljstvo nad vsemi enotami, ki so prodirale k metropoli. Tacit tega ne more dokazati, dá pa z opisom njegovega značaja vedeti, kaj misli: *strenuus manu, ga karakterizira, sermone promptus, serendae in alios invidiae artifex, discordiis et seditionibus potens, raptor, largitor, pace pessimus, bello non spernendus* (bliskovit v borbi, udarnih besed, spreten v netenju zavisti do drugih, vpliven pri neslogah in zarotah, grabežljivec, razsipnež, v miru poguben, v vojni upoštevanja vreden; *Historiae* II, 86).

M. Antonius Primus je 'vladal', dokler ni vkorakal v Rim Mucianus. Dotlej je bila *praefectura praetorii penes Arrium Varum, summa potentiae in Primo Antonio* (gardno

načelstvo v rokah Arrija Vara, vrhovna oblast v rokah Antonija Prima; Tacit, *Historiae* IV, 2). Nato pa je Mucian kot Vespazijanova desna roka prevzel vaje v roke. V dvoboju vplivov, ki je sledil, je Primus gradil na zasluge, ki si jih je priboril in s katerimi je zagotovil Vespazijanu oblast. Mucianus je spretno oponiral in vplival na Vespazijana, ki je ostal Antoniju sicer prijateljski, a mu ni dal igrati prve violine.

Primus si želi provincialno namestništvo, kar bi bila logična pot njegove kariere. Mucian mu obljublja Hispanijo Citerior (ali Tarraconensis, to je vzhodna Španija), a le za vabo, da ga pomiri. Odvzame mu poveljstvo nad 7. Galbiano, ki mu je bila docela predana. Mucianu dodeli senat *triumphalia insignia* (odlikovanja kot za cesarjev vojni triumf), Antoniju zgolj *consularia* (kot pripadajo konzulu), Korneliju Fusku in Arriju Varu *praetoria* (kot pripadajo pretorjem). Vespazijanov sin Domicijan, ki se je vedel po Rimu kot princ, se je naveličal Mucianovega tutorstva in si želel v svojem spremstvu dinamičnega in zanimivega M. Antonija Prima. Mucian je to preprečil. *Inde — spet Tacit (Historiae III, 53) — graves simultates, quas Antonius simplicius Mucianus callide eoque implacabilius nutriebat* (od tod mučna rivaliteta, ki jo je gojil Antonius primitivneje, Mucianus spretno, a zato nepomirljiveje).

Tako je bil M. Antonius Primus sistematično izrinjen iz političnega življenja. Pritiran na rob, brez upa na ugledno kariero, oficir, ki mu ponos ne da prenašati poniževanja, se je umaknil v rojstno mesto, sprva gotovo zagrenjen, nato pa se je vživel v vlogo uglednega starca, slavnega generala. Postal je Marcialov pokrovitelj, ki mu je pesnik pogosto v zabavo pošiljal puščice na skupne znance in mu še leta 95 poslal deveto knjigo epigramov. Doživel je torej 75 let ali več.

Ostre konture črno obrobljene Tacitove portretne slike hazarderja in vojskovodje je zdaj treba ublažiti z določeno toplino — to je v življenju pogost psihološki pojav — vsaj tako bi sodili po Marcialovi podobi, ko že ob omembi njegovega imena vzklíkne (X, 32, 5—6):

*ars utinam mores animamque effigere
posset!*

pulchrior in terris nulla tabella foret (o da bi pero moglo orisati dušo in srce, lepše podobe na zemlji ne bi imeli). Oriše ga zainteresiranega za leposlovje. *Marcus amat nostras Musas, omenja prijatelju (IX, 99, 1), in še piše, kako se je razveselil njegove pošte: littera facundi gratum mihi pignus amici pertulit* (izobraženega prijatelja pismo mi je

prineslo drago jamstvo; X, 73, 1). Spet iz drugega Marcialovega epigrama (X, 23, 3—4) odseva spokojna starost Marka Antonija, ki se kot star vojak tudi smrti ne boji:

*praeteritosque dies et tutos respicit annos
nec metuit Lethes iam propioris aquas*

(gleda na minule dni in spokojna leta in se ne boji voda reke Pozabljenja, ki je že blizu). Jasno mu je bilo, kam bo po smrti — ko bo Minos razsodil — njegova junaška duša prišla. V elizijske poljane, v krog prijateljev, pokritih z brazgotinami od ran, ki so jih skupaj dobili v slavnih dneh po znamenitem zboru v Poetovionii.⁶

OPOMBE

1. V senatorskem razredu so bili pripadniki rimskega senata (600 članov) skupaj z družinskimi člani do tretjega kolena z ženami ter osebe, ki jih je vladar izredno privzel. Nagovarjali so se vir clarissimus oziroma femina clarissima. Osnovna zanje je bila gospodarska neodvisnost. Za to so morali imeti kontroliran premoženjski minimum, ki je znašal v avgustejskem času 1 milijon sestercev, od tega — posebej od konca 1. stoletja naprej — je morala biti ena četrtina v nepremičninah na Apeninskem polotoku. Otroci teh družin, ki so se odločili ali so bili določeni za upravno-politično oziroma vojaško kariero, so po končanem šolanju, ki je bilo določeno, nastopili neplačana vodilna mesta v sodstvu, vojski, upravi, svečeništvu oziroma v senatu samem. Zaporedje dolžnosti, ki so jih opravljali, je bilo zakonito predpisano in vezano na minimalno starost. Tistega, ki mu je uspelo opraviti službe takoj, ko je dosegel potrebno starost, so imeli za posebno sposobnega in tudi sam je rad poudaril, da je nastopal obveznosti suo anno. Od Avgusta dalje je v vsako zaporedje vselej lahko posegel vladar bodisi po potrebi (vojna ali siceršnja kriza) bodisi zaradi nagrajevanja oziroma zaradi protekcije. Vendar so si službe večinoma sledile vsaj formalno po predpisih. Stopnje, ki jih je politični kandidat moral opraviti, in delo, ki se je na njih z njim moral seznaniti — ker le to ga je usposabljal za prevzem in obvladovanje nadaljnjih funkcij — so bile (reducirano navedene) naslednje: Vigintivirat (predpisana starost 18 do 20 let, trajanje eno leto; nižje administrativne funkcije ali v finančni ali sodni ali cestno-izgradni smeri), tribunat v legiji (trajal je tri leta in obsegal uvod v vojaško vodstvo in organizacijo), kvestura (predpisana starost 25 let, trajala je eno leto; razni finančno-vodstveni ali kontrolni posli v Italiji ali provincah), dalje, ali ljudski tribunat (predpisana starost 28 let, trajanje eno leto; ljudsko-pravna zaščita) ali ediliteta (mestno inženir-

stvo), pretura (30 let, trajanje eno leto; porotno sodstvo), legijska legatura (vodstvo legije, trajanje tri leta) ali prefektura (teh je bilo več, oziroma je spadal sem tudi prokonzulat v pretorskih provincah itd.), konzulat (starost 43 let, za člane patricijskih rodbin 33 let; enoletna dolžnost). Takšno kariero (do legijske legature) je moral opraviti tudi M. Antonius Primus in nikake opore nimamo za sklepanje, da bi užival kako posebno vladarjevo naklonjenost, da bi lahko ubiral protekcijska pota. — 2. Zakon, ki je bil izdan v času diktatorja Sulle (leta 81 pred n. št.), je določal kazni za ponaredbe v zvezi s testamenti, a tudi siceršnje ponaredbe in sleparstva v zvezi z dokumenti ali denarjem ali podkupovanjem. Predvidena je bila tudi smrtna kazen. — 3. L. Annius Bassus je bil tudi prijatelj pisca Klavdija Polliona, ki je napisal pozneje njegov življenjepis (gotovo da zaradi generalovega pestrega življenja in delovanja) v katerem je bila nedvomno popisana tudi Dalmacija. Sicer ni o Bassu znano drugega, kot da je bil za Nerona prokonzul Cipra, se udeležil bojev za Vespazijana in bil prejkone leta 71 konzul. — 4. Komandanti enot pa tudi provincialni namestniki sprva niso bili vsi za Vespazijana. Vrelo je predvsem med moštvom. Guverner Mezije je bil tedaj M. Aponius Saturninus, pred tem Othonov pristaš. Hotel je dati s smrtjo kaznovati komandanta legije 7. Klavdije, stacionirane tedaj prejkone v Viminacijo (danes Kostolac pri Požarevcu), Tettija Juliana, ker je takoj po Othonovi smrti postal Vespazijanov pristaš, medtem ko se je Aponius sam šele obnavljal in kasneje pridružil. — 5. Senatorji se v finančne posle niso smeli zapletati. To je razvoj njihove družinske blaginje dokaj oviralo, vendar so znali nekateri s pomočjo druge in tretje roke to premostiti, medtem ko so spet drugi gospodarsko povsem propadli. Ostalemu plemstvu (sloj equites) pa so bili trgovski posli vir bogatenja, često so ravnali prav roparsko, kar je provincialno prebivalstvo tlačilo in zaradi česar je prihajalo do hudih socialnih trenj. — 6. Viri so citirani sproti, analizirani v niže navedenih delih. Podrobnosti za osebe in osebnosti glej v delih Prosopographia imperii Romani saec. I. II. III. ter Real-Encyclopädie der classischen Altertums-Wissenschaft; prim. tudi R. Syme, Tacitus (1958). Za oris dobe se je smotrno orientirati v delih Cambridge Ancient History X (1952), passim, posebej 808 sl., ter A. Garzetti, L'impero da Tiberio agli Antonini (1960). Med zadnje monografije za Vespazijana in obdobje spadajo dela P. A. L. Greenhalgh, The Year of the Four Emperors (1975); Kenneth Wellesley, The Long Year A. D. 69 (1975) ter H. Grassl, Untersuchungen zum Vierkaiserjahr 68/69 n. Chr. (Diss. Graz 1973). Bibliografija Karla Christa Römische Geschichte. Eine Bibliographie (1976) pa navaja pod ustreznimi poglavji študije, analize in še druge važne monografije.

STIŠKI BAJNOF DO KONCA XVI. STOLETJA

JOZE MLINARIČ

Dolenjski muzej v Novem mestu si je v letu 1977 pridobil za svoj lapidarij napisno ploščo z nekdanjega, med drugo vojno (1942) požganega gradu Bajnofa pod Trško goro pri Novem mestu, dotlej vzdano na gospodarskem poslopju Dežmanove kmetije v Mačkovcu. Napisna plošča datira z dne 15. oktobra 1591 ter se s svojimi tremi latinskimi distihi nanaša na prezidavo zgoraj omenjenega gradu, ki je bil do ukinitve stiške opatije v letu 1784 njena last.¹

Preden pa bomo spregovorili o plošči in o dogodkih ter osebah v zvezi z le-to, torej o Bajnofu konec XVI. stoletja, pa se nekoliko ozrimo v čas ustanovitve Stične in Bajnofa ter o slednjem zabeležimo nekaj zgodovinskih podatkov, ki nam jih o njem posredujejo v skromni meri ohranjeni dokumenti. Na samem začetku naj omenimo, da nam je Jože M. Grebenc v svoji temeljiti in prodorni monografiji »Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135« poleg vrste drugih vprašanj razrešil tudi prenekateri problem v zvezi z ustanovitvijo Stične kot tudi Bajnofa.²

Ker je stiška posest na Bajnofu zaobjeta že v sami ustanovni listini oglejskega patriarha Peregrina iz leta 1136, ne bo odveč, če si jo na kratko pobliže ogledamo. V imenovanem letu je namreč patriarh Peregrin podelil novi duhovni ustanovi na Dolenjskem, kamor so prišli menihi iz cistercijanske opatije Rein (Runa) pri Gradcu, ustanovljene po štajerskem mejnem grofu Otokarju v letu 1129,³ posest v kraju z imenom Stična (»praedium quoddam in loco, qui vulgo Sitik appellatus est«) kar je prejel od plemenitih mož Henrika, Ditrika in Meginhalma, pet kmetij ob reki Muri (»V mansos juxta Moram fluvium«) in vas z imenom Wingarten (»villam quoque, quae dicitur Wingarten«) ter desetine od vse tiste zemlje, ki jo je samostan tedaj imel v rokah, kot tudi one, ki si jo bo še pridobil.⁴

Medtem ko je »praedium Sitik« nesporno posest na območju Stične, pa je lokalizacija na drugem in tretjem mestu imenovane posesti delala tako prepisovalcem listin kot tudi zgodovinarjem preglavice, vendar je to vprašanje prepričljivo rešil šele J. M. Grebenc.⁵ Nas na tem mestu zanima lokalizacija »villa Wingarten«. Nekateri prepisovalci so to posest (Gült Weingarten genant) obravnavali kot nepoznano (Weingarten oder Wingarten unbewust),⁶ zgodovinarji pa so jo postav-

ljali ali vobče na Dolenjsko⁷, ali pa na območje nad samostanom (Vinograd ali Nograd tik nad današjo vasjo nad samostanom).⁸ Vprašanje lokalizacije te posesti je v bistvu rešil že J. Vrhovec, ko je v svoji Zgodovini Novega mesta postavil trditev, da je oglejski patriarh Peregrin podelil samostanu Stični več vinogradov na Trški gori že ob njegovi ustanovitvi, zmotno pa je njegovo mnenje, da so upravni sedež te posesti, tj. Bajnof, postavili šele stiški menihi.⁹

W. Milkowicz v svojem delu¹⁰ opozarja na mesta iz Stiške kronike patra Pavla Pucelja iz začetka XVIII. stoletja, ki govore o samostanu benediktincev ali celestincev na Bajnofu pri Novem mestu, ter je mnenja, da je v tem primeru po vsej verjetnosti šlo za sedež komunitete reda manjših bratov strožje veje (strictae observantiae).¹¹

Pucelj postavlja v svoji Kroniki na eni strani trditev, da je Stična prva redovna ustanova na Kranjskem (primum in Carniola religiosum domicillium), na drugi strani pa dodaja sporočilo tradicije, ko nam k letu 1081 zapiše sledeče: »Hoc anno licet per oblivionem, ne dicam incuriam in ordine annorum ommissio et praeterito nihilominus supplendo notandum occurrit, quod Rudolphswerti turris ad hortos prope ac intra ipsa moenia non procul amne Gurck ad fauces Civitatis magno usui et incremento Beinhoffensium seu Sitticensium profutura aedificatur, struitur et visibilis in hodiernum usque diem, olim ad Benedictinos, ne dicam Caelestinos spectans.«¹²

Iz teksta je torej razvidno, da naj bi na Bajnofu že pred Stiškimi živela redovna komuniteta, ki si je za svoje potrebe sezidala v Novem mestu (pravzaprav na območju kasnejšega mesta) ob Krki, na kraju, ki je ležal znotraj poznejšega mestnega obzidja, stolp, stoječ še v času našega kronista. Pucelj pa pušča vprašanje, za katerega od obeh imenovanih redov v tem primeru gre, odprto.¹³ K tej prvi zgoraj imenovani trditvi pa podaja Pucelj še eno sporočilo tradicije, da je bil namreč pred ustanovitvijo stiškega samostana na Bajnofu (Weinhoff) majhen benediktinski ali bolje celestinski samostan, ki ga je ustanovitelj, tj. oglejski patriarh Peregrin, inkorporiral Stični, ter da na njem prebivata vselej po dva patra ali po trije, ki upravljajo tamkajšnjo posest. O času nastanka tega samostana in o osebi, ki naj bi ga ustanovila, pa da ni ničesar znanega. Pucelj torej izrecno

Napisna plošča iz leta 1591 z nekdanjega Bajnofa, našajoča se na njegovo restavracijo pod stiškim opatom Lavrencijem in bajnofskim upravnikom Parakracijem

trdi, da je sedanji Bajnof istoveten s tistim majhnim samostanom, ki ga je ustanovitelj inkorporiral svoji novi ustanovi.¹⁴

O tej prvi predstiški bajnofski komuniteti govori Pucelj ponovno v zvezi z že imenovanim stolpom v Novem mestu v svoji Kroniki k letu 1437 ter pravi: »Desuper dedit (sc. Fridericus archidux Austriae) privilegium (sc. Sitticensibus) construendi turrim in Rudolphswerdt, moenibus adjunctam, aut verosimilius cum eam constructam jam dudum antecedenter, tempore utpote adhuc Friderici Ducis Austriae 1237 fuisse constet, imo post Patrum Reverendorum Coelestinorum aut potius Benedictinorum desitionem 1081, antequam civitas condi ac Sitticium fundari coeperit, Weinhoffensibus sive Sitticensibus ex Ordine Cisterciensium adveniendorum traditam, principalem libertatem utendi tribuit, omnisque generis in ea frumentum dividendi sine omni muta aut telonio vectigalive, immo in illa tuendi privilegia pro rebus, quaecumque monasterii sunt conservandis occasione Weinhoffensis Administratoris aut ejusdem subditorum sine ulla obligatione solvendi aliquid hac de causa Judici ibidem aut ipsius loco Judicio, communitati contulit pro semper inviolabiliter servandum.«¹⁵ J. W. Valvasor ima o zgornjem kratko notico: »In demselben Jahr (sc. 1237) hat Hertzog Friedrich dem Kloster Sittich Macht verliehen, zu Rudolphswerth einen Thurn zu Bauen zum Nutz des Klosters und dessen Unterthanen ohn einige Verbindlichkeit, den Bürgern deszwegen etwas zu zahlen.«¹⁶ V skladu s Pucljevimi

poročilom je avstrijski nadvojvoda Friderik po kranjskem deželnem glavarju Štefanu Modruškem dovolil Stiškim, da si znotraj mestnega obzidja pozidajo stolp ali kakšno podobno zgradbo, ki naj bi jim služila kot shramba za življenjske potrebščine bajnofškega upravitelja in njegovih podložnikov in jih za vse to oprostil vsakršne mitnine in drugih dajatev novomeškemu mestu. Friderik pravzaprav Stiškim ni dal dovoljenja za zidavo zgradbe v Novem mestu, temveč le principalno svoboščino, saj je iz teksta razvidno, da je stolp stal že »dudum antecedenter« in že v času vojvode Friderika leta 1237 in da je bil po odhodu celestincev ali boljše benediktincev v letu 1081, in to pred ustanovitvijo Novega mesta in Stične, predan Bajnofskim ali Stiškim iz cistercijskega reda.¹⁷

Po poročilih kronista Puclja naj bi bil na Bajnofu majhen samostan: ali benediktinski ali celestinski, čigar menihi so si na ozemlju kasnejšega Novega mesta zgradili stolp, ki naj bi ga skupaj z zapuščenim Bajnofom oglejski patriarh Peregrin podaril Stični ob njeni ustanovitvi.¹⁸

J. M. Grebenc navaja nadalje še en zanimiv vir za zgodovino Stične, namreč cistercijskega meniha Jožefa Agricolo iz samostana Ebrach, ki je po lastnem zatrdilu svoje podatke črpal iz nekega »neimenovanega pisca« rokopisa v samostanu Reinu, v skladu s katerim naj bi bila Stična ustanovljena leta 1135, vendar naj bi njen začetek segal že v leto 1080, ko naj bi na Bajnofu ustanovil redovno komuniteto salzburški škof sv. Rupert,

ki naj bi jo nato izpopolnil oglejski patriarh Peregrin.¹⁹ Po prepričanju J. M. Grebenca je stvar razumeti takole: v času investiturnega boja med Henrikom IV. in papežem Gregorjem VII. je moral salzburški nadškof Gebhard zbežati iz Salzburga, o tem, kaj se je zgodilo z njegovim redovnim kapitljem sv. Ruperta, pa salzburški viri molče. Verjetno se je tudi škofov kapitelj nekam poskril in si poiskal zavetje. Ker je bil Bajnof v skladu z zgodovinskimi poročili »tenue cenobium«, torej majhna skupnost redovnikov, ki naj bi se tam naselili leta 1080, torej v času investiturnega boja, ko si je vsekakor moral salzburški redovni kapitelj poiskati zavetje, je J. M. Grebenca dovedlo do zaključka, da so se morda na Bajnofu naselili salzburški kleriki, kjer bi lahko bili ostali vsaj do leta 1086, torej do vrnitve nadškofa Gebharda v Salzburg, morda pa nekateri celo do leta 1122, ko jih je nadškof Konrad organiziral v pravo regularno redovništvo po pravilih sv. Avguština.²⁰ Ker govori Pucelj, da je bil Bajnof Stični inkorporiran (incorporatum fuisse), bi lahko v stiških patriarh na Bajnofu gledali nepretrgano nadaljevanje prvih redovnikov, ki naj bi se v skladu z Agricolovim virom tod naselili že leta 1080. Na Bajnofu — Trški gori naj bi imeli svoje prebivališče, medtem ko bi si svoje zavetje iskali v Gradcu ob Krki (stolp!).²¹

Ustanovitelj samostana Stične oglejski patriarh Peregrin je svoji ustanovi dal na začetku trdno gospodarsko osnovo. V ustanovni listini je po J. M. Grebencu jasno izražena osnovna prehranitvena slika: ravnica daje samostanu poljske pridelke, Bajnof z vinskim področjem vino, medtem ko je z Bodendorfom načrtana trgovska pot z »inozemstvom«. Glede Bajnofa nastaja tudi vprašanje njegovega zemljiškega obsega ob ustanovitvi Stične oziroma ob njegovi inkorporaciji v letih 1132 do 1136. Nedvomno je le-ta obsegal Gradec v Novem mestu, ki ga je opat Peter leta 1365 zamenjal z vojvodo Rudolfom za posest na drugem mestu, ko je ustanavljal svoje Novo mesto.²² Po J. M. Grebencu je sodila nedvomno k dvoru tudi »curia Frogia« — Žabja vas, ki jo je opat razen ene kmetije zamenjal za vasi Mačkovec in Ždinjo vas že pred izdajo ustanovitvene listine.²⁴

Na Bajnofu je bil torej upravni sedež za obsežno vinsko območje na spodnjem Dolenjskem kakor tudi za tamkajšnje urbarialno posest, ki ju je banjnofški upravitelj (Hoffmaister za Bainberg), ki ga v virih srečamo že na začetku 14. stoletja, kot ekonom opravljal samostojno in ločeno od ekonomata v samostanu.²⁵ Kadar govore viri o Bajnofu in

njegovi posesti, govore ali o dvoru (Hof, curia), s čimer nakazujejo najožji kompleks redovne komunitete, njeno prebivališče, ali pa o »villa« oziroma o »Weinperg«, s čimer merijo na zemljiški kompleks, sodeč k Bajnofu.²⁶ Tako v že citirani listini iz leta 1365 izročja stiški samostan vojvodi Rudolfu svoj gozd »ob dem hofe ze Weinperg«, listina iz leta 1274, s katero neimenovana brata Svibenska dajeta samostanu polšesto kmetijo na Lešnici (ob Krki), postavlja to posest »prope Curiam Weinperg«,²⁸ o »curia Weinperg« govori tudi listina iz leta 1405,²⁹ medtem ko dokument iz leta 1352 imenuje Bajnof kot »Muenich hof«. Najstarejši, na Bajnof nanašajoči se listini, pa merita na zemljiški kompleks, tako listina patriarha Peregrina iz leta 1136, ko govori o »villa quae dicitur Wingarten«, in potrditvena listina papeža Inocenca III. iz leta 1215, ki govori o »villa Wimperg«. Dokument iz leta 1381 pa govori o vinski desetini »in Weinperg«. O Trški gori nam prvič govori dokument iz leta 1461, v katerem cesar Friderik III. prepoveduje Novomeščanom odvažati ali jemati vino »e montibus Stattberg«, dokler stiškemu samostanu ne odrajtajo predpisane (vinske) desetine.³⁴

Dejali smo že, da je bila na Bajnofu uprava za vinsko območje urbarialne stiške posesti na spodnjem Dolenjskem, ločena od ekonomata v Stični, pri čemer je imelo prvo deloma lastnega upravnika ali pa je bilo le-ta vodeno ločeno od drugega. Najstarejši ohranjeni gorninski register, ki nam omogoča vpogled v bajnofška gorskopravna zemljišča in desetino ter druge vinske dajatve, je register iz leta 1543, iz obdobja opata Janeza Cererja (1534—1549).³⁵ Iz registra je razvidno, da je osrednja vinska postojanka Trška gora oziroma Bajnof z območjem do Šentjurija, severozahodno od Bajnofa, ter Grčevje in Ždinja vas. Obsegala pa je območja: Šentjurij pod Hmeljnikom, Staro in Novo goro pri Bajnofu, Grčevje pri Starem gradu, Karteljevo pod Hmeljnikom, Gornjo Stražo pri Dolenjskih Toplicah in Tomažjo vas pod Vinjim vrhom ter Ždinjo vas pri Trški gori. Gornine je samostan pobiral pri Šentjuriju in na Straži 222 veder, na Stari in Novi gori pa po 266 veder. Vinska desetina je tedaj znašala po 274 in 3/4 vedra pri Šentjuriju, po 978 veder na Novi in Stari gori, po 562 veder na Grčevju in po 65 veder v Tomažji vasi. Pravdno vino pa se je pobiralo v Šentjuriju in Karteljevem po 166 veder letno ter 248 veder v Ždinji vasi.³⁶

Samostan je torej imel vinske vire na sedmih krajih, pri čemer J. M. Grebenc ugotav-

Pankracija iz konca 16. stoletja, resignirani opatje, ki jim je bil Bajnof dodeljen kot neke vrste rezidenca, kjer jim je specifičnost uprave dajala proste roke in precejšnjo samostojnost, kar nam bo pokazal primer resigniranega opata Lavrencija Lombarda v drugi polovici 16. stoletja, končno pa je bil Bajnof tudi kraj, kamor je matica pošiljala nezaželeno samostance, če je njihova odstranitev iz samostana obetala umiritev razmer v njem, kar lahko ugotovimo v primeru nekdanjega opata Alberta Lindeckerja iz začetka 15. stoletja. Ker je slednji spletkaril zoper 1405. leta izvoljenega opata Petra, je le-temu vojvoda Ernest ukazal, da prvemu, ki se mora naseliti v Slovenjem Gradcu, določi letno oskrbovalnino.⁴⁵ Ko pa resignirani opat Albert ni hotel iz Stične, ga je Peter z dovoljenjem reinskega opata Angela nastanil na Bajnofu, kjer je dobil mesto drugega oficijala ter je prejel v hasnovanje dva vinograda pri samem Bajnofu (prope curiam Weinperg sites), pri čemer je moral za obdelavo le-teh skrbeti sam.⁴⁶ Očitno pa tudi ta prestavitev zanj ni zadoščala, saj je bil nato poslan z Bajnofa (translatatus de curia Weinperg) na dvor v Leskovcu.⁴⁷

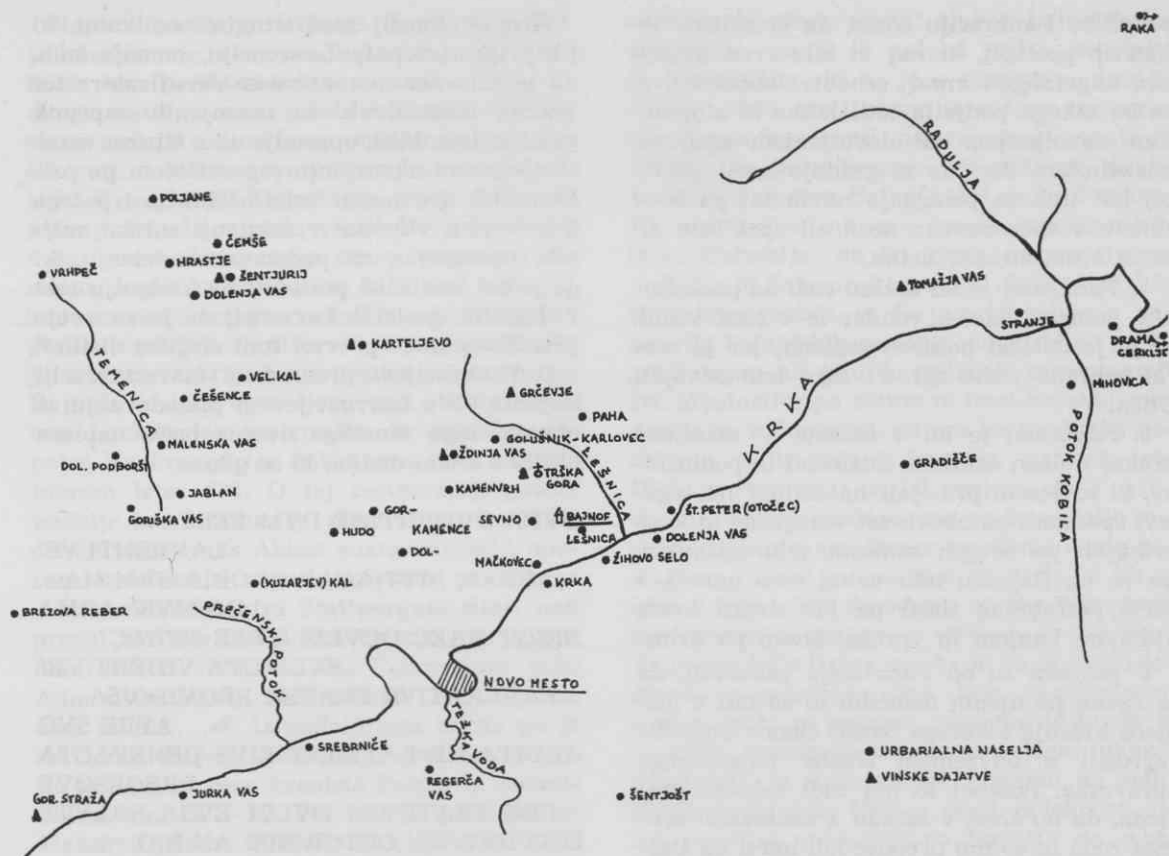
Kot resignirani opat je Bajnof v letih od 1581 do 1586 upravljal Lavrencij Lombardo, rojen Ljubljčan. Potem ko je nekaj časa živel v samostanu Reinu, ga je kot svojega profesia stiški opat Janez Zeisel (1566—1576) odpoklical v Stično z utemeljitvijo, da je samostanski prior zaradi starosti prosil za razrešitev svoje službe in da ima tačas v samostanu le še enega patra (drugi so namreč bili na farah).⁴⁸ Lavrencij je postal v Stični subprior, bil v letih 1567—1568 upravnik na Bajnofu,^{48a} nato pa so ga po resignaciji admontskega opata Valentina Abela (1545—1568) v letu 1568 poklicali na njegovo mesto komisarji opatje Janez iz Št. Lamberta, Jernej iz Reina in Bernard iz Vetrinja.⁴⁹ Vendar se je po temeljiti vizitaciji 1579 odpovedal svoji službi, v kateri ga je kot administrator nasledil Polydor de Montagnana, znani lovec na prebende, ki v stiških aktih nosi malo časten naslov »Abteyjäger«.⁵⁰ Lavrencij Lombardo se je vrnil v Stično, kjer mu je konvent odkazal za njegovo rezidenco Bajnof, ki ga je z zadovoljstvom upravljal od leta 1581 do 1586, ko je bil poklican za opata v cistercijski samostan sv. Trojice v Dunajskem Novem mestu.⁵¹ Na Bajnofu naj bi tudi prejemal od admontskega samostana po 150 renških goldinarjev letne pokojnine.⁵² Iz Lavrencijevih pisem na reinskega opata Jurija Freyseysena je razvidno, da si je sprva želel oostati na Bajnofu in mu ni bilo veliko do po-

nujene mu časti, češ da ni več mlad (das ich nimmer der jungen ainer bin) in da bi rad užival svoj mir (und ich nun gehrn mein ruhe hette) in ga je prosil, naj posreduje pri njegovem predstojniku, da bi ga le-ta pustil na Bajnofu (das er mich bei meinen kleinen hauswirtschafft ruewig verbleiben last). Pristavil pa je da je ponujeno mu čast voljan prevzeti, če ni drugega izhoda.⁵³ Lavrencij je zapustil Bajnof in bil 27. maja 1586 umeščen za administratorja v Dunajskem Novem mestu, 13. junija pa za opata tega samostana.⁵⁴

Tako je bila uprava Bajnofa nezasedena in Lavrencijevo mesto je zasedel p. Pankracij, ki je veliko naredil za Bajnof, saj je pred letom 1591 pričel prezidavati upravno poslopje s pritiklinami. Da je bil Pankracij sposoben in pri svojem opatu ter sobratih upoštevani, je razvidno iz tega, da je v letu 1577 opravljal v samostanu službo subpriorja⁵⁵ in da je bil pred svojim nastopom službe na Bajnofu župnik na eni najbolj imenitni in bogati stiškemu samostanu inkorporirani fari, namreč na župniji Št. Vid pri Stični.⁵⁶ O Pankracijeve sposobnosti govori tudi dejstvo, da ga je njegov predstojnik opat Lavrencij (1580—1600) predlagal poleg stiškega konventuala Jurija za mesto opata samostana Lilienfeld, in to že leta 1587, ko je bil že pol leta upravnik na Bajnofu.^{56a}

Ob nastopu svoje službe na Bajnofu je pater Pankracij dne 29. septembra 1586 podpisal obligacijsko pismo, v katerega je bila vključena pogodba med njim in opatom Lavrencijem, in iz le-te bomo povzeli najvažnejše točke.⁵⁷ Stiški opat in prior ter konvent podelijo p. Pankraciju na njegovo prošnjo urad in dvor Bajnof (ambt vnnnd hoff Weinhoff) ter ga umeščajo za opatovega upravnika na Bajnofu, s čimer mu izročajo vso posest ter mu v skladu z urbarjem dovoljujejo pobirati denarne in žitne dajatve (činž) na urbarialni posesti, žitno in vinsko desetino in gornino kakor tudi vse druge dohodke, pri čemer je izvzeta dajatev v kokoših in ovsu, od nekdanj pridržana opatu, in ki jo ima v času trgatve pravico pobirati opatov upravitelj bere, izvzet pa je tudi činž od hiše in vrta dveh kmetov pri stolpu (beym thurn) v Stranju (zu Stranndorf) in od vrta zunaj njega. Pankracij pa se je zavezal izpolnjevati pogodbo, ki zaobjema sedem točk.

1. P. Pankracij bo, kot je to bila že od nekdanj navada, bral v Marijini cerkvi na Trški gori (bey vnnser Frauen khirchen auf den perg oberhalb des Weinhoffs)⁵⁸ najmanj po dve maši tedensko ter v skladu z možnostmi tudi maše v kapeli sv. Tomaža na Bajnofu ali pa bo to dolžnost poveril za plačilo iz last-

nega žepa drugemu duhovniku, ki pa mora biti katoliške vere. Dolžnost naj se opravlja tako, da niti sogorniki niti soseska ne bodo imeli povoda pritoževati se nad opatom ali nad njegovim upravnikom.

2. Glede dominikalnih vinogradov je veljalo določilo, po katerem je upravnik dolžan skrbeti za njihovo dobro obdelavo ter tistim, ki prihajajo na tlako, dajati po stari navadi kruh in drugo hrano. Dninarjem in viničarjem pa je bil dolžan izplačati dnino ter poravnati tudi druge izdatke za obdelavo vinske kulture, vendar mu je opat po predloženem obračunu poravnal vse denarne izdatke. Upravnik podložnikov ni smel bremeniti z večjimi dajatvami in zahtevki, kakor so do tedaj bili v navadi, moral je ščititi njih in njihovo posest; prepovedano mu je bilo spreminjati posestno stanje, vse vrste pogodb pa je smel sklepati le z vednostjo in dovoljenjem opata.

3. Vsi, brez vednosti in dovoljenja opata izdani dokumenti v zvezi s kupnim pravom na kmetijah in vsakovrstne druge listine, zadevajoče pod Bajnof spadajočo posest in podložnike, so bile proglašene za nične.

4. Pankracij se je zavezal, da bo ob morebitni vrnitvi Bajnofa opatu vrnil le-temu vse

premoženje, ki mu je bilo izročeno s posebnim inventarjem, pri čemer bo to v boljšem stanju, kot je bilo ob prejemu.

5. Za del žitne desetine in drugo desetino, ki gre opatu v vaseh Vinica in v fari sv. Marjete pri Klevevžu (Šmarjeta), je Pankracij dolžan dajati opatu letno po sod (okoli 10 do 20 veder) vina; desetina (prosa in ajde), ki jo prejema opatija od Novomeščanov, pa se mu prepušča za letnih 70 tolarjev.

6. Ker je opat Pankraciju ob nastopu njegove službe prepustil vso žitno zalogo na Bajnofu kot tudi letino (leta 1586), se je leta zavezal, da bo na svoje stroške opravil popravila (restauration vnnnd besserung) na Bajnofu (an den Weinhoff) in na stolpu v Novem mestu (thurn zu Ruedolfswerth) ter na vsem, kar sodi zraven, pri čemer izrecno omenja popravila na strehah (mit aufrichtung der dacher), polaganje tal (pflaster), zidavo in zapolnitev podrtega in od vode izpranega zidovja (des nidergefallnen vnnnd ausgewaschen gemauers) ter njegovo kritje s skrilavcem (ausschifferung). Lotil se bo tudi vseh drugih nujno potrebnih popravil (vnuermeidenliche besserungen) in postavitve nove parme za mlačvo ter zidave zidu okoli Bajnofa (ganz gemauer vmb den Weinhoff). Če

pa se bo Pankraciju zdelo, da je zidava nekaterih poslopij, ki naj bi bila »von grundt neu angefangen vnnd erhebt« neodložljiva, se bo takega podjetja lotil lahko le z opatovim dovoljenjem ali dovoljenjem njegovih naslednikov. Stroške za gradnjo novih poslopij kot tudi za polaganje novih tal pa bo v skladu s sporazumom nosil ali opat sam ali pa si bosta stroške delila.

7. Pankracij je bil dolžan tudi od podložnikov pobirati davke, vendar le v tisti višini, ki jo je določal poseben register, ter je moral nabrano vsoto sproti vsako leto odvajati Stični.

8. Pankracij je bil v skladu z ustaljeno prakso dolžan oskrbeti služinčad in podložnike, ki so jeseni prihajali na Bajnof na trgatve, spomladi pa obdelovat vinograde in ki so prihajali po drugih samostanskih opravkih, ter se na Bajnofu tudi nekaj časa mudili, z vsem potrebnim, zlasti pa jim dajati kruh, njihovim konjem in vprežni živini pa krmo.

V pogodbi so od Pankracija zahtevali, da se ravna po njenih določilih in so mu v primeru kršenja katerega izmed členov pogodbe zagrozili z odvzemom službe bajnofškega upravnika. Posebej so mu tudi zabičali, naj gleda, da bo živel v skladu z zahtevami svojega reda in so mu prepovedali imeti na Bajnofu »sumljive osebe« (verdachtliche personen).

Ni morda ravno naključje, da je Bajnof bil prezidan in olepšan okoli leta 1590. Tedaj je bil namreč v Stični za opata Lavrencij (1580—1600), ki ga nekateri zgodovinarji prištevajo k največjim in najbolj sposobnim opatom, kar jih je dala Stična.⁵⁹ Že kronist Pucelj hvali Lavrencijevo možatost, razumnost in učenost, hvali ga kot odličnega pisca verzov, dobrega gospodarja, o čemer priča po njegovih besedah tako Bajnof pod Trško goro (Weinhoffium infra Stattpergum) kot tudi Stična sama in njej inkorporirane župnije.⁶⁰ Lavrencija prištevamo k tistim stiškim predstojnikom, ki jih je gnala želja za olepšavo Stične, saj je veliko gradil, prezidaval, olepševal in si v ta namen iskal mojstre in slikarje. Tako najdemo v enem izmed njegovih pisem, naslovljenih na reinskega opata, namreč v pismu z dne 26. junija 1581, prošnjo, naj bi mu le-ta čimprej poslal slikarja, ki naj prinese s seboj tudi barve, ker namerava samostan renovirati in olepšati.⁶¹ Lavrencija je poleg želje po olepšanju stiškega samostana in drugih stiških poslopij zunaj njega vodila seveda tudi želja, da bi si s temi deli ovekovečil svoje ime.⁶² O njegovem delu v samostanu v letu 1590 pričata dva napisa, ki ju ju vsekakor sam sestavil.⁶³

Kronist Pucelj med drugimi odlikami, ki jih pripisuje opatu Lavrenciju, omenja tudi, da je bil »nec non eximius Versificator« ter podaja tekst dveh, že omenjenih napisnih plošč iz leta 1590, opremljenih s štirimi verzji. O njegovem ukvarjanju s pesništvom pa pričata tudi dve pesmi v latinščini na trpečega Odrešenika, vklesani v nekdanji antični milnik, uporabljen za podstavek znamenju, ki ga je dal leta 1583 postaviti na križpotju cest v Ivančni gorici.⁶⁴ Lavrencij si je za svojo pesniško posodo prevzel tudi elegični distih.⁶⁵

O Pankracijeви preureditvi in restavraciji Bajnafa ter o Lavrencijevem prizadevanju za obnovo tega vinskega dvorca priča napisna plošča s tremi distihi, ki se glase:

DVRA PVDICITIAE DVM FERT
LAVRENTI/VS/
ABBAS, SITTIIACAE GLORIA SVM/MA
DO/MVS/ ARMA
ERIGT HAEC OCVLIS QVAE NV/N/C
SVBIECTA VIDENT/VR/
PANCRATIVS FRATER PROVID/VS/
AERE SVO
ABDITA NE LATEANT EIVS BENEFACIA
PRECESQVE
PRO FRATRIVM DVLCI EVSA SALVTE
DEO IDIB/VS/ OCTOB/RIS/ AN/N/O
CHRI/STI/ 1591

Tákrat, ko nosil opat Lavrencij orožje je
těžko,
stiškega dóma sijaj, nosil orožje vrlin,
tákrat, kar zdaj pred teboj ti zrejo oči, je
postavil,
to Pankracij menih, skrbni, za svoj je
denar.
v želji, da ne bi v temí ostalo njegovo
dejanje,
prošnje za brate, ki vsè k Bogu je dobremu
lil.

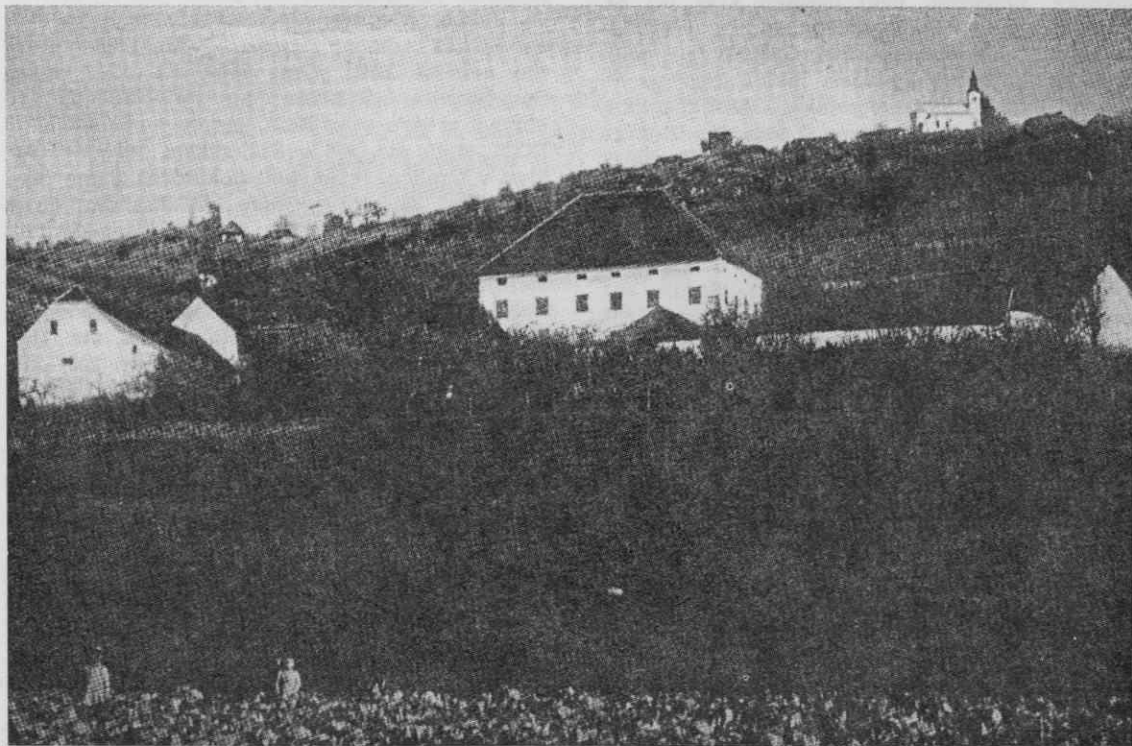
Na oktobrske Ide v Kristusovem letu 1591

Kronist Pucelj ima tekst napisa zabeležen v svojem delu na dveh mestih,^{65a} vendar je prva dva verza spremenil, očitno je namreč čutil potrebo, da izboljša šepavi pentameter v prvem distihu. Nadomestil pa je tudi v šestem verzju nepravilno vklesani »e« s pravilnim »f« (eusa— fusa). Prvi distih se pri Puclju glasi:

Dura pudicitiae dum fert Laurentius arma
Abbas Sittiaceae, gloria summa domus,
oziroma:
Dura pudicitiae dum fert Laurentius Abbas,
Gloria Sittiaceae, laurea sarta tulit.

Napisna plošča z datumom 15. oktober 1591 je bila kasneje (verjetno ob prezidavah Bajnofa za časa p. Maksimilijana) prestavljena na drugo mesto, in sicer je bila vzdignjena v zunanjo steno zadnje sobe dvora, obrnjene proti Trški gori, o čemer govori Pucelj na dveh mestih. V poglavju Kronologije svoje Idiographie pravi, da o restavraciji Bajnofa »lapis a se, quasi vivus, certo muro impositus testatur, hodie translatus ac in ultimi cubiculi murum partietemque versus vineta Statpergensia repositus cernitur«. ⁶⁶ Z napisne plošče je mogoče razbrati troje dejstev: restavracija Bajnofa je bila opravljena pod stiškim opatom Lavrencijem na stroške in prizadevanje patra Pankracija ter dokončana pred 15. oktobrom leta 1591. O tej restavraciji govori nadalje kronist Pucelj: »Hoc anno (sc. 1591) denuo Laurentius Abbas suam impendit operam indefessam super structura ac fabrica Aulae vinariae infra Stattpergum sitae, non procul civitate Rudolphswertensi, per quemdam Reverendum Patrem Pancratium inibi Administratorem, restaurando et erigendo eam sedule...«. ⁶⁷ Iz nadaljnega teksta pa je razvidno, da je Bajnof prejel podobo, kakršno je kazal v času kronista Puclja in potemtakem tudi že J. W. Valvasorja, pod opatom Maksimilijanom Mottochom (1661—1680) ki je bil, ko ga je doletela opatovska čast, upravitelj na Bajnofu. ⁶⁸

Pankracijevega mesta, službo bajnofškega oskrbnika, pa si je zaželel stiški odvetnik dr. Mindorffer, ki se je s pismom z dne 8. oktobra 1590, torej očitno še v času restavracije Bajnofa, obrnil na reinskega opata s prošnjo za posredovanje pri stškem, da bi mu izročil upravo Bajnofa, češ da bo Pankracij prestavljen na eno izmed samostanskih fara. Obljublja, da bo kljub upraviteljstvu na Bajnofu še naprej opravljal službo v Stični, in to brez plačila, in da je pripravljen v popravila bajnofskih poslopij vložiti letno po 30 goldinarjev ali pa jih izplačati samostanu. ⁶⁹ Dr. Mindorffer pa očitno ni imel uspeha, vendar je še vedno upal, da mu bo ta služba dodeljena, kajti pet let kasneje, namreč leta 1595, je Pankracij poslal svojega sla k reinskemu opatu s prošnjo, naj ga še nadalje pusti na Bajnofu, pri čemer poudarja svoje zasluge za Bajnof in govori o stroških, ki jih je imel v času svoje dosedanje službe. ⁷⁰ Iz pisem med reinskim opatom in stiškim je razvidno, da je bila želja Reina, naj bi se na Bajnofu nastavil za oskrbnika kak laik, vendar nam razlog, za to ni poznan; razvidno je le, da je to bil le nasvet Reina, ne pa njegov ukaz. ⁷¹ Pankracij, ki sicer govori v pismu na reinskega opata leta 1595 o svoji bolehnosti, je bil verjetno upravitelj na Bajnofu do svoje smrti, kajti v Pucljevem Nekrologu je pod zaglavjem v 16. stoletju umrlih menihov na-

Pogled na Bajnof in Trško goro okrog leta 1900

veden tudi »p. Pancratius castellanus«, torej nam znani bajnofski oskrbnik.⁷²

Bajnof je torej koncem 16. stoletja dobil novo podobo, ki jo je kazal do sredine naslednjega stoletja, ko mu je opat Maksimilijan Mottoch nadel novo obleko, v kakršni sta ga gledala J. W. Valvasor⁷³ in kronist p. Pavel Pucelj in ki jo je nosil do našega stoletja, ko je od njega ostala le napisna plošča.

OPOMBE

1. Grad je po ukinitvi samostana (ocenjen na 34621 gold.) prišel v državno upravo (Adam Wolf, *Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782—1790*, Wien 1871, str. 146); leta 1822 ga je kupil Fran Grm in zadnji lastnik te družine ga je med drugo vojno prepustil italijanski družbi Emoni in se izselil. Bivše grajsko posestvo je danes last Kmetijske zadruga Novo mesto (Krajevni leksikon Slovenije II, Ljubljana 1971, str. 509). — 2. Jože M. Grebenc, *Gospodarska ustanovitve Stične ali njena dotacija leta 1135*, Stična 1973. — 3. Ludwig J. Lekai, *Geschichte und Wirken der Weissen Mönche. Der Orden der Cistercienser, Köln*, 1958, str. 54. — 4. Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev (v nadaljnjem besedilu Gradivo) IV*, št. 130, str. 79—81. — 5. J. M. Grebenc, o. c., str. 118—119 in 288—229 ter 229 sl. — 6. *Ibidem*, str. 11. — 7. Franz Schumi, *Urkunden — und Regestenbuch des Herzogtums Krain I, 1882—1883*, str. 200. — 8. Fr. Kos pravi v *Gradivu IV* (št. 130, str. 80): »Wingarten« je morebiti Vinograd, neki majhen kraj pri St. Vidu«, M. Kos pa to mnenje spremeni (*Topografija starejše stiške posesti*, GMS XVIII, 1937, str. 39). M. Mikuz povzema lokalizacijo po M. Kosu (*Topografija stiške zemlje*, Ljubljana 1964, str. 27). — 9. Ivan Vrhovec, *Zgodovina Novega mesta*, Ljubljana 1891, str. 9. — 10. P. Pavel Pucelj, *Idiographia sive Rerum memorabilium Monasterii Sitticensis descriptio etc.*, 1719 (rokopis v Arhivu SRS v Ljubljani) in prepis (XX. stol.) v arhivu samostana Stične. — 11. Wladimir Milkowicz, *Die Klöster in Krain. Studie zur österreichischen Monasterologie*, Wien 1889 (sep.), str. 170. — 12. *Idiographia*, str. 4 — 13. *Ibidem*. — 14. J. Grebenc, o. c., str. 229—230. — 15. *Idiographia*, str. 79. — 16. J. W. Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain IV*, knjiga XIV, Laibach—Nürnberg 1689, str. 295. — 17. J. M. Grebenc, o. c., str. 230; prim. tudi str. 89. — 18. Prim. *Ibidem*, str. 230. Prim. tudi I. Vrhovec, o. c., str. 9. — 19. J. M. Grebenc, o. c., str. 231. — 20. *Ibidem*, str. 234—235. — 21. *Ibidem*, str. 236—237. — 22. *Ibidem*, str. 237. — 23. »Grecz bey der Gurk« (Orig. perg. listina ddo 1365, februar 8., Dunaj). Prepis in prevod: Božo Otorepec, Prepis in prevod zamenjalne listine med Rudolfom IV. in stiškim samostanom v knjigi Novo mesto 1365—1965, Maribor 1969, str. 111 do 114.) Prim. tudi: *ibidem* M. Kos, *Ustanovitve Novega mesta*, str. 78—85. — 24. J. M. Grebenc,

o. c., str. 236—237. — 25. *Ibidem*, str. 114. — 26. *Ibidem*, str. 236. — 27. Novo mesto 1365—1965, str. 111 (B. Otorepec: »gozd ob dvoru na Vinjem vrhu«). — 28. J. M. Grebenc o. c., str. 36 in 172. — 29. *Ibidem*, str. 84 in 199. — 30. M. Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije I*, Ljubljana 1975, str. 3. — 31. *Gradivo IV*, št. 130, str. 80. — 32. *Gradivo V*, št. 233, str. 126. — 33. J. M. Grebenc, o. c., str. 76. — 34. *Idiographia*, str. 84. J. M. Grebenc, o. c., str. 93. — 35. Prim. J. M. Grebenc, o. c., str. 168—171. — O urbarjih in gorninskih registrih ter drugih registrih za obdobje pred 17. stol., ki jih hrani arhiv samostana Stične glej J. M. Grebenc, o. c., str. 101, 114 in 117. Zgoraj imenovane arhivalije iz časa od 17. stol. in 18. stol. pa hrani Arhiv SRS v Ljubljani (Ema Umek, *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*. Publikacije Arhiva Slovenije. Inventarji. Serija samostanski arhivi, zv. 1, Ljubljana 1974, str. 160). — 36. J. M. Grebenc, o. c., str. 118 do 119. — 37. *Ibidem*, str. 171. — 38. *Ibidem*, str. 169. — 39. Glej str. 116. — 40. J. M. Grebenc, o. c., str. 116—117. — 41. Glej *ibidem*, str. 114 do 117 — 42. Glej str. 115. — 43. Glej str. 116. — 44. J. M. Grebenc, o. c., str. 199 in 84. Prim. M. Mikuz, *Vrsta stiških opatov*, str. 38—43. — 45. J. M. Grebenc o. c., str. 199. M. Mikuz lokalizira dvor na Leščevje (*Vrsta stiških opatov*, str. 43). — 46. J. M. Grebenc, o. c., str. 84. — 47. *Ibidem*, str. 199. — 48. A. Graf, *Rein und Sittich, Cisterzienser-Chronik XXXIX*, 1937 in XL, 1938. regesti, št. 267. — 48a. P. Lavrencij prosi 4. junija 1566 reinskoga opata za posredovanje pri stiškem za dodelitev mesta upravnika na Bajnofu (A. Graf, št. 259, 9. marca 1567 pa je bil že upravnik (št. 269. prim. tudi št. 270). — 49. Jakob Wichner, *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont IV (vom Jahre 1486 bis auf die neueste Zeit)*, Graz 1880, str. 194. — 50. *Collectaneum Runense antiquitatum* (XVIII. stol.) v arhivu sam. Rein, prepis v rok. št. 527/8 (XIX. stol.), str. 966 v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Prim. tudi dokument z dne pred avgustom 28., 1585, Stična (Aleksander Graf, Rein und Sittich, *Cisterzienser-Chronik XXXIX*, 1937 in L, 1938, regesti, št. 511) (v nadaljnjem besedilu A. Graf). — 51. Pismo reinskoga opata Jurija stiškemu opatu Lavrenciju z dne 13. junija 1586, Rein (Rok. 527/8, str. 1003 do 1004). — 52. J. Wichner, o. c., str. 208—210. — 53. Dokument z dne 28. avgusta 1585, Bajnof (Rok. 527/8, str. 966). — 54. Dokumenta z dne 27. maja 1586, Dunajsko Novo mesto (A. Graf, št. 514) in z dne 13. junija 1586, Rein (Rok. 527/8, str. 1003—1004). — 55. Dokument z dne 27. septembra 1577, Rein (A. Graf, št. 371). — 56. Razvidno iz dokumenta z dne 29. septembra 1586 (Arhiv SRS, Sam A I, fasc. 20, graščina Bajnof): kjer je Pankracij imenovan »gewester vicarius zu S. Veith«. Zanimivo pa je, da Pucelj v svojem delu *Idiographie Parochiographia* med imeni šentviških vikarjev ne pozna Pankracija. — 56a. Rokopis 527/9, str. 67. — P. Pankracij je bil očitno doma iz Kostela (ob Kolpi), kajti sam se podpisuje »Khostella(nus)«, v dokumentih se

imenuje tudi »Khasstelanus«, medtem ko ga Pucelj navaja kot »castellanus«, pri čemer ga je očitno zavedla Pankracijeva služba na Bajnofu. — 57. Arhiv SRS, Sam A I, fasc. 20, graščina Bajnof. — 58. Marijino cerkev na Trški gori (podružnica stiškemu samostanu inkorporirane fare sv. Peter) je leta 1620 restavriral opat Jakob Reinprecht (1603—1626), o čemer pričajo med drugim tudi stiški in opatov grb na cerkvi kot tudi Pucelj, ki pravi: »Reverendissimus Dominus Jacobus Abbas Sitticensis cognomine Reinprecht, postquam ecclesiam honori beatae Virginis erectam in Stattperg anno Domini renovasset et restaurasset...« (Idiographia, str. 497). — 59. M. Mikuž, Vrsta stiških opatov, str. 61. — 60. Prim. J. Milkowicz, o. c., stran 74—76. Pucelj pravi o opatu Lavrenciju: »Erat autem hic Abbas rarae virtutis, prudentiae ac doctrinae, nec non eximius Versificator; imo dispensator fidelis ac in oeconomicis bonus Administrator, cujus rei testimonia diversimode, in diversis locis exhibentur, ut Weinhoffii infra Stattpergum, Sitticii in cubiculo hospitem Episcopali Pischoffszimmer dicto, quod supra portam aurigentium ipsemet exstruxit et erexit, in Parochiis earundem filialibus Ecclesiis« (str. 366). — 61. A. Graf, o. c., št. 482. — 62. »Structa Deo haec sacrata domus. Sanctoque dicata / Fabrica Bernardo statio est, Equitumque vocata / Hospitium Abbati memorem Laurentio honorem / Reddit et exemplo successori illa refulget« (Idiogra-

phia, str. 369). — 63. Idiographia, str. 114. in 369. — 64. Viktor-Hoffiller — Balduin Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien I, Zagreb 1938, št. 594, str. 275. Prim. Mladika XII, 1931, str. 27—28. Prevod dr. Anton Sovrè. 65. Idiographia, str. 112 in 367—368. 65a. Idiographia, str. 115 in 366. — 66. V zaglavju Abbatographia svoje Idiographie pravi Pucelj sledeče: »Weinhoffii quidem, ut in lapido olim posito, super quadam structura, muro modo versus Stattpergum et vincta in ultimo cubiculo visibili imposito cernitur clare versificatorium hoc Epigramma adiacens...«. 115 in 366. — 67. Idiographia, str. 115. — 68. »... ante noviter recensque e fundamentis erectum Weinhoffium hodie nuncupatum cura pervigili ac labore assiduo et indenfesso« (str. 115). Prim. str. 205—206, 421—422. Stavčna zveza je taka, da bi mogli razumeti, kot da se napis na plošči iz l. 1591 nanaša na gradnjo opata Maksimilijana. Prim. M. Mikuž, Vrsta stiških opatov, str. 69. — 69. Pismo dr. Mindorfferja reinskemu opatu Juriju z dne 8. oktobra 1590, Stična (A. Graf, o. c., št. 552). — 70. Pismo z dne pred 10. novembrom 1595, Stična (A. Graf, o. c., št. 587 in 588). — 71. Pisma z dne 11., 14. in 20. novembra 1595 (A. Graf, št. 589, 591, in 592). 72. A. Graf, št. 588, str. 566. — 73. J. W. Valvasor II, str. 639. Isti med dolensjkimi gradovi našteva tudi »Weinhoff« ali »Wainof« (II, str. 177). — Prevod II, str. 639: J. Mlinarič v Dolenskem listu 1967, št. 32.

Popravek

V razpravi »Osnovna šola v Sodražici (1811—1941)«, ki je bila objavljena v 2. številki Kronike, Ljubljana XXVI/1978, je prišlo do nekaterih napak. Tako se na str. 88 pravilna letnica ustanovitve župnije v Sodražici glasi 1862 in ne 1762, ustrezna opomba št. 2 pa pravilno: Cerkev na Slovenskem, Ljubljana 1971, str. 95. Na strani 91 pa je pravilna letnica smrti učitelja Mihajla Vrbiča 1938 in ne 1928.

PREBIVALCI KOMENDE PO DRUŽINSKI KNJIGI PETRA PAVLA GLAVARJA

VIKTORIJAN DEMŠAR

Čudovito smiselno in sistematično urejeno je Peter Pavel Glavar napisal »družinsko knjigo« z naslovom: *Examen doctrinae christianae ab anno 1754—1760*. Pozneje je bil nalepljen napis: »Status animarum« za komendsko, tedaj številno župnijo s 3000 dušami. To knjigo, ki je edinstvena, je Glavar zapustil komendski župniji in slovenskemu narodu kot prvovrzedni kulturni spomenik, ker je — kot se zdi — prva te vrste.

Prav ta knjiga nam odkriva sociološke razmere župnije Komenda v 18. stoletju. Pa tudi na druge slovenske, zlasti na gorenjske kraje, bi mogli mnogokaj obrniti.

Preden preidem k nadrobnejši razpravi, želim predstaviti to knjigo samo. Platnici (21 × 31,50 cm) z debelino 0,50 cm sta usnjena. Zgornja platnica je okusno dekorirana; usnjeni rob knjige ima 10 cm, na njej je vtisnjen napis, kot je že zgoraj povedano.

V knjigi so najprej Glavarjeva lastnoročno v slovenščini pisana in od njega sestavljena vprašanja in odgovori krščanskega nauka, in sicer: 20 vprašanj za »te maihne otroke« in 47 vprašanj za »te velike Ludi«.

Odgovore na ta vprašanja je Glavar vsako leto spraševal od hiše do hiše, kjer so po družinah ponavljali, kar so se prej v župni cerkvi naučili. Ob tej priložnosti je sprti sestavljal podatke o družinskih članih, kolikor je bilo potrebno dopolnjevati pravim matičnim knjigam. To delo ni bilo lahko, vendar ga je z veseljem opravljajal, ker je bil prvi, ki si je takšno delo sistematično naložil in vpeljal, kar izpove tudi na prvi strani te knjige ob svojem priimku. Imel je res veliko skrb za svoje vernike, ki jih je vsestransko hotel dobro poznati.

Leta 1754 piše o tej svoji akciji komendatorju Testaferrati, kako ga zlasti otroci težko čakajo, da pride v njihovo hišo, kjer so se pač o vsem pogovorili, ker ga je kot župnika zanimalo pa tudi kot gospodarstvenika, ki je rad ljudem svetoval pri izboljšanju njihovega obdelovanja njiv itd.

Zbrane podatke je v vsaki hiši na grobo napisal, doma pa prepisal v knjigo, ki jo je razporedil po rubrikah, kakor sledi: Zgoraj v sredi je najprej označeno naselje, ob tem letnica vpisa. Ob levem robu številka prebivalcev tako, da prva črno pisana številka pomeni župljana naselja, pod to pa rdeča šte-

vilka pove zaporedno številko župljanov. Nato je »vulgo« imenovanje hiše, pod katero gospoščino hiša oziroma posestvo spada in kolikšno je posestvo. V isti vrsti kot številka je ime in priimek osebe: najprej staršev z izredno točnimi podatki obeh, nato starost, ločeno moške oziroma ženske osebe ali otroke, takoj nato ocena znanja in razne obrobne pripombe, ki so neprecenljive važnosti še danes za rodove, ki še žive. Označen je tudi prejem velikonočne spovedi in obhajila v posebni rubriki. Med obrobniimi pripombami so zaznamki o poroki, smrti, odselitvi posameznih ljudi v druge kraje, vpoklic k vojakom, odhod v šole itd. Vse to dokazuje, da je Glavar dobro poznal svoje in važnejše družinske dogodke zapisoval v družinsko knjigo, kar vse danes odkriva sociološko stanje Komende in tudi širšega slovenskega obsega.

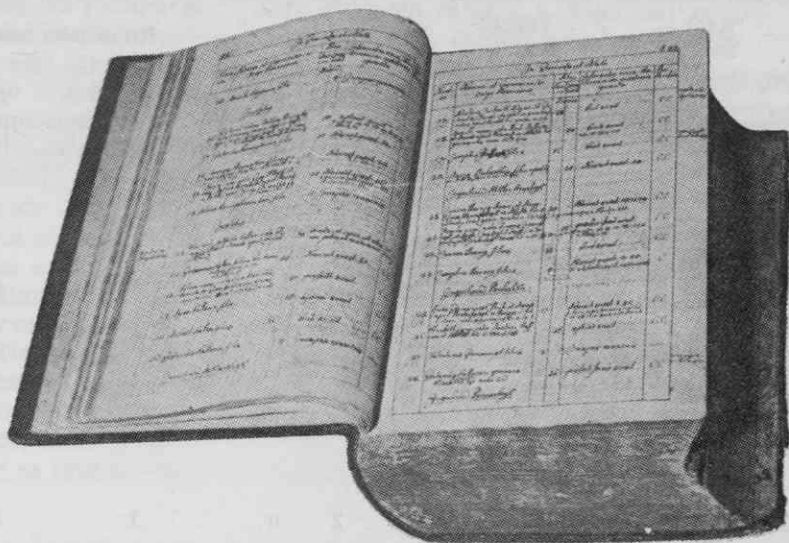
Obravnava te knjige bo obsegala v glavnem: a) prebivalce posameznih naselij, b) posestno stanje družin, c) podložnost hiš, d) dejavnost prebivalcev, e) služabništvo pri gospoščini in pri kmetih, f) inteligentnost prebivalcev, g) starostno življenjsko dobo, h) številčnost v družinah, i) družine, ki so z očetovim priimkom še danes ostale pri isti hiši oziroma še v ravni liniji obstajajo.

V župnijo Komendo sv. Petra na Gorenjskem so do jožefinske komasacije večjih župnij spadala naslednja naselja s številom duš iz l. 1754: najprej z 19 prebivalci Komenda, ki je obsegala samo graščino, cerkev, duhovniško hišo poleg cerkve in hišo za uslužbenstvo ter razna gospodarska poslopja.

Na podnožju komenskega hriba je bila Aplenca z 49 župljani. Njen podaljšek je bila Kaplja vas s 143 prebivalci (danes vsa tri naselja sestavljajo Komendo).

Vas Klanec je štela 297 ljudi. Del Zaloga, ki je bil leta 1256 priključen Komendi, je štel 37 prebivalcev (to so tri večje kmetije, ki še danes vztrajajo pri Komendi, češ, če so naši predniki čez 700 let spadali k sv. Petru, bomo še mi. To so ponovno s podpisom potrdili na izjavi, ki se s št. 352/62 hrani v župnijskem arhivu). Takratna (komendska) Dobrava je bila močno naselje s 105 prebivalci. Vas Podboršt (pod cerkvijo) je štela 124 ljudi, Gmajnica z Mlako pa 234 duš.

Prijetno ležeče naselje Gora je imelo 64 ljudi, Potok pa 59 prebivalcev, Breg 118, bližnje

Glavarjeva »družinska knjiga«, spisana v letih 1754 do 1760 (Foto Majhenič).

Našovče 148 župljanov. Vas Žeje 84 duš, Moste s 317 prebivalci, Suhadole z 236 ter Križ z 259 župljani so zaključili sedanji obseg komendske fare. Poleg naštetih vasi pa so spadale do Jožefa II. v Komendo še hribovske Tunjice z 245 prebivalci, dolinske Zapoge z Dorniki in Torovim s 315 ljudmi ter vas Pšata (sredi cerkljanske fare) s 119 župljani.

Po štetju vseh naselij je bilo leta 1754 pod Komendo 2972 duš, leto pozneje pa 2968 prebivalcev. Žal se te številke ne ujemajo z zaporednim številčnim Glavarjevim zaključkom v knjigi, ki znaša za 1754. leto 2979 duš. Čeprav ne gre za bistveno razliko, se vendar čudim, da je ta napaka napisana, ker je bil Glavar vsestransko vestno natančen. Sodim, da je bil preutrujen. Na utrujenost bi mogli sklepati, da se je zaradi nje zmotil; tako npr. pri rdečih zaporednih številkah manjkata številki 766 in 767. Pri številki 2700 je napisal prvotno 2600 namesto 2700 in tako štel zaporedoma do 2640 namesto 2740, kar je osebno tudi popravil. Zgodilo se je tudi, da je črno zaporedno številko dvakrat napisal isto (Pri Dobravi... št. 70, pri Križu pa št. 128).

Na območju sedanje komendske župnije je bilo tedaj 2293 duš, ostalih 679 pa je pripadalo Tunjicam, Zapogam in Pšati.

Vsekakor je bila Komenda do Jožefa II. številčno močna, ko se je gibalo število faranov okrog 3000, katerih življenjska raven je bila za naše pojme zelo skromna.

Velja omeniti, da je v zadnjih desetletjih nastalo večje zanimanje med Slovenci doma kot v tujini med izseljenci, ki bi radi vedeli, iz kakšnih hiš in razmer izhajajo njih davni predniki. Glavarjeva »družinska knjiga«

mного pojasní domačinom kot komendskim izseljencem. Iz knjige se točno vidi, koliko je bilo celih kmetij ali »gruntov«, koliko 1/2 in 2/3, koliko 1/3 in 1/4 in koliko hišarjev ali »bajtarjev« s kakšno njivo ali vrtičkom.

Celi gruntarji imajo povečini še posebne bajte za ostarele starše in razne tete ali strice ali pa tudi za stanovalce, ki so z delom odplačevali stanarino, čeprav so se verjetno ukvarjali še s kakim drugim poslom kot s pletenjem košev, izdelovanjem cekarjev itd. ter hodili kamorkoli v dnino.

Še po zadnji vojni je bilo videti ponekod posebne nasade vrb za pletenje. Sedaj tega ni več. V Podborštu, na Gmajnici in na Mlaki so bili večinoma lončarji, ki so živeli v neugodnih razmerah. Revne, večinoma lesene ali pol lesene pol zidane bajte s surovo opeko so bile kотиšče raznih bolezní zlasti jetike, zakaj v »hiši« se je delalo, spalo in prav tam so bili vmes tudi bolniki. To je bil edini topli prostor v hiši tudi za sušenje lončarskih izdelkov.

Trdnejši posestniki so imeli zidane hiše iz kamna, ponekod tudi enonadstropne, ki so pa danes že daleč od prvotne oblike, nekatere pa tudi razpadajo. Spodnji hišni prostori so bili močno obokani, predvsem prostorne veže in kleti. V vežah se je tudi pozno jeseni in pozimi delalo (proso se je mēlo, pozneje tudi ličkala koroza itd.). Takšne veže in kleti so še tu in tam ohranjene (Pri »Pircu« na Potoku, pri »Drešarju« na Klancu, pri »Brezniku« na Križu, pri »Štrcinu« v Komendi). Pa naj govorijo iz vseh komendskih naselij nasednji številčni podatki:

Kraj — naselje	Velepo- sestvo	Kmetijsko posestvo							Hišarji	Opomba	
		malteškega viteškega reda	1 1/2 kme- tije	Cela kme- tija	3/4 kme- tije	2/3 kme- tije	1/2 kme- tije	1/3 kme- tije			1/4 kme- tije
Komenda sv. Petra											
Aplenca									11	Aplenca in Kaplja vas sta sedaj »Komenda«.	
Kaplja vas		3	10			3			1		
Klanec		1	7	1		9	3	4	21		
Žalog (komendski del)			2			1			0		
Dobrava (komendska)		1	3			2	1	2	10		
Podboršt									22	2 hišarja z dvema hišama, ukvarjajo se z lončarstvom.	
Gmajnica in Mlaka			2	0		1		1	32	2 celi kmetiji Remic z mlinom. — Večinoma lončarstvo.	
Nasovče (Našovče)			2	1		8		6	6		
Breg			1	2		7	1	3	4		
Potok			2			4			1		
Gora			3					3	4		
Žeje			3			3		2	5		
Moste			12			16		7	25		
Suhadole			11			15			13		
Križ	Auerspergovo graščinsko veleposestvo		2			9	5	2	15		
Skupno		2	5	61	5	2	77	14	25	172	

Vsako leto so morali gospodarji svojo, po urbarjih določeno dajatev oddajati svojim gosposčinam ali določenim ustanovam, ki so bile v bližini ali tudi oddaljene.

Omeniti hočem le najvažnejše, katerim so morali kmetje in hišarji vsako leto spolnjevati svoje obveznosti.

Graščine, ki so imele v komendski župniji svoje podložnike, so bile: Bogenšperk nad Litijo, Brdo pri Lukovici, Bistra pri Vrhniki, Černelo pri Kamniku, Jablje pri Mengšu, Križ pri Komendi, Smlednik in Komenda sama. Prav tako je imela nekaj podložnikov deželna oblast v Ljubljani.

Med samostani se naštevajo trije: samostani dominikank v Velesovem, klaris v Mekinjah in v Škofji Loki. Zastopane so bile tudi cerkvene ustanove kot stolni kapitelj v Ljubljani, posebej še ljubljanski škof in proštija v Radovljici. Omenjene so tudi domače cerkve v Komendi, Mostah, Suhadolah in v Zagah.

Pod komendsko gosposčino so kompaktno spadale vse hiše iz vasi Klanec in Podboršt, pod graščino na Križu pa vse hiše iz vasi Križ. Ostale hiše iz drugih vasi pa so bile podložne tej ali oni že zgoraj naštetih gosposčin.

Kakšne obveznosti so imeli ti podložniki do svojih gosposčin, bi bilo treba poiskati v zadevnih urbarjih.

Vsekakor pa so morali biti tedanji komendski farani delavni ljudje, da so mogli vse te obveznosti opravljati, svoje domove ohraniti in svoje družine preživiti.

Še pred drugo svetovno vojno so bili nekateri, ki niso bili izučeni v kaki obrti in podobno, srečni, če so bili uslužbeni pri kakem gospodarsko močnejšem kmetu z določenimi dolžnostmi: oskrbovati živino, biti voznik, sodelovati pri vseh poljskih in gozdnih delih. Tudi pastirje so imeli, če ni bilo domačih otrok. Brez takšne tuje delovne sile svoj čas ni bilo mogoče voditi večjega kmetijskega gospodarstva, čeprav so že bili v uporabi nekateri stroji kot kosilnice s konjsko vprego, mlatilnice itd.

Koliko bolj pa je vsako večje kmetijsko gospodarstvo potrebovalo pomožnih delovnih rok pred nekaj stoletji, ko je bilo treba še vse ročno obdelovati! Celotna manjša posestva so potrebovala vsaj deklo ali pastirja, kar je razvidno iz Glavarjeve družinske knjige.

Iz prvega Glavarjevega testamenta 1753 je razvidno, kako skromno je bilo tedanje živ-

ljenje, ko določa udeležencem, 12 fantom in 12 dekletom, in še drugim določenim v primeru njegove smrti po pogrebu izročiti kos kruha in forint. Tedaj so res vedeli, kaj se pravi »kruh služiti«.

Poleg kmetskega dela so se ljudje ukvarjali tedaj tudi z lončarskimi izdelki, pletenjem raznih košar in pletenih vozniških košev itd. iz vrbovja. Iz slame so pa pletli znamenite gorenjske »cekarje«. Te izdelke so prenašali v prodaj v koših na hrbtu po slovenskih krajih (kar se je moglo videti še prva leta po drugi svetovni vojni). Pa tudi na Tirolsko so odvažali svojo robo, zlasti še slamnike, kar zasledimo v Glavarjevem pismu komendatorju Testaferrati leta 1754, ko poroča, kako je dobil iz Tirolske rdečkast marmor za oltarno mizo

itd. glavnega oltarja v župnijski cerkvi v Komendi — z Jelovškovim nastavkom.

O 25-letnem Juriju Kernu iz Klanca je pripomba v družinski knjigi: »Ivit ad Styriam cum mercatura« (po kupčijskih poslih je odšel na Štajersko).

Domači gospoščini v Komendi in na Križu sta imeli določeno število uslužbencev.

Komenda je imela oskrbnika (50 let starega), ekonomo (48 let), vratarico (46 let), kuharico (18 let), 2 hlapca (23 in 30 let), 2 dekli (20 in 40 let), pastirja (50 let) in pastirico (12 let), torej 10 uslužbenih. Mežnarija Komende: cerkovnik s hlapcem (20 let), pastirica (14 let), ki sta bila brat in nečakinja mežnarjeva in sestra mežnarice kot splošna pomočnica.

H. 187

Induchadoll					
Name: no	Nominis, et cognomina, ac origo personarum	Etas		Informatio circa Doc. C. binam, ac quæstiones ignorata	Pro Paschate
		Ann.	Mo.		
	in Fund. Komenda			natus 13. Junij 1685	
170.	Johannes Urbanus, filius, et hie natus in hanc omnia tractat	70		optime scivit	C. C.
171.	Charles natus, natus Joseph Thoma, et hie natus in hanc omnia tractat	62		optime scivit	C. C.
172.	Valentin Urbanus, filius, hie natus in hanc omnia tractat	28		optime scivit.	C. C.
173.	Wald Urbanus, filius	12		optime scivit	C. C.
174.	Maria Thoma Bernath, et hie natus in hanc omnia tractat	96		optime scivit	C. C.
175.	Matthaus Kayan, hie et hanc omnia tractat	22		optime scivit	C. C.
176.	Maria natus, natus Jacobi host, hie natus in hanc omnia tractat	26		Natus quæst. 28. 35.	C. C.
177.	Mrsula Karunia filia.	3.		Jacopax examinatus	—
178.	Martius Barff, hie et hanc omnia tractat	18		lene scivit.	C. C.
in Fundus Waldsch in hanc omnia tractat					
179.	Maria natus, natus Jacobi host, hie natus in hanc omnia tractat	18		Natus quæst. 42.	C. C.
180.	Maria natus, natus Jacobi host, hie natus in hanc omnia tractat	19		optime scivit.	C. C.

Križ: 2 pisarja (20 in 30 let), oskrbnik (62 let), vratar in ječar (46 let), kuharica (37 let), 2 dekli (19 in 21 let), kravar (18 let) in podkravar (16 let), vrtnar (52 let) in podvrtnar (19 let), svinjski pastir (53 let), kokošji pastir (55 let), ribič (64 let) in pasji pastir (19 let).

Vsi ti uslezbenci so bili večinoma iz bližnje okolice, iz Podboršta in Mlake itd., pisar Anton Layer pa iz Kranja itd.

V naslednjem navajam, koliko in kakšne starosti hlapce in dekcle, pastirje in pastirice pa tudi mlinarje so imele posamezne vasi pri večjih kmetih oziroma kmečkih hišah, kjer ni bilo otrok, domačih moči oziroma so bili otroci še majhni. Kjer pa je ostal pri hiši kak »stric«, je bil za hlapca, in kakšna »teta« za deklo. Do zadnjih moči je moral vsak delati za vsakdanji kruh.

Starejši in oslabei ljudje niso bili nikjer zaželeni, povsod so se jih nekako branili. In kolikokrat je moral ta ali oni zgaranec, ki je vse življenje trdo delal na kmetiji temu ali drugemu gospodarju, na starost hoditi od hiše do hiše prositi hrano in ležišče v kakem hlevu, kjer je bil navadno tudi kraj njegove smrti. Zato je zanimivo, da so kmetje želeli imeti le mlajše moči, kar bo naslednji seznam tudi pokazal:

Aplenca: 1 hlapec (23 let); Kaplja vas: 2 hlapca (16 in 20 let), 2 dekli (18 in 19 let), 1 pastir (13 let), 1 pastirica (13 let); Klanec: 4 hlapci (od 18 do 34 let), 5 dekel (od 15 do 30 let), 1 pastir (15 let); Zalog: 1 hlapec (22 let), 1 dekla (20 let), 1 pastir (13 let); Dobrava: 3 hlapci (od 16 do 24 let), 3 dekcle (od 16 do 17 let); Podboršt: 1 hlapec (23 let); Gmajnica: 2 dekli (20 let), 1 pastirica (16 let) in 1 mlinar (47 let); Mlaka: 1 dekla (26 let); Gora: 2 hlapca (18 in 23 let), 1 dekla (20 let), 1 pastir (14 let); Potok: 3 hlapci (od 15 do 27 let), 2 dekli (20 in 32 let); Breg: 5 hlapcev (od 20 do 30 let), 4 dekcle (od 20 do 21 let), 2 pastirici (8 in 15 let); Nasovče: 1 hlapec (17 let), 1 dekla (20 let), 1 pastir (16 let), 1 pastirica (17 let); Žeje: 2 hlapca (19 in 23 let), 5 dekel (od 18 do 25 let), 3 pastirji (od 13 do 16 let); Moste: 2 hlapca (20 in 30 let), 3 dekcle (od 17 do 25 let), 1 pastir (13 let); Suhadole: 9 hlapcev (od 18 do 30 let), 7 dekel (od 18 do 32 let), 2 pastirja (13 in 15 let), 1 pastirica (12 let).

Poleg gospočin so imele hlapca oziroma deklo ali pastirja(-ico) naslednje hiše v naseljih: Aplenca: Kramar; Potok: Pirc, Kozu, Prjel; Kaplja vas: Ropret, Remic, Svetec, Ocepek; Klanec: Hanžek, Ofnar, Lenarč, Prostor, Mikel; Zalog: Kirn (v bajti je stanoval tedaj upokojeni župnik Janez Grošelj, star 70 let); Dobrava: Kosirnik; Podboršt: Čuk;

Gmajnica: Remčev mlin; Mlaka: Cokvar; Gora: Peter (Rejc), Kožel, Žimand; Breg: Zupanc (Špan), Mivc, Pergav, Milhar in Tomaževc; Nasovče: Lavriha, Mihevov, Oborh; Žeje: Hočevnar, Gašper, Boštek, Vrhovnik in Kancilja; Suhadole: Letnar, Maren, Kancilja, Povudnik, Žebovc, Ramuš, Slivar, Rožman, Kodre in Sršen; Križ: Vavptov Jur, Tilka, Andreas, Pavlek, Breznik.

Tako je tedaj služilo na kmetijah 36 hlapcev v starosti od 15 do 36 let, največ jih je bilo med 20. in 30. letom. Dekel je služilo 37 v starosti od 15. do 32. leta, 11 pastirjev od 13 do 16 let starosti in 7 pastiric v starosti od 8 do 16 let.

Starost teh zaposlenih hlapcev kaže, da starejšega, že izčrpanega človeka nihče ni več obdržal pri hiši, če se ni oženil. Podobno je bilo z deklami, če se niso poročile. Tako je tolikrat tem oslabljenim ljudem ostalo edino še — beračenje, če jim ni bilo že v kraju določeno dobivati hrano zdaj pri tej zdaj pri drugi hiši. Iz najrevnejših družin so šli že kmalu služiti najprej za pastirja oziroma pastirico, ki pa ju navadno pred 13. letom še niso hoteli sprejemati v »službo«, ki je zahtevala že svojevrstno odgovornost in tudi nekaj več moči.

Glavar je dobro poznal bedo in revščino mnogih župljanov. Ker je tudi sam v svoji mladosti doživljal težo revščine, je na razne načine izražal sočutje do pomoči potrebnih, kar dokazuje že njegova prva oporoka iz leta 1752, ko določa, naj se na dan njegovega pogreba, na 3. in 7. ter 30. dan razdeli najpotrebnejšim vsakokrat po 30 forintov, rednim beračem pa 20 forintov. Vsak uslužbenec iz njegove hišne družine naj dobi po 2 forinta, obveščevalec pogreba pa 3 forinte in hrano. Na dan pogreba naj se posameznim najpotrebnejšim družinam v fari podari hlebec kruha in vrč vina. Kako cenjen je bil tedaj kos kruha!

Iz oporoke leta 1761 pa je razvidno, da so bili kmetje pogosto več ali manj zadolženi bodisi zaradi slabe letine bodisi zaradi boleznin in podobnega. Kot podložniki večkrat niso mogli oddati svojih obveznosti kot desetino ali pa prispevek za vzdrževanje cest oziroma poljskih potov, niti niso mogli takoj plačati vino, ki ga je graščinska vprega dovažala z Vipavskega ali iz tržaške okolice, kamor so od tod vozili oves in med itd.

Med dolgovi kmetov se v oporoki omenjajo tudi zaostale takse za poročne listine, popravilo potov, za pijačo ob porokah ali pogrebih. Med dolžniki so vpisani poleg domačih tudi kmetje iz okolice kot npr. iz Luž in Police, Šenturške gore in Jarš itd. Teh dolgovi jim

Glavarjev podpiranec dr. Anton pl. Remic, dvorni advokat na Dunaju. Pri »Kramarju« na Klanču je pri 7-letni hčerki povedano: »Jasno odgovarja in najpopolneje na vsa vprašanja za odrasle«. Posebno oceno je 1754 (in tudi v naslednjih letih) dobil 23-letni Jurij Lenčik iz Mlake (vulgo Marinkin): »omnium parochianorum eruditissimus« (od vseh faranov zna najtrdnejše). So pa tudi ocene: »trmast« in »pozneje se je naučil«, če tega ali onega ni znal. Samo enkrat omenja lenobo, kar je zelo značilno.

Ob takih priložnostih je Glavar doživljal tudi splošno človeške slabosti, značilne za tisto dobo, ko še ni bilo obveznega šolanja, kot npr.: da je Lenarčeva Jera iz Kaplje vasi ušla pred izpraševanjem. Podobnih pripomb je še nekaj vpisanih. Znal pa je vsakega nekako opravičiti, kot npr.: na str. 138 iz leta 1758 omenja 13-letnega pastirja, da je »zelo malo znal, ker je šele prišel v župnijo«.

Poleg že zgoraj omenjenih ocen so bile pri mnogih župljanih vpisane res izredne ocene, kot npr.: »optime et exacte« (najboljše in natančno), »praeclarissime« (najjasnejše), »super eminenter« (nad odlično), »quam optime« (kar najboljše) in še in še različnih pozitivnih in ne najboljših ocen kot: »quam nihil scivit« (skoraj nič ni znal). Toda slednja ocena je zelo redka.

Gotovo pa je Glavar 1759 za 30-letnega Antona iz Klanča z bolečim srcem vpisal, da je bil zaradi krvoskrunstva poslan v vojsko, za katero je morala vsaka gosposčina oskrbeti določeno število vojakov. Navadno so bili poslani mlajši. Zgornja opomba kaže, da ljudje niso tedaj bili posebno navdušeni za vojaško službo. Vpisano pa je, da je celotna slika ljudskega življenja prikazana.

S to svojo natančno dejavnostjo je Glavar poleg svojega osrednjega namena, naj bi njegovi farani vsaj glavne verskomoralne nauke poznali, hotel posredno vzgajati, naj bi znali poleg ročnega dela ceniti tudi duševno delo in svoje duševne sposobnosti izoblikovati. Zato je gojil največjo ljubezen do čim večje izobrazbe zlasti pri zelo nadarjenih in večkrat zelo revnih dečkih. Prav za takšne je ustanovil 1760 v Komendi posebno šolo z internatom. (Glej Vikt. Demšar, »Nova pot«, 1956). Hoté ali nehoté je s tem spraševanjem vzgajal ljudi v čutu dolžnosti in reda.

Vse Glavarjeve ocene in pripombe dokazujejo zdravo duševno stanje tedanjih Komendčanov in na splošno slovenskega človeka, o katerem je nedolgo za Glavarjem zapel tudi Valentin Vodnik v »Zadovoljnem Kranjcu«, da mu je »glava na štilu vsajena, lastnost mu ne manjka nobena«.

Zanimivo velja vedeti, koliko od 2291 komendskih faranov je 1754 dočakalo starostna leta od 50. leta dalje.

Od 50. do 60. leta starosti je bilo moških 87, žensk 82

Od 60. do 70. leta starosti je bilo moških 54, žensk 36.

Od 70. do 80. leta starosti je bilo moških 21, žensk 14.

Od 80. do največ 83. leta starosti je bilo moških 7, žensk 2.

Ugotovitev, da je več moških kot žensk doseglo starost, more le to povedati, da so tedaj ženske mnogo več trpele kot moški, kot npr. z vsakdanjimi hišnimi opravili v »črnih« kuhinjah, kjer je bil stalno več ali manj hud prepah od vseh strani. Ta je povzročal razna obolenja na pljučih in ledvicah. Pa tudi večkrat pomanjkanje najpotrebnejše hrane, zlasti kruha, teža materinstva itd. Tako je v tem letu »delalo« starost le 134 žensk poleg 169 moških, torej 35 žensk manj. (Glavar omenja pri ženskah nekaj vzrokov za zgodnejšo smrt: lunatica na str. 72 iz leta 1754 in apopleptica. Pri moških pa slučaj: phreneticus na str. 86 iz leta 1757).

Nikakor ne smemo prezreti številnosti v tedanjih družinah, koliko otrok so poprečno družine štele. Družinsko poprečje so 3 oziroma 4 otroci. Redke so družine s 5 ali več otroki, le ena družina jih šteje 6.

Malo zakoncev je bilo mlajših, poročali so se v resni dozorelosti. Starši so do skrajne meje držali posestvo v svojih rokah. Navadno so šele tedaj dali vajeti iz rok, če so popolnoma oslabei ali tedaj, če ni bilo pri hiši nobenega »strica« ali »tete«, ki bi nadomeščala starše, kar pa je bilo gotovo zelo redkokdaj. Če so pa starši zgodaj umrli, se je pač moral navadno najstarejši sin, oziroma hči, poročiti tudi že pri 20 letih. To pa je prineslo drugim otrokom nove življenjske težave. Najprej to, da so morali iti zgodaj od doma služiti.

Tudi starost zakoncev je zelo različna. Navadno je žena 10, pa tudi do 20 let mlajša od moža. Največ zakonov, vpisanih leta 1754, je bilo po starosti mož preko 50 let, starost žena pa od 34 do 47 let, ki so še morale skrbeti za majhne otroke.

Na večjem posestvu se je 50-letni sin poročil z 19 let mlajšo nevesto.

V poprečju bi po letnicah bila slika takale:

Mož 56 let — žena 37 let, mož 50 — žena 39 let (imela 2 otroke), mož 60 — žena 41 let; mož 76 — žena 52, mož 57 — žena 47 let,

mož 62 — žena 42. Le redki zakonci so imeli isto starost.

Prav je, da omenim tudi družine, ki so še danes od začetka 18. stol. v isti hiši s prvotnim družinskim priimkom. Redke so, zato bolj zanimive. Navedem le zakonce iz leta 1754:

Na Klancu:

a) 1/2 posestnik vulgo »Jurjovec«: Osvald Lah, star 40 let in Uršula Cvirn, stara 35 let.

b) celo posestvo »Lenarč«: 46-letni Osvald Lah in 27-letna Mana Zadergal.

Na Dobravi:

a) 1/3 posestnik »Korbar«: 35-letni Miha Korbar in 35-letna Magdalena Habjan.

b) celi posestnik »Kosirnik«: 20-letni Jernej Kosirnik in 20-letna Lucija Čebul.

V Podborštu:

a) hišar »Zimahar«: Primož Stele, 48 let star in 40-letna Marija Zorman.

b) hišar »Markec«: 42-letni Vid Pirnat in 28-letna Neža Hafner,

c) hišar »Škle«: 52-letni Lovrenc Stele in 30-letna Eva Lukanc.

Na Mlaki: hišar »Jernejc«: 25-letni Gašper Ravnikar in 25-letna Marjeta Štebe.

V Kaplji vasi: celo posestvo »Malenšek«: 53-letni Osvald Zadergal in 51-letna Neža Kern.

Na Potoku: celo posestvo »Pirc«: 42-letni Nikolaj Čebul in 23-letna Marija Jenko.

Na Bregu:

a) 1/2 posestva »Mivc«: 31-letni Luka Jenko in 31-letna Helena Fajon,

b) 1/2 posestva »Ropret«: 38-letni Luka Kern in 35-letna Uršula Mlinar (sedaj Zofija Kern, poročena Lipovšek).

V Nasovčah:

a) 1/4 posestva »Lipar«: 42-letni Jernej Maleš in 42-letna Magdalena Pirnat,

b) 1/4 posestva »Babič«: 47-letni Egidij Lap in 60-letna Helena Zupan (sedaj Ana Lap, poročena Pirc).

V Žejah:

a) celo posestvo »Ferjan«: 40-letni Jurij Lap in 35-letna Katarina Zorman,

b) celo posestvo »Hočevan«: 34-letni Gašper Hočevan in 29-letna Marija Kancilija,

c) celo posestvo »Boštek«: 56-letni Gregor Štebe in 34-letna Marta Hembšak.

V Mostah:

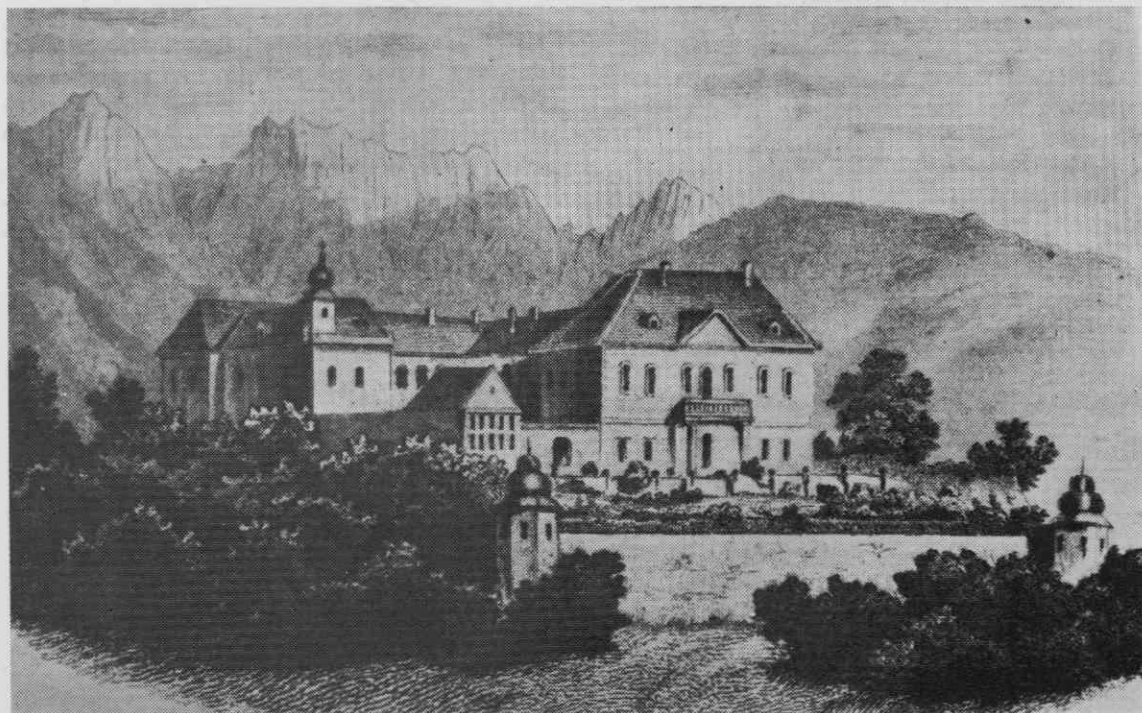
a) hišar »Kovterc«: 40-letni Tomaž Kovterc in 30-letna Marija Vipavc.

b) celo posestvo »Sivc«: 40-letni Osvald Sivec in 36-letna Marija Koncilja.

c) 1/2 posestva »Micnek«: 52-letni Jernej Obrulk in 35-letna Neža Lah.

V Suhadolah:

a) celo posestvo »Povudnik«: 46-letni Matija Bergant in 37-letna Neža Štupar,

Graščina na Križu, požgana v drugi svetovni vojni (Foto Majhenič).

b) 1/2 posestva »Pirnat«: 24-letni Janez Pirnat in 22-letna Marija Plevel,

c) celo posestvo »Maren«: 45-letni Jakob Marin in 30-letna Marija Ramuš,

d) celo posestvo »Ramuš«: 35-letni Urban Ramuš in 32-letna Uršula Grošelj.

Na Križu:

a) 1/3 posestva »Pavlek« — Povelká: 38-letni Aleš Grintal in 38-letna Helena Grintal,

b) hišar »Fajmošter«: 60-letni Luka Lukanc in 52-letna Marija Grintal.

Samo 24 družin se je po ravni liniji očetovega priimka do danes ohranilo v hišah tudi z istim družinskim nazivom kot leta 1754. Pri dveh hišah pa sta v ravni liniji do danes hčerki, ki sta prevzeli domačijo in se poročili ter tako spremenili družinski priimek. Zares skrivnostna je nit življenja!

Cele vrste priimkov, ki so leta 1754 in še dolga desetletja potem bili pri raznih večjih ali manjših domačijah, danes sploh ni več na območju komendske župnije. Ti priimki so večinoma čisto slovenskega izvora. Navedem jih kar po vaseh, kjer so bili, a jih danes ni več.

Komenda: Senožečnik, Jemec, Zagoričnik.

Klanec: Fajon, Brankovič, Zavrl, Gradišek, Čujež, Kušar.

Dobrava: Juras, Kunstl, Hvalé.

Podboršt: Savinšek.

Gmajnica: Zupan, Lenček.

Mlaka: Frača.

Gora: Jakól, Tomelli (Tomelj).

Aplenica: Ābabič, Knapič, Stamicar.

Kaplja vas: Vodnik, Bidovec, Auman, Glas, Kalinšek, Zakovnik.

Breg: Lampert, Lamšek, Bališ.

Nasovče: Šuštar, Ajdovec, Trebar, Obórh, Mirt.

Žeje: Knific.

Moste: Pèr, Cerar, Korant, Bogataj, Bobič, Vinograšek, Podbregar, Gams, Robida, Oman, Koren.

Suhadole: Zupanc, Hostnik, Sešek, Podpeškar, Burjovec, Rožič.

Križ: Ježek, Breznik, Kocijan, Puncah, Urlišek, Prešern, Kugel in Grošan.

Spomin na nekdanji družinski priimek pa je ta pri nekaterih hišah v »vulgo« poimenovanju hiše, kakor sledi:

Na Mlaki: Frača. — V Nasovčah: Oborh in Mirt. — V Mostah: Korant in Cerar. — V Suhadolah: Hostnik in Burjovec. — Na Križu: Breznik.

Morda bi mogel kdo reči: Čemu to suhoparno naštevanje raznih priimkov? K temu me je napotila skušnja, ko so tu ali tam nekateri iskali izvor svojega rodu in ga tudi našli prav na podlagi družinskega priimka v tej župniji, čeprav ga danes ni več zaslediti. Tu so določen čas bivali, pa so se odselili drugam ali pa izumrli, kar se je moglo ugotoviti na podlagi poznejših družinskih knjig — statusov animarum. To ima svoj pomen.

Prav tako imajo tudi krajevni nazivi svojo slovensko podlago, ki karakterizira to ali ono naselje na pojožefinskem območju komendske župnije, ki sedaj vedno bolj narašča in se širi.

Prikazani podatki o socialnem stanju prebivalcev so bistveno veljali notri v leto 1848, ko se je izbojevala zemljiška odveza in notri do 1852, ko se je pričela redna vsakdanja ljudska šola v Komendi in do začetkov združništva v naši deželi, ki jo je gospodarsko vedno bolj osamosvajalo.

Na svoj način velja, da je (historia-magistra) zgodovina — učiteljica tudi v sedanjem času.

SEZNAM KMETIJ IN HIŠARJEV PO »VULGO« IMENIH

KOMENDA sv. Petra, veleposestvo malteškega viteškega reda.

APLENCA:

Hišarji-

Peklenski Jaka
Kurjek
Kramar
Bališ
Podrekar (Kočijaš)
Stremel
Glavarjev beneficij
Zetek
Vampek
Petek
Mlin pod cerkvijo

KAPLJA VAS: Cela kmetija:	$\frac{1}{2}$ kmetije:	$1\frac{1}{2}$ kmetije:	Hišar:
Vodnik Ropret Pušavica Jakec Ropretov mlin Malenšek Koritenca Svetic Lenarč Remic	Ocepik Arovc (Mežnar) Kovač	Kropar V Zidajn Zadergal	Dernovšek

NB: Vsa tri naselja so danes pod imenom: K o m e n d a. Vse kapelske cele kmetije imajo še svoje bajte z gostači. Danes ni več kmetij: Koritenca, Lenarč, Dernovšek, Ocepik, Ropretov mlin in Vodnik, od katerega je še samo hiša z vrtom. Od aplenških hišarjev pa je danes samo še Glavarjev beneficij in Kramar. Vse druge bajte so podrte in z novimi naseljenci pozidane. V novi obliki je danes »Vampek« pa tudi »Mlin pod cerkvijo«.

KLANEC:	$1\frac{1}{2}$ kmetije:	Cela kmetija:	$\frac{1}{2}$ kmetije	$\frac{1}{3}$ kmetije	Hišarji:
Drešar	Hanžék Hofnar Lenarč Prostar Mikel Gmajnar Mlinar	Jurjovc Nemec Tcmc Frenkula Štupar Boštečev Mavc Butalč Klemenca	Jurca Kuplenk Francetov	$\frac{1}{4}$ kmetije: Peterlin Slanovc Kramar Peterká	Bedenik Koftan Hribec Pirnat Jurga Urbanca Kočijaž Bajde Čuješ Muzel Bernjus Vovk Fertel Brenčur Kadunc Kramar Pridgar Alenčnik Nagou Lipar Krail
	$\frac{3}{4}$ kmetije Meršév z mlinom				

NB: Danes ne obstajajo več hišni nazivi: Meršev, Mikel, Prostar, Frenkula, Jurca, Bedenik, Pirnat, Jurga, Urbanca, Bajde, Čuješ, Alenčnik, Nagou, Lipar in Krail.

ZALOG:	Cela kmetija:	$\frac{1}{2}$ kmetije:
Žlebir Kné(č)	Kirn (mlin)	

DOBRAVA:	Cela kmetija:	$\frac{1}{2}$ kmetije:	$\frac{2}{3}$ kmetije:	Hišarji:
Slanovc Prosen Kosirnik	Matijevc	Vrtačnik Korbar		Majer Hvale (blizu Ocepkov) Luknar Žgajnar Kolpet (pred Žgajnarjem) Andriján Dovče (pod Prosenom) Zajc Klemše Miha
1 in $\frac{1}{2}$ kmetije: Borštnar		$\frac{1}{3}$ kmetije: Vrtačnik (Jaka) Brezar		

NB: Danes ne obstajajo več: Majer, Hvale, Kolpet, Luknar, Dovče, Zajc, Klemše in Miha.

PODBORŠT je obstajal iz samih hišarjev:

Zimahar, Kermec, Tobias, Mivc, Čuk (z dvema hišama), Jurček, Stele (Šklé), Drolka, Ahec, Arjovc, Miklavž, Klobovs, Markec, Bendovc, Grogar, Kovčik, Jernejc, Žgajnar, Grabnar, Tilka, Gregorc, Hančika.

Danes ni več priimkov: Miklavž, Drolka, Klobovs, Žgajnar, Tilka, Grogar in Hančika.

GMAJNICA in MLAKA: Dve celi kmetiji z mlinom Jakob Remic.

$\frac{1}{2}$ kmetije:	$\frac{1}{4}$ kmetije:
Kašper Remic	Truden

Vsi ostali so bili hišarji, ki so se ukvarjali predvsem z lončarstvom: Truden (Pauer), Keklov Anžež, Pauleška, Primožek, Boštjan, Natič, Ropret, Križel, Urban, Arov, Adamič, Arjovc, Miklavžek, Močnek, Brezar, Lukeč, Marinkin, Baznek (Brecelj), Lečnik, Matijov (oslék), Rihtar, Bevc, Cokvar, Bremšak, Petrovc, Petek, Jernejc, Vrbanovc, Bukounik, Rojc, Frača, Na Ravnem.

Danes ne obstajajo več: Keklov, Pauleška, Primožek, Natič, Ropret, Adamič, Baznek, Matijov, Bevc, Truden, Rihtar in Lukeč.

GORA:	Cela kmetija:	$\frac{1}{3}$ kmetije:	Hišarji:
	Boštar Kožel Žimand	Primec Jež Rejc (Peter)	Rakušek Brecelj (svojčas $\frac{2}{3}$) Hvade Matevž

Danes ni več primerov: Rejc, Matevž, Peter in Hvade.

POTOK:	Cela kmetija:	$\frac{1}{2}$ kmetije:	Hišar:
	Pirc Kozu	Peterca Prejel Adamič Verben	Laň NB: Danes ni več Peterca.

BREG:	Cela kmetija:	$\frac{1}{2}$ kmetije:	$\frac{3}{4}$ kmetije:	$\frac{1}{4}$ kmetije:	Hišarji:
	Zupan (Špan)	Sitar Pirc Pažbar Pergáv Mivc Remka Ropret	Milhar Tomaževc $\frac{1}{3}$ kmetije: Klemenc	Blejc Belehar Lamšek	Flosman Kočijaž Gbanc Posoda

Danes ne obstajajo več Lamšek, Remka. Flosman je današnji Zorman, ki je l. 1754 pri hiši $\frac{1}{24}$ kmetije, prav tako Kočijaž, ki ga ni več. Gbanc pa je imel $\frac{1}{12}$ kmetije.

NASOVČE:	Cela kmetija:	$\frac{1}{2}$ kmetije:	$\frac{3}{4}$ kmetije:	$\frac{1}{4}$ kmetije:	Hišarji:
	Kozu Oborh	Boštinka (Drešar) Mirt Ravnikar Slanovc Birt Žimand Mihevov Anderl Romar		Lipar Lavriha Franciz Adamov Babič Žužem	Kralj Blažek Kovač Miha Kosanc Zauber

Priimkov Boštinka, Anderl, Romar, Ravnikar, Mihevov, Lauriha, Miha in Zauber danes ni več

ZEJE:	Cela kmetija:	$\frac{1}{2}$ kmetije:	$\frac{1}{4}$ kmetije:	Hišarji:
	Ferjan Hočevar Bošték	Kancilja Gašper Ipavc	Kolar Lukanc	Plajbez Remček Remčkov Andrej Biček Verhounik

Danes ni več priimkov Plajbez, Kancilja, Kolar, Lukanc in Biček.

MOSTE:	Cela kmetija:	1/2 kmetije:	1/4 kmetije:	Hišarji:
	Sivec	Žerovec	Muzel	Podecin (Pocin)
	Bartel	Šunkar	Vipave (Kovač)	Juraj
	Kovnar	Maler	Klobovs	Mlakar
	Papež (Zupan)	Ciapič	Kurant	Kilar (Žitnik)
	Knifec	Flegar	Smole	Kolar
	Lukanc	Bobnar	Rajovec	Kobasar
	Krznar	Micnek	Kovček	Čuk
	Bidovec	Glajc		Jurgel
	Ropret (Kuhar)	Glajka		Kotnik
	Pipan	Germounik		Lorenc
	Rozman (Plevnik)	Tof-Cirar		Marka
	Kuhar	Tofa		Kokal
		Āepic		Bevc
		Jurka		Mujovec
		Jurček (Kurant)		Pavlin
		Biček		Bremšak
				Korošec
				Parte
				Grilc
				Lukey (Kierna)
				Gosposki kovač
				Kovtere
				Alenčica
				Bartl (mlin)
				Boltouc

Nič več ne obstajajo priimki: Papež, Knifec, Lukanc, Bidovec, Ropret, Maler, Ciapič, Glajka, Glajc, Juraj, Kilar, Kobasar, Jurgel, Lorenc, Marka, Kokal, Bevc, Parte, Lukey, Boltouc, Alenčica in Gosposki kovač. Glajka je za Mujovcem, Glajc je današnji Peterlin-Orvov.

SUHADOLE:	Cela kmetija:	1/2 kmetije:	Hišarji:
	Seršen	Urbanc	Za cerkvijo
	Koncilja	Ulčar	Keržov
	Povudnik	Bezel	Rojc
	Marén	Grižlej	Žnidar
	Vidic (Dane)	Pernat	Kancilja
	Žebovec	Letnar	Anka
	Verbanka	Martinc	Smrečje mlin
	Ramuš	Bošték	Šuštar
	Slivar	Hostnik	Burjovec
	Rožman	Bališ	Kodrež
	Kodré	Adam	Mirt mlin
		Zerounik	Urbanc
		Gmajnar	Štebe mlin
		Rožič	
		Jurček	

V Suhadolah danes ni več teh hišnih nazivov: Vidic, Verbanka, Martinc, Adam, Rožič, Gmajner, Štebe mlin, Mirt, Rojc.

KRIŽ: Veleposestvo: Aurspergova graščina

Cela kmetija:	1/2 kmetije:	1/3 kmetije:	1/4 kmetije:	Hišarji:
Košir	Vavptov Jaka	Pocin	Blažovec	Martinak
Breznik	Tilka	Vavptov Jože	Pipan	Čuber
	Frača	Vavptov Luka		Hrovat
	Knifec	Pavlek (Povelká)		Andreas
	Boltač	Grintal		Pri farju
	Hace			Fajmošter
	Matijon			Kravar
	Jurček			Jakelč
	Trelc			Boštenjak
				Reginež
				Štantar
				Soldat
				Marka
				Slivar
				Stara kajža

Danes ni več nazivov: Frača, Knifec, Hace, Matijon, Jurček, Pri farju, Kravar, Marka, Štantar, Pipan, Blažovec, Vavptov Jože, Luka in Juri, obstaja samo še Vavptov.

OPOMBE

1. Glavarjeva družinska knjiga 1754—1760. — 2. Glavarjeva oporoka 1752 s kodicilom 1760.

VLOGA GORENJSKO-KOROŠKE PROMETNE PAHLJAČE PRI REKRUTIRANJU POMORSKEGA KADRA V PRETEKLOSTI (1812—1918)

MIROSLAV PAHOR

Na mednarodnem simpoziju Mogersdorf-Modinci leta 1977 v Radencih sem opozoril na problem furmanstva kot faktorja za razvoj pomorskega kadra stare Avstrije. Problem sem omejil na Štajersko kot deželo, ki je najbolj oddaljena od morja in od koder ne bi pričakovali toliko pomorskega kadra, kolikor ga v resnici srečujemo v obstoječih in slutimo v izgubljenih virih.¹ V razpravi sem dokazal, da so imele veliko vlogo pri odhodu mladine v mornarico magistralne in druge glavne ceste, kjer so se vsakodnevno gibali furmani na svojih poteh do Trsta in drugih pomorskih mest ter od tam na Dunaj in v druga večja avstrijska, a tudi ogrska in hrvaška mesta. Novejši študij razširja to problematiko na vse slovenske magistralne in glavne ceste. Pri tem se pa jasno kaže, da je največji vpliv za odhod v mornarico pripisati tako imenovanemu slovenskemu prometnemu križu, tj. cesti, ki iz Trsta pelje preko naših dežel na Dunaj, in cesti, ki pelje iz Šentvida ob Glini in Celovca preko Ljubljane in Novega mesta v Zagreb.

Iz tega križa sem trenutno izločil gorenjski del. Ker pa se ceste za Koroško cepijo na tri prelaze in ker se je pokazalo, da so važne tudi druge ceste, sem se odločil na kratko obdelati prometno mrežo, ki jo v naslovu imenujem gorenjsko-koroško prometno pahljačo. Vprašanje nastane, kakšne zveze imajo te ceste s pomorskim kadrom. Zato naj na kratko ponovim, da je v središču avstrijske države še danes v veljavi rek, da je »treba dobre mornarje iskati v hribih«. Pod terminom »hribi« sicer ne razumemo gora, temveč globoko zaledje. Toda zakaj ne bi ta rek veljal tudi za hriboviti Gorenjsko in Koroško? Odgovor pregledanih personalnih virov je v tem pogledu nedvoumno potrdil stari avstrijski mornariški rek.

Zaradi tega naj uvodoma na kratko podam nekoliko pregleda, od kod so se rekrutirali naši pomorščaki in koliko jih je bilo. Personalni viri Vojnega arhiva na Dunaju dokazujejo, da so slovenske dežele v obravnavanem času dale v vojno pomorstvo okoli 45.000 ljudi. (Pri tem pa naj poudarim, da je bilo mnogo personalnih virov izgubljenih.) Približno polovica naših pomorščakov je izhajala iz Trsta in neposredne okolice ter z območja, ki ga danes ponesrečeno imenujemo obalno območje. Ostane jih pa še vedno približno 21.000 do 22.000, ki so izšli iz globljega

zaledja, tj. z Goriške in Tolminske, s Cerkljanskega in Pivškega, iz Kranjske in Štajerske, a tudi iz Koroške. Kakor prva, tudi ta številka ni popolnoma zanesljiva zaradi nepopolnosti virov. Najbrž bo treba številke revidirati, kar bo slovensko udeležbo v vojnem pomorstvu znatno povečalo.

Avstrijsko mornariško zgodovino XIX. stoletja je treba — glede pomorskega kadra — ločiti na pet razdobij, ki ustrezajo petim glavnim administrativnim in kadrovskim reformam, ki so bile izvedene med leti 1812 in 1903.

1. Avstrijska mornarica je še v dobi trajanja napoleonskih vojn sprejela beneški način vodenja personalnega gradiva. To je trajalo do leta 1848, ko so se Benetke uprle cesarstvu in zajele polovico mornarice s štabom vred. Poleg glavne ali temeljne knjige so za oficirje obstajali še temeljni listi, kjer so zapisovali vse glavne podatke prizadetih. Za moštvo in podoficirje so obstajali le temeljni listi. Sprememba je bila v tem, da so formularjem dodali nekaj rubrik, med katerimi tudi rubriko o domovinski pripadnosti in znanju jezikov.² Te pa ni bilo obvezno izpolniti.

2. Leta 1849 je danski admiral v avstrijski službi Hans Birch von Dahlerup, ki je iz mornarice odpravil večino italijanskega kadra in odkril vrednost »kranjskih« mornarjev, uvedel novo administracijo. Več prostora je pustil za napredovanje v službi, premestitve in za letne ocene oficirjev in podoficirjev.³

3. Von Dahlerupovo administracijo je reformiral in dopolnil Mariborčan admiral Tegetthoff, ki je med letoma 1866 in 1868 opazil določeno zmedo v personalni administraciji. Novi formularji imajo obvezno jezikovno rubriko, pri čemer se je za Slovence uveljavilo načelo, da so svoj »kranjski«, »ilirski«, »vindišarski«, »slovenski« ali celo »štajerski« in »jugoslovanski« jezik spisovali praviloma na tretje mesto za obvezno nemščino in italijanščino.⁴

4. Četrto administrativno razdobje je leta 1883 uvedel admiral Maksimilijan Daublehsky von Sterneck, Celovčan, ki je tisto leto prevzel komando mornarice. Ta je v formularjih razširil prostor za oceno strokovne usposobljenosti, kar je dalo boljši razvid za pravičnejša napredovanja »ne glede na materin jezik.« Dalje je razširil staro prakso o rekrutiranju tako imenovanih mladeničev palube, mladeničev stroja in mladeničev krmila,

tj. dečkov od 12 do 17 let, ki so imeli po odsluženju tako imenovane vajeniške dobe največ možnosti za napredovanje.⁵

5. Zadnjo administrativno reformo je uvedel admiral Herman von Spaun leta 1903. Njegovi personalni listi so prilagojeni vsem modernim kriterijem. Prvič se tu pojavi rubrika o politični zanesljivosti ali nezanesljivosti.⁶ Poudarjena je strokovnost, pojavijo pa se tudi nove stroke in med njimi torpedna, ki so jo tedaj ločili od artilerijske. Tolminec Anton Haus, komandant mornarice od leta 1913 do 1917, je ocenil von Spaunovo administracijo za zgledno. Žal je od nje ostalo najmanj dokumentov, ker so bili večinoma vrnjeni državam naslednicam.

Za oficirski kader so ta razdobja nekoliko drugačna, vendar so razlike tako majhne, da jih v tem prispevku ne bi jemali v poštev.⁷

Gorenjce in Korošce srečamo v mornarici še pred Dahlerupovo administrativno reformo. Srečamo jih kot učence vojnopomorske akademije v Benetkah, kot oficirje, uradnike, zdravnike, tehnike, duhovnike, podoficirje in mornarje. Poleg teh je tudi nekaj prostakov pomorske artilerije in mornariške pehote. Konkretnije, viri med leti 1812 in 1848 navajajo 20 koroških in 8 gorenjskih oficirjev in uradnikov. V istem času navajajo viri 25 podoficirjev in med njimi 16 Korošcev.⁸ Poudariti je treba, da se je 9 oficirjev povzpelo iz vrst navadnih mornarjev, artileristov in infanteristov. To ne bi bilo nič čudnega, če ne bi med njimi srečali tudi podpolkovnike. Če torej upoštevamo manjkajoče vire in prištejemo mornarje v razmerju 6 : 1, kar je bilo tedaj za Slovence normalno, pridemo do števila približno 400 mornariških prostovoljcev ali poprečno 11 na leto, kar za ta prvi čas nikakor ni malo.

Za obdobje druge administracije je važno predvsem, kako so se Gorenjci in Korošci odzvali klicu admirala Von Dahlerupa, da bi nadomestili iz mornarice odpravljeni italijanski kader.⁹ Von Dahlerupovo poveljevanje mornarice je trajalo od februarja 1849 do poletja 1851. Njega posledice pa še do konca leta 1852, ko so bila dela za novo bazo mornarice v Pulju v veliki meri končana. V tem času beležimo 5 koroških¹⁰ in 5 gorenjskih¹¹ oficirjev in uradnikov ter 22 koroških¹² in 9 gorenjskih¹³ podoficirjev novincev. Pri tem naj že tu poudarim, da sem od vseh Korošcev, ki so se tedaj prijavi v mornarico, zabeležil le tiste, ki so na tem ali onem mestu vpisali eno od zgoraj omenjenih oznak za slovenski jezik. Takšnih pa je bilo le okoli 60 % in med njimi vsi oficirji. Tako lahko rečemo, da je v tem času odšlo v mornarico okoli 55 gorenj-

skih in koroških starešin. Upoštevajoč že omejeno razmerje napredovanj, pridemo do številke 385 prostovoljcev, ki so se na Koroškem in Gorenjskem odzvali klicu mornarice za blokado upornih Benetk in za izvedbo del pri novi bazi mornarice.

Od leta 1853 do konca leta 1868 je prišlo v mornarico 38 koroških starešin, ki so izjavili, da poznajo tudi slovenščino. Od tega je bilo 16 oficirjev in uradnikov¹⁴ ter 22 podoficirjev.¹⁵ V istem času beležimo 52 starešin z Gorenjske; med njimi je bilo 9 oficirjev in uradnikov¹⁶ ter 43 podoficirjev.¹⁷ Upoštevajoč še koroške Nemce, jih dobimo okoli 115 ali, vedno po istem razmerju, skupaj s prostaki vseh mornariških strok, približno 660 prostovoljcev. Poprečje druge administracije bi znašalo torej nekaj več kot 50 mornarjev na leto, kar pa gre pripisati v glavnem navalu v Dahlerupovi dobi.

V tretji administraciji navajajo viri 18 koroških oficirjev, zdravnikov in uradnikov¹⁸ ter 20 podoficirjev.¹⁹ Z Gorenjske pa je prišlo tedaj v mornarico 7 oficirjev in uradnikov.²⁰ Podoficirjev je bilo 17^{20a}. Skupaj s koroškimi Nemci pa dobimo približno 570 mornariških prostovoljcev. Tu pa je treba poudariti, da se je v tem času prijavilo v mornarico več kot 50 fantov iz Javornika, ki so izven razmerja za napredovanje, ker niso hoteli napredovati in so v celotni zgodovini slovenskega mornariškega kadra izjemen primer. Če jih prištejemo k ostalim, dobimo za to dobo okoli 630 prostovoljcev ali poprečno nekaj manj kot 45 na leto.

Dvajsetletje, ki sledi, je v znamenju administracije, ki jo je leta 1883 uvedel novi komandant mornarice, Celovčan Maksimilijan Daublebski von Sterneck u. Ehrenstein, admiral, ki je dunajsko vlado uspel prepričati o nevarnosti italijanskega imperializma. Kot rojen Korošec, ki je del svoje mladosti preživel v Celju, se je navezal na slovensko zaledje in na slovenskega človeka. V njegovi dobi imamo tako rekoč drugi vdor slovenskega kadra v vojno mornarico. Tedaj so mornariški prostaki tudi najlažje napredovali, saj se razmerje spremeni s 6 : 1 na 4 : 1 v korist tistih, ki so si lahko prišli enega od mornariških trakcev. V njegovem času je prišlo v mornarico kar 159 koroških starešin. Od tega je bilo 42 oficirjev²¹ in 117 podoficirjev.²² Tudi gorenjski kader se je številčno nekoliko povečal. V mornarico je tedaj prišlo 8 oficirjev in uradnikov ter 34 podoficirjev. Če prištejemo še koroške Nemce, dobimo okroglo 1580 gorenjskih in koroških prostovoljcev mornarice. Letno poprečje znaša torej 79 ljudi.

Zadnja Von Spaunova administracija je odnos do Slovencev precej spremenila. Avstrija je pripravljala vojno. Slevenske vojake je torej potrebovala na kopnem. Zato jih je v mornarico prišlo vedno manj. Medtem ko je bilo pred letom 1902 10 do 12 % celotnega oficirskega in podoficirskega kadra mornarice doma iz slovenskih dežel, je bilo ob koncu 1. svetovne vojne slovenskih mornarjev s starešinami vred manj kot 10 % jugoslovanskega kadra mornarice. Če pa upoštevamo tiste mornarje, podoficirje in oficirje, ki so se po vojni odločili živeti v Italiji ali v Zadru, zato niso vključeni v seznam jugoslovanskih dokumentov, potem se ta odstotek zniža na manj kot 8 % od Jugoslovancev v mornarici.

Iz Von Spaunove administracije lahko izluščimo sledeče:²⁵ Koroška je med leti 1903 in 1918 dala 48 mornariških oficirjev in uradnikov²⁶ ter 134 podoficirjev,²⁷ ki so se izjavili za Slovence. Tu niso vštet tisti, ki so se po prvi svetovni vojni odločili živeti v Italiji ali kateri drugi od držav naslednic (razen Jugoslavije). Že navedene številke pa so dovolj visoke. Dodati jim je treba le približno 140 koroških Nemcev. Seznam Jugoslaviji izročenihi virov navaja še 12 oficirjev in uradnikov,²⁸ 108 podoficirjev in 60 mornarjev.²⁹ Dodati je treba 15 oficirjev in podoficirjev ter 6 mornarjev z Gorenjske, ki so se odločili živeti v Avstriji.³⁰ Tu pa je treba poudariti, da v seznamu Jugoslaviji izročenihi dokumentov manjkajo vsi uradniki (vojni pisarji, komisarji, računovodje, profesorji in učitelji, inženirji, zdravniki itd.) ter vsi tisti podoficirji v rangu oficirjev uradnikov, tj. vsi strojniki od vodje stroja (rang zastavnika) do višjega štabnega vodje strojnega pogona (položaj polkovnika), prav tako pa tudi vsi takšni podoficirji drugih strok, kakor so torpedna, artilerijska itd. Gotovo je bil med njimi tudi kak Gorenjec. Toda že iz navedenihi številke lahko razberemo, da sta napredovala dva od treh gorenjskih mornarjev, torej da je le vsak tretji ostal brez podoficirskega traku. V manjši meri se je to dogajalo tudi Koroščem, saj tam dobimo po enega koroškega starešino na enega mornarja. Česa podobnega najbrž ne bomo srečali nikjer drugje. Potemtakem bi znašalo število Korošcev v zadnji administraciji avstrijske vojne mornarice po obstoječih virih okroglo 360 ljudi. Če le-tem prištejemo tedaj službujoče Gorenjce, jih z obravnavanega področja dobimo 560 ali poprečno 35 na leto.

Seštevek vseh obravnavanihi znaša okrog 3600 starešin in mornarjev do leta 1902 ali 4200 do leta 1918. Ker so bili po letu 1902 zelo redki tisti ljudje, ki so potovali drugače

kot z vlakom, bomo za naše nadaljnje razmišljenje uporabljali prvi seštevek.

Toda to ni vse. Upoštevati bi bilo treba tudi trgovske pomorščake. Tu pa postaja vprašanje izredno težko, ker se viri niso ohranili ali so popolnoma nedostopni. Vemo na primer za 4 koroške navtike, ki so pluli v trgovski mornarici. To so bili Ernest Justenberger, Franc Grabušnik in Vladimir Vadnov, vsi iz Celovca ter Anton Fontana iz Beljaka.³¹ Vemo, da je bil Franc Mozer iz Celovca ladijski strojnik pri avstrijskem Lloydju.³² Prav tako poznamo dva trgovska kapitana iz Gorenjske tj. Mateja Gasserja iz Skofje Loke, ki je postal ladjar, ko je leta 1841 skupaj s Francem Jelovškom zgradil svojo ladjo³³ in Konrada Metlo iz Kranja, ki je plul za razne ladjarje.³⁴ Novo pristanišče v Trstu je gradil inženir in ladjar Jožef Mauser, Gorenjec iz radovljske okolice.³⁵ V seznamih študentov trgovsko-pomorske šole v Trstu je med deklariranimi »Kranjci« brez oznake rojstnega kraja gotovo tudi kak Gorenjec.³⁶ Toda prav nič ne vemo, koliko je bilo na trgovskih ladjah avstrijskih in tujih ladjarjev srednjega strokovnega ali priučnega kadra, kakor so na primer strojniki, krmarji, noštromi itd. Ne vemo, koliko je bilo poklicnihi mornarjev. V seznamih Lloydvoh pomorščakov in drugihi delavcev vidimo primke, ki bi jih lahko locirali v Kranj, Tržič, Kamnik, Radovljico in sploh na Gorenjsko.³⁷ Torej lahko mirno rečemo, da bi se seznam gorenjskih pomorščakov s tem zelo povečal.

Važno pa je poudariti naslednje. Obravnavano območje je dalo mornarici dva admirala, tj. Maksimilijana Daublebskega in Karla Žonto (Schonta) iz Celovca; prvi je bil 14 let komandant mornarice. Generalske epotele so nosili še dr. Avgust Detela iz Preske, dr. Adolf Steiner iz Celovca in superior Jurij Račič iz Preske pri Domžalah. Dalje izhaja iz tega območja pet kapetanov bojne ladje (polkovniki), tj. Franc Martinak iz Beljaka, Jožef Wilfan iz Škofje Loke, Rajmond Ferro iz Feldbacha, Konrad Wolf iz Velikovca in Viktor Vest iz Kranja. Polkovniški čin so imeli še dr. Viktor Slamnik iz Malošč, dr. Friderik Bogensberger iz St. Salvatorja in dr. Jožef Lužar iz Tržiča. Rang polkovnika so imeli višji mornariški komisar Rihard Milešič, strojni inženir Matija de Gasparo iz Beljaka in elektroinženir Rihard Canaval iz Celovca. Naj navedem še sedem kapetanov fregate (podpolkovniki). To so bili Johan Holeček in Johan Mosser, oba iz Celovca, Viljem Lang iz domačne vasi, Johan Taschwer iz Svetne vasi, Miroslav Makuc iz Slovenjega Plajberka, Franc Dworak iz Guštanja (Ravne) in Gabrijel

Lazarini iz Smednika. Predvsem pa naj poudarim dva oficirja, ki sta prišla v mornarico kot navadna mornarja — topničarja in sta se s svojo pridnostjo in prizadevnostjo povzpela do čina in položaja višjih oficirjev. To sta bila Jurij Leitgeb iz Beljaka, ki se je povzpel od mornarja do polkovnika mornariške artilerije in Jožef Fiedler iz Št. Vida, ki je službovanje v pomorski artileriji dopolnil s študijem in postal artilerijski inženir—polkovnik. Vidimo torej, da je to prav »lepa bera za hriboviti deželi, kot sta Gorenjska in Koroška.«³⁹

Tu se pa moramo vprašati, kateri so bili tisti pogoji, ki so naše ljudi privedli na morje in v mornarico. Žal nam tega ni mogoče slediti po virih. Navezani smo samo na ljudsko izročilo, ki pa se je v mnogih primerih izkazalo za zanesljivo. Prav tako smo navezani na geografsko karto gorenjskih in koroških cest.

Prvi pogoj so ceste. V našem primeru pridejo v poštev predvsem naslednje ceste:

1. cesta Ljubljana—Kranj—Tržič—Borovelje—Celovec—Šentvid ob Glini z odcepom Celovec—Trg na Koroškem,

2. cesta Ljubljana—Kamnik z odcepom za Moravče,

3. cesta Kranj—Jezersko—Železna Kapla—Velikovec—Wolfsberg z odcepom, ki iz Sinče vasi pelje proti Pliberku, Prevaljem in Guštanju (Ravne na Koroškem),

4. cesta Kranj—Radovljica—Jesenice—Podkoren—Beljak z odcepom, ki pelje iz Rikarje vasi v Podklošter, Šmohor in dalje v Ziljsko dolino.

Manj važne so ceste, ki iz Škofje Loke vodijo v Žiri, Železnike in Kropo, iz Radovljice v Bohinj, iz Borovelj v Beljak, in iz Beljaka v Špital ob Dravi preko Bistrice in Špaterjana. Če omenjene ceste pogledamo na geografski karti, dobimo vtis pahljače, ki ima držaj v Ljubljani, skrajna roba pa v Ziljski dolini in ob izlivu reke Meže v Dravo. Skrajne severne točke te pahljače so Špital ob Dravi, ozemlje Šentvida ob Glini in pa Wolfsberg. Pogled na geografsko karto nas prepriča, da težijo glavne smeri omenjenih cest na Ljubljano in dalje na Trst. Graditelji so torej hoteli poudariti odvisnost zaledja od pomorske uvozne in izvozne trgovine.

Drugi pogoj je trgovsko blago. Vprašanje je, kakšno blago je potovalo po teh cestah, predvsem pa, kaj sta lahko Gorenjska in Koroška nudili gospodarskemu razvoju pomorstva in ladjedelništva. Izročilo, zapisano v Selcih, Železnikih, Kropi in Kamni gorici trdi, da so tamkajšnji žebjarji in železarji

izvažali ladijske žeblje. To potrjujejo tudi viri od 18. stoletja dalje.⁴⁰ Izročilo v Planini in Senožečah trdi, da so gorenjski furmani prepeljali ogromno voz žebeljev. Podatki govorijo o trgovini z ladijskimi žebli z italijanskimi pokrajinami, npr. Ligurijo, Toskano in Markami, da ne govorimo o Benetkah.⁴¹ Drugi podatki govorijo o izvozu ladijskih žebeljev celo v klasične dežele železa, kakor je na primer Švedska.⁴² Torej je moralo biti tega blaga res veliko.

Izročilo iz Kamne gorice, Kroke in Škofje Loke, ki ga potrjujejo tudi podatki, zapisani v Senožečah, trdi, da so iz Kroke in Kamne gorice odhajale v tržaške ladjedelnice precejšnje količine ladijskih zakovic. Isto trdi tudi izročilo na Jesenicah, v Javorniku in Žirovnici za jeseniško železo. Na Jesenicah trdijo, da so šli proti Trstu tudi liti izdelki za ladijske stroje in to še pred gradnjo gorenjske železnice. Vse to so prevažali gorenjski furmani.

V Bohinjski Bistrici, Stari Fužini, Srednji vasi in Bitnjah smo dobili podatke o bohinjskem profiliranem železu, ki so ga s tovarniki (kasneje z vozovi) tvorili v Trst in Benetke.

V Dobrli vasi, Železni Kapli, Šentjakobu v Rožu in v Selah smo zapisali, da so Korošci prodajali v Trst skoraj ves pridelek voska, ki so ga v ladjedelništvu uporabljali za povoščeno platno. Nekateri podatki s Koroške govore o precejšnjih količinah jadravine.⁴³

Toda proizvod, ki je šel na morje v velikih količinah in neprestano, je bil gradbeni, predvsem pa ladjedelniški les. Izročilo v Naklem, Podnartu, Otočah in Globokem govori o jamborih, ki naj bi šli iz jeloviških gozdov v tržaške in tuje ladjedelnice. Poleg jamborov so v Trst vozili tudi tako imenovani »merkantilni« les, ki je bil namenjen prav tako ladjedelnicam. O količinah pravijo, da so bile velike. Izročilo teh krajev potrjujejo tudi Senožejci.

Vidimo torej, da sta bili Gorenjska in Koroška stalno gospodarsko povezani s Trstom. Gotovo je, da je omenjeno blago šlo tudi v Benetke, Pulj in na Reko. Toda trgovski stiki so se marsikdaj spremenili tudi v človeške stike in to je bilo za rekrutiranje kadra poglavitnega pomena.

Tretji pogoj za odhod v mornarico so gozdarji, mornariški komisarji in komisionarji ladjedelnic, ki so skrbeli za naročila, odbiro, sečnjo in obdelavo lesa. Vsi ti so se lahko spoznali z ljudmi in po svojih možnostih vplivali na mlade fante, da so se prijaviли kot prostovoljci v eno ali drugo stroko vojne mornarice ali v trgovsko mornarico ali vsaj v eno od pomožnih dejavnosti pomorstva, tj.

v ladjedelnice, arsenal, pristanišča itd. Glavno je, da vemo, da so bili tudi imenovani med občasnimi propagatorji pomorstva.

Četrty in najvažnejši pogoj za odhod naših ljudi v mornarico pa so bili prav gotovo naši furmani. Vsaj od začetka XVIII. stoletja do izgradnje gorenjske železnice je ves promet iz Trsta čez Alpe na Koroško in v gorenjske kraje potekal po opisanih cestah. Ceste so pogojevale nastanek in razvoj furmanstva in vseh tistih organizacij, ki vplivajo na hitrejši prevoz, kakor so na primer vprežne in priprežne postaje, kjer so pretovarjali tovor in ga izročili drugim furmanom, ki so nadaljevali pot, ali pa s pripragami pomagali izpeljati nevarne klanke, kakor so bili na primer med Spodnjim Jezerskim in Kaplo čez Jezerski vrh, med Tržičem in Borovljami čez Ljubelj, med Kranjsko goro in Rikarjo vasjo čez Koren, med Kropo in Selcami čez Jamnik in Lajše in tako naprej. Priprežne postaje so torej bile v Rikarji vasi, Borovljah in Železni Kapli na Koroškem, v Kranjski gori, v Tržiču oz. Podljubelju in na Jezerskem na Gorenjskem. Vrsta manjših priprežnih postaj je bila tudi povsod tam, kjer so morali furmani speljavati nevarne klanke. Priprežne postaje so služile tudi kot preprežne. Tu so se zamenjevale utrujene vprege s spočitimi, ki so nadaljevale pot. Važnejše preprežne postaje so bile v Radovljici, Kranju, Škofji Loki, Domžalah oz. Trzinu, v Tupaličah in Medvodah. Vse te postaje so zahtevale vrsto gostiln, ki so skrbele tako za dobro počutje furmanov kakor za živino in robo. Zahtevale pa so tudi vrsto obrtniških uslužnostnih dejavnosti furmanom v pomoč. Tu so se furmani radi ustavljali, se okrepčali in seveda kdaj pa kdaj pogledali pošteno v kozarec.

Relacija furmanstvo — pomorski kader se začne prav na furmanskih postajah, ali bolje rečeno v gostilnah. Pri najboljši volji nisem našel pisanih virov, razen treh ali štirih beležk v personalnih listih, ki povedo, da je nekaj bodočih mornarjev pripotovalo iz Celovca s parizarjem.⁴⁴ Izročilo v Naklem, Dovjem, Kranjski gori, Podkorenu, Rikarji vasi, Šentjakobu v Rožu, Dobrli vasi, Železni Kapli, Tržiču, Jezerskem, Tupaličah, Škofji Loki in Trzinu navaja na Gorenjskem in delu Koroške vsaj 40 gostiln, ki so se prilagodile potrebam furmanskega prometa. Navadno so imele hleve za konje, prenočišča za ljudi, napajališča, nekatere pa tudi pokrite šupe ali lope ali kolnice za vozove, kar je prav tako spadalo pod pojem varnega počitka. Večina je šlo za poštene gostilne. Pripovedujejo pa tudi o grozljivih stvareh, ki naj bi se dogajale v nekaterih gostilnah. Tako smo na

primer v Dovjem zabeležili podatke o grozljivi gostilni v Belcih, kjer naj bi furmani izginjali, ker jih je lakomni gostilničar pobijal in zakopaval v klet. Bodi kakorkoli, gostilne so bile namenjene furmanom, ti so se tam okrepčali, ponekje tudi prespali, medtem ko so gostilničarjevi hlapeci poskrbeli za konje in vozove.

Drugo, kar lahko izluščimo iz ljudskega izročila, je to, da so se furmani nemalokrat srečali v gostilnah s komisionarji in mornariškimi komisarji, ki so na Gorenjskem in Koroškem naročali les, železo, jadvovino, meso, kože in drugo mornarici potrebno blago. Razumljivo je, da so se ob takšnih priložnostih razgovorili o pomoči, ki jo furmani s svojim poznavanjem krajev lahko nudijo tako vojni kakor tudi trgovski mornarici. Takšne pogovore so poslušali tudi v gostilni sedeči domačini in marsikdaj, posebno če je pogovor obetal posel, napeli ušesa. To dejstvo dokazuje, da je bil določen del furmanov v zaupniškem odnosu do mornarice in da so se komisarji za svoje poslovne zveze z zaledjem obračali tudi nanje.

Tretje, kar lahko izluščimo iz ljudskega izročila, je dejstvo, da so bili furmani dobri pripovedovalci. To smo ugotovili tako na Štajerskem kakor na Dolenjskem, Gorenjskem in Koroškem. Izročilo v Naklem, Trzinu, Jezerskem, Železni Kapli, Radovljici, Kranju in Škofji Loki ter Kamniku trdi, da se je včasih v gostilniških prostorih zbralo po več furmanov, ki so se odločili za večurni počitek ali za prenočitev. Ob večerih so se pogovarjali o vsem, kar so doživljali na cestah. Govorili so o nevarnostih, o cestnih razbojnikih, o prividih, ko so vozili ponoči s šilcem ali dvema preveč pod kapo, o pravljicah, ki so jih slišali po gostilnah itd. Toda kar je vzbujalo največjo pozornost poslušalcev, so bile pripovedi o Trstu in deloma Reki. Opisi »velikanskih« palač, kjer je delalo več ljudi, »kakor jih zmore vsaka gorenjska vas«, so seveda pritegnili pozornost. Isto velja za opise širokih in živahnih tržaških ulic z živim trgovskim vrvežem.

Še večjo pozornost so doživeli opisi vrveža v pristaniščih, vkrcavanja in izkrcavanja ladij ter živi opisi ladjedelniških žerjavov, ki so dvigali na tone blaga. Prav tako zanimivi so bili opisi ladjedelnic, ki so jih poznali tisti furmani, ki so tja vozili les, jadvovino, železo in vosek. Ljudi je zanimalo živo delo na ladjah, ki so lahko vkrcale »tisoče ton tovara«. Zgodbe o morju in mornarjih so prav tako pritegovale pozornost poslušalcev, predvsem mladine. Če smo na Štajerskem zapisali, da je imela ob poslušanju vsega tega mladina

»večja ušesa kot glave«, lahko za Gorenjsko zapišemo, kar je rekla pripovedovalka iz Naklega: »Mladičice so bila sama ušesa!« Za Koroško pa je pripovedovalka iz Dobrle vasi povedala, da so »mladini kar vidno rasla ušesa« ob poslušanju furmanskih zgodb. Ko pa so furmani pripovedovali o tovorih svojih notranjskih in primorskih kolegov, tj. »o jamborih, ki so skoraj še enkrat večji od tistih, ki so jih sekali na Jelovici«, ali o vozovih, ki so bili »natovorjeni z velikanskimi hrastovimi in cerovimi hlodi«, ki so jih raztovarjali v ladjedelnicah, so pozornost poslušalcev tako napeli, da se je marsikateri mladec na tihem že »odločil potovati, videti in poskusiti«, kot je rekel star mornar iz Jesenic. To je še bolj učinkovalo, če so pripovedovali o velikih čezoceanah iz železa ali o velikih in lepih jadrnikih, ki so še ob koncu XIX. stoletja kdaj pa kdaj razvili svoja jadra v starem tržaškem pristanišču. Na odhod v vojno mornarico je posebno vplivalo pripovedovanje o lepih in močnih vojnih ladjah, ki so se pogosto pokazale tudi v Trstu in so jih vsaj nekateri furmani prav dobro poznali.

Dalje lahko iz ljudskega izročila povzamemo, da so bili furmani dobri pevci. To velja še posebej za Korošce, »ki jim vsaka melodija tiči v ušesih že od rojstva«. Tako je gotovo, da so širili pomorsko pesem od morja v notranjost. Romantični motivi, kakor so »Barčica«, »Pojdi z menoj«, »Zaplula je barčica moja« in druge so se kaj rade »oprijele spomina« in se razširile med gorjance, ki so jih peli skupaj s svojimi romantičnimi motivi.

Furmanskemu pripovedovanju se je marsikdaj pridružilo tudi pripovedovanje voznikov poštних, potniških in luksusnih kočij, ki so imeli svoje postojanke v furmanskih gostilnah. K temu so kdaj pa kdaj pristopili še domači gozdarji s svojimi gosti iz mornarice. To je imelo uspeh. Marsikateri mladenič se je odločil in se prijavil za prostovoljca v mornarici. Marsikateri oče je — želeč svojemu »drugo- ali tretjerojencu boljše življenje« — zaprosil furmana, da bi ga odpeljal do Trsta ali Reke. Tako so furmanske pripovedi in pomorske pesmi odločale o usodi marsikoga, ki je bil tako ali drugače namenjen iskati svoj kruh izven domačega posestva ali domačega kraja.

Vosek, zakovice, profilirano železo, železni odlitki, jadrovinna, kože, les, živilski artikli in drugo, vse to je šlo tudi v vojno mornarico. Do izgradnje gorenjske železnice, pogosto pa tudi kasneje, so to blago prevažali furmani. Tako so se seznanili z mornariškimi komisarji in marsikaterim rekrutacijskim oficirjem. Tako lahko upravičeno rečemo, da so

furmani propagirali vojno pomorstvo pod vplivom oficirjev in uradnikov vojne mornarice. Na Štajerskem in Notranjskem smo zapisali, da »so slikali vojno mornarico v najlepših barvah«, da so govorili o »potovanjih okoli sveta«, o »spoznavanju dežel in ljudstev« in o »dohodkih«, ki jih je obetala vojna mornarica. Ker so o težavah pomorskega poklica, o nesrečah in brodolomih govorili mnogo manj, je razumljivo, da so hoteli dati svojemu propagandnemu pripovedovanju težo s poudarjanjem pozitivnih strani vojnega pomorstva. Mnogokrat je uspevalo, ker je bilo pripovedovanje »tako neizmerno vablivo«, smo zapisali pri pripovedovalki v Železni Kapli. »Najbrž se je plemenita Baillonova mama zato odločila, da je zaupala svojega sina furmanu!« To je povedala ista pripovedovalka. Dogodek sam pa je iz leta 1918, ko je Wolfgang Hugo Baillon odpotoval v mornarico kot oficirski aspirant. Imel je 20 let.

Imamo torej vso pravico reči, da je bila propaganda, ki so jo furmani kdaj pa kdaj s pomočjo gozdarjev in komisarjev opravili za rekrutacijo vojnopomorskega pa tudi drugega pomorskega kadra, neprecenljivega pomena. Le tako je mornarica lahko dosegla stalen dotok prostovoljcev, ki so prihajali tako iz krajev ob glavnih kakor iz krajev ob stranskih cestah, ki so služile furmanskemu prometu. Opazimo pa še drugo vlogo, ki so jo imeli furmani pri rekrutiranju mornariškega kadra. Navadno so se vpisani prostovoljci dogovorili s furmani, prisedli na njihove voze in z njimi potovali do Trsta ali Reke, tj. do rekrutacijskih oficirjev, ki so jih napotili v vojne enote. Konservativni slovenski in nemški kmetje in mali obrtniki so tudi dečke, ki so potovali v mornarico kot mladeniči palube, stroja in krmila, rajši zaupali furmanom kot pa potniškim kočijam. Izročilo v Železni Kapli, Velikovcu in Dobrli vasi trdi, da ni šlo toliko zaradi stroškov kočije, kolikor za to, da so furmani bolje poskrbeli za dečke, kot je to mogel storiti kočijaž. Zanimivo je, da so tudi furmani, ki so bili vdani pijači, opustili svojo razvado, ko so prevažali amenjene dečke. Lahko celo z izročilom trdimo, da so zanje dobro preskrbeli. Jamčili so varen prevoz in z njimi delili »popotnjo«. Utrujene in zaspane dečke so spravili na primerno ležišče in jih pokrili s plašči in odejami. Bedeli so nad njimi, kakor bi resnično predstavljali starše. Etape vožnje so si razdelili tako, da so v največjih furmanskih centrih poskrbeli za toplo juho, mleko ali kakšno brezalkoholno pijačo. Zato lahko rečemo, da so bili furmani vredni zaupanja staršev. Nismo zabeležili primera, da bi pri-

povedovalci v tem pogledu omalovaževali ali slabo sodili o tej furmanski dejavnosti. Iz tega izhaja, da je bilo zaupanje staršev upravičeno. Jasno tudi vidimo, da si tega zaupanja niso želeli zapraviti. O tem izročilo ne dopušča niti najmanjšega dvoma.

Na vprašanje o pogostnosti takšnih prevozov s Koroške in Gorenjske smo dobili le splošen odgovor, da niso bili zelo pogosti. Če pomislimo, da je v 90 letih od 1812 do 1902 odšlo v mornarico okroglo 3600 starešin in mornarjev, tj. v celotnem obdobju poprečno 40 na leto, takšni prevozi res niso bili pogosti. Pogostejši so bili v juniju in septembru (razen seveda vojnih let), tj. v pravih rekrutacijskih mesecih. Računati pa moramo tudi s tem, da se je velika večina bodočih oficirjev peljala s kočijami in kasneje z železnico. Gotovo je tudi dobršen odstotek mornarjev izbral to pot. Tako lahko domnevamo, da so gorenjski in koroški furmani prepeljali na morje okoli 60 % obravnavanega kadra, kar pomeni okoli 30 na leto. To sicer ne pomeni mnogo, vendar če podatke prenesemo na celotno slovensko ozemlje, dobimo kar pet mornariških čet na leto, sestavljenih v 75 % s Slovenci. Takšen je bil prispevek slovenskih furmanov k mornariškemu kadru.

Izročilo v vseh obravnavanih krajih daje slutiti, da so bili tako slovenski kakor nemški furmani sporazumni v tem, da je treba mornarici pripomoči do dobrega prostovoljskega kadra. Po tem, kako pogosta so bila napredovanja, lahko sklepamo, da so zbirali najinteligentnejše otroke in mladince, torej takšne, ki so zaradi svojih umskih sposobnosti imeli že v sebi potencialno možnost napredovanja. To potrjujejo tudi rubrike o znanju jezikov. V primeru Korošcev in Gorenjcev je

bilo zelo malo takih, ki so ob prijavi podatkov navedli znanje enega samega jezika, in še ti so bili povečini Nemci. Naši ljudje so poleg slovenščine navajali vsaj še en jezik, pogosto pa tudi dva in več. Z vidika takšne izbire in takšnega delovanja, z vidika propagande, miselnosti in celotne njihove usmeritve, moramo obravnavati tudi gorenjske in koroške furmane kot zavestni pomorski element. Oni so med svojimi ljudmi širili in poglobljali pomorsko miselnost. S svojimi pripovedmi, ki so bile včasih tudi pretirane, vendar dobronamerne, s pesmijo in propagando, spoznavali ljudi z morjem in pomorstvom v svoji bistveni celoti. To pa pomeni tudi, da so pri svojih ljudeh večali občutek pomembnosti, ki ga narodu daje močna obrambna mornarica, urejena trgovska flota in mednarodna pomorska trgovina. Pri poslušalcih samih je želja po drugačnem življenju, po potovanjih, s katerimi bi uspeli spoznati čimveč sveta in morda po avanturah, ki si jih mladina podzavestno obeta, opravila ostalo. Naj zaključim z mislijo, da so furmani s svojim delovanjem dejansko ustvarili naš pomorski kader, našo pomorsko tradicijo. Ob tem je pomembno reči, da še danes prihaja na morje odličen kader z bivših gorenjskih furmanskih postaj.

OPOMBE

Vsi originalni viri, ki sem jih uporabil za to razpravo, so v mornariškem oddelku Vojnega arhiva na Dunaju: Österreichische Kriegsarchiv — Marine Archiv — Personalakten. V opombah to oznako opuščam in navajam samo kratice posameznih personalnih skupin virov. Te so:

C. L.	= Conduitleste
EMP	= Evidenzblätter der K. u. k. Marine Pensionirten
EMPI	= Evidenz der K. u. k. Marine Patent Invaliden
GBA	= Grundbuch der Assentjahrgange
Gbb. Kr. Mar.	= Grundbuchblätter der K. u. k. Kriegsmarine
Gbb. O. u. B.	= Grundbuchblätter der K. u. k. Marine-Offiziere und Beamte
Gb. d. Dampmmaschinenisten	= Grundbuch der K. u. k. Kriegsmarine Dampmmaschinenisten
Gb. d. Marinediener	= Grundbuch der Marinediener
Gb. d. Ärzte	= Grundbuch der Ärzte
Gb. d. Marineschulcompagnie	= Grundbuch der K. u. k. Marineschulcompagnie in Triest
Gb. Mar. Off.	= Grundbuch der K. u. k. Marine Offiziere und Beamte
Gb. Pensionirten	= Grundbuch der Marine Pensionirten
Gb. Isolierten	= Grundbuch der Marine Isolierten
Isolierten	= Grundbuchheft der Marine Isolierten
K. L. Vsch	= Konduitleste Verschiedene
Kom. Gbb.	= Grundbuchblätter der K. u. k. Marine Kommandierte
Matricola	= Matricola degli aspiranti e allievi del Collegio di Marina 1811—1848 in Venezia
Mgbb.	= Mannschaftsgrundbuchblätter, ki se deli na tri serije. Prva še posebej na
Z/C	= Zeugskorp

M/C	= Matrosenkorp
Fl	= Flottille
Österreich. Landsturm	= Grundbuchblätter der Österreichisches Landsturm — Marine
Protocollo	= Protocollo matricola della cesarea regia Marina
Qua. liste	= Qualificationslisten der K. u. k. Kriegsmarine Offiziere und Beamte
Seearsen. Gbbl.	= Grundbuchblätter der K. u. k. Kriegsmarine Seearsenal in Pola (vsebuje pa tudi dokumente delavcev beneškega arsenala)
SIA	= Samt Index der Ärzte
VJug	= Verzeichniss über die abgeführte Personal - dokumente jugoslawischer Staatsbürger

Številke pomenijo uporabljeno knjigo ali fascikel, številko dokumenta in v posameznih primerih letnice.

1. M. Pahor: Vloga furmanstva pri rekrutiranju prostovoljskega kadra avstrijske mornarice (s posebnim ozirom na Štajersko). Delo je izšlo v ČZN, Maribor. Vsi imenovani viri so iz Vojnega arhiva na Dunaju. Oddelek K. u. k. Marine Archiv — Personal acten. — 2. Mannschaftsgrundbuchblätter I. serija se deli na nekaj nebitvenih pododdelkov. Personalni listi so urejeni po abecedi in gredo od konca Napoleonovih vojn do leta 1848. Dokumenti so večinoma v italijanščini. »Matricole« so še precej preproste. Večinoma imamo opravka s severnimi Italijani, s pripadniki papeške države, Krfani in tako imenovanimi Albanci, tj. prebivalci vzhodne jadranske obale od polotoka Pelješca preko Boke Kotorske vse do Drača. Skrajšano Mgbbl z navedbo fascikla in št. dokumenta. — 3. Mannschaftsgrundbuchblätter I. serija 1849—1868. Dokumenti so deloma prineseni iz prve serije, deloma prepisani in deloma na novo napisani. Novi so tisti, katerih rekrutacija začne z marcem in aprilom leta 1849, ko je komando mornarice prevzel Dahlerup. Tudi ta del serije je urejen po abecedi in obsega dokumente od 1849 do 1867. Skrajšano Mgbbl z navedbo fascikla in številke lista. — 4. Mannschaftsgrundbuchblätter II. serija obsega personalne liste od leta 1868 do 1882. Še vedno jih je precej prenesenih iz prejšnje serije in precej prepisanih. Večinoma pa so novi. Ureditev je še vedno po abecedi. Skrajšano Mgbbl II. serija z navedbo fascikla in številke lista. — 5. Mannschaftsgrundbuchblätter III. serija. Vsebuje dokumente od leta 1883 do 1902. Še vedno je precej prenesenih iz prejšnje administracije. Večinoma so novi. Redki postajajo po letu 1895, znak, da se je tudi admiral von Spaun poslužil stare metode prenosa že izdelanih listov v svojo administracijo. — 6. Po prvi svetovni vojni so vsaj v avstrijskem delu personalnih aktov vse rubrike o politični zanesljivosti ali nezanesljivosti iz aktov izrezali, tako da so popolnoma onemogočili pregled politične dejavnosti posameznikov. — 7. Viri so ostali le za sedanjo Avstrijo. Vsi ostali so bili vrnjeni državam naslednicam. Jugoslovanski del, ki je obsegal nad 20.000 personalnih listin brez oficirskih, je bil med drugo svetovno vojno izgubljen. K sreči obstaja seznam, iz katerega sem črpal podatke za vso zadnjo in del predzadnje

administracije. Italijanski del, ki vsebuje tudi podatke za Slovensko primorje in Istro, Hrvaško primorje in Dalmacijo, ni dostopen. — 8. Prim. Matricola degli aspiranti ed allievi del collegio di Marina 1811—1848. Tu so navedeni Korošci *Franc Schmid* (1828—1829), *Muzzarelli Oskar* (1833—1838), *Maksimilijan Daublebsky von Sternneck* (1841—1847), *Odoard ali Edvard Weillenbeck ali Willenbeck* (1844—1848), vsi iz Celovca. Dalje navajajo viri naslednje oficirje tega časa: *Matija Kermajer* iz Sentvida na Koroškem (Conduit Liste, fasc. 1, 1817) je bil mornariški sodni nadporočnik, *Ignac Bettner* iz Celovca (Qualificationsliste 181/4423, skrajšano Qua. liste) je bil kapetan sodne stroke, *Ferdinand Kanzler* iz Celovca (Conduit liste 1831 — 37, fasc. 2) je bil mornariški komisar vsaj od leta 1814, *Johan Welscher* iz Celovca (Qua. liste 248/6177) se je od leta 1831 povzpел od navadnega mornariškega topničarja leta 1831 do kapetana artiler. stroke leta 1862; njegov brat *Filip Welscher* (Conduit liste fasc. 11/1851 in naslednji do 1858) je med leti 1830 in 1862 napravil enako kariero (Prim. tudi Grundbuchblätter der K. u. K. Marine Offiziere und Beamte 19/3550 in Grunbuchheft der Marine Isolierten, skrajšano: Isolierten 7/1354). *Jurij Leitgeh* pl. Trossdorf iz Beljaka, je prišel v mornarico leta 1832 kot ladijski topničar, leta 1866 je bil artilerijski polkovnik (Prim. Grundbuchblätter der K. u. K. Kriegsmarine 3017, Grundbuch der Marine Pensionirten 37/299, Mannschaftsgrundbuchblätter Z/C 1812—1870/11 in 5); *dr. Anton Vest* iz Celovca je bil med leti 1833 in 1840 višji mornariški zdravnik (Prim. Conduit liste 1831—1837 fasc. 2), *dr. Franc Arnerič* iz Baijerhofna na Koroškem je bil med leti 1837 in 1846 mornariški kirurg (Prim. Conduit liste 1845—1846, fasc. 5 in Gb Mar Off 1800—1857/1 str. 90), *Johan Frunk* iz Sv. Daniela pri Pliberku je od artilerista 1837 napredoval leta 1857 do upravnega oficiala 5. reda (Prim. Gb Mar Off 1820—1857/8 str. 40, Qua. liste 238/5866 Marine Grundbuchheft 1848—1861/77 Fl 174), *Andrej Ottowitz* iz Beljaka je prišel v mornarico leta 1842 kot navaden infanterist, do leta 1860 je napredoval do mornariškega oficiala 1. reda (Isolierten 4/523, Qua. liste 164/3957, Gb. Mar. Off. 1820—1857/25—65), *Matija Strinitzer* iz Beljaka je v mornarico prišel leta 1845 kot infanterist, do leta 1862 je napredoval do kapetana 2. reda mornariške pehote (Prim. Qua. liste 230/5592 in Isolierten 6/1089), *Jožef Hagen* iz Celovca je prišel v mornarico leta 1845 kot infanterist, leta 1848

je napredoval v nadporočnika, leta 1850 pa je bil prekvalificiran v mornariškega pisarja (Gb. Mar. Off. 1820—1857/5 str. 87, Kommandierte Grundbuchblätter fasc. 2 G—4, Qua. liste 72/1821 in Isolierten 5/752), *Jožef Windisch* iz Šentvida ob Glini je prišel v mornarico leta 1846 kot nižji zdravnik, leta 1857 je napredoval v zdravnika 1. reda (Gb. Mar. Off. 1820—1857/9 str. 34, Gbbl. Of. u. B. 19/3548, Isolierten 4/468 in Conduit liste 1857 fasc. 18), *Karl Redl* iz Celovca je prišel v mornarico leta 1848 kot infanterist, leta 1859 je napredoval v nadporočnika, dve leti kasneje pa je bil prekvalificiran v komisarskega oficijala 3. reda (Isolierten 5/845), *Matija Majer* iz Pirkegegena je prišel leta 1848 kot administrativni asistent in je bil pred smrtjo leta 1854 administrativni oficijal (tedaj še adjunkt) 1. reda (Gb. Mar. Off. 1800—1857/1 str. 63). končno je leta 1848 prišel v mornarico *Edvard Foith* iz Celovca kot vojak mornariškega lovskega bataljona. Do leta 1853 je napredoval v mornariškega gradbenega asistenta in leto kasneje je bil premeščen v mornariško gradbeno direkcijo (Gb. Mar. Off. 1820—1827/9 vol. 24/38). Poleg omenjenih je v tem času prišlo iz Koroške še 13 podoficirjev, in sicer *Henrik Kapfer* iz Beljaka, ki je bil leta 1856 vodnik morn. artilerije (Mgbbl. Z/C 1812—1870/10 m 171), *Peter Gruber* iz Dola pri Beljaku, ki je napredoval v kaplarja mornariške pehote leta 1851 (Mgbbl. M/C 1814—1869/42 in 26), *Windisch Jožef* iz Šentvida ob Glini, ki je leta 1848 postal artilerijski podnarednik (Gbbl. Kriegs-Marine 3548), *Ivan Haberle* iz Potoč pri Velikovcu, ki je bil leta 1846 določen v beneški arsenal (Seearsenal Gbbl. 1/167), *Anton Berger* (imenovan tudi Hopfgärtner) iz Velikovca (Dreichofen), ki je leta 1854 postal narednik municijske stroke (C. L. 1857 fasc. 19), *Peter Hoist* iz Dobrle vasi, ki je leta 1850 imenovan za nižjega podnarednika mornariške pehote (Mgbbl. 1848—1861/71 Fl 35), *Andrej Berger* iz Zeduške vasi, ki je leta 1851 končal kariero kot podnarednik mornariške artilerije (Mgbbl. Z/C 1812—1870/2 m 195). *Alojz Listner* iz Beljaka, od leta 1854 naprej kaplar mornariške pehote (Mgbbl. 1848—1861/73 Fl 76), *Marko Hudobnik* iz Uršelske vasi pri Velikovcu, od leta 1852 poddesetnik mornariške pehote (Mgbbl. 1848—1861/71 Fl 73), *Johan Janšič* iz Brda ob Baškem jezeru, od leta 1853 desetnik mornariške pehote (Mgbbl. 1848—1861/70 Fl 143). *Jernej Pinter* iz Gorice pri Celovcu, od leta 1850 desetnik mornariške artilerije (Mgbbl. Z/C 1812—1860/2 m 7) in *Jožef Aleksander Hueber* iz Velikovca, od leta 1848 naprej zaupni kurir (Konduit liste verschiedene, 2 sec. fasc. 14/1124). To pomeni za Koroško 20 oficirjev, uradnikov in zdravnikov ter 13 podoficirjev, ki so v mornarico stopili do leta 1848. K temu moramo dodati še najmanj 198 prostakov vseh tedanjih mornariških strok, kar pomeni skupno 231 prostovoljcev (izjemoma imamo v tem času opravka z ljudmi, ki so bili določeni za mornarico od avstrijske žandarmerije, vendar na Koroškem nismo zabeležili takšnega primera). — Z Gorenjskega so v tem času prišli v mornarico; *Feliks*

Koder iz Preske pri Medvodah 1814 kot pripravnik komisarske stroke (Qua. liste 108/2655), *Franc Apaznik* iz Smlednika leta 1841 kot topničar, ki je leta 1857 napredoval za administrativnega oficijala 2. reda (Isolierten 4/513), *Gašper Sušnik* iz Suhe pri Šk. Loki leta 1841 kot poročnik sodne stroke (leta 1864 je napredoval v kapetana sodne stroke) (Qua liste 231/5645, Gbbl. Mar. Off. u. B. fasc. 5/749, C. L. 1858 fasc. 20, Isolierten 3/402), *Janez Kalan* iz Škofje Loke leta 1863 kot kadet (leta 1869 je napredoval v zastavnika), ki so ga leta 1870 premestili v drugo enoto (Gbbl. Kr. Mar. 489, Qua. liste 99/2418 in Gb. Mar. Of. IV/133 Index 770—775), *Janez Setina* iz Dovjega leta 1842 kot ranocelnik (Qua. liste 204/4970), *Jeschenagg Andrej* iz Kranja kot sodni praktikant (leta 1849 je bil podporočnik sodne stroke), ki je služil vsaj do leta 1850 (Qua. liste 96/2340), *Ignac Zupančič* iz Sv. Ane pri Kranju leta 1848 kot ladijski topničar, ki je do leta 1854 napredoval do poročnika 2. reda artilerijske stroke (C. L. 1853 fasc. 14 in 15) in *Jurij Račič* iz Sv. Helene pri Kranju leta 1848 kot duhovnik in je bil do leta 1883 mornariški superior (Qua. liste 185/4513). Poleg teh so znani še naslednji podoficirji: *Alojz Grbec* iz Loke pri Mengšu, ki je bil leta 1820 poddesetnik mornariške pehote (Protocollo matricola della cesarea regia Marina 5/231), *Andrej Janša* iz Kranja, roj. 1798, ki je leta 1836 imenovan za desetnika morn. pehote, *Andrej Janša* iz Brezij, rojen verjetno leta 1810, ki je po neznanu podoficirski karieri leta 1843 postal zaupni vratar 2. reda (z drugo besedo gažist ali Marinediener) (Prim. C. L. 1840—44 fasc. 4), *Franc Naglič*, rojen v Zgornjih Bitnjah pri Kranju, je leta 1844 imenovan za desetnika mornariške pehote in leta 1850 premeščen k pripravljalnim delom pomorskega arsenala v Pulju, penzioniran pa je bil leta 1867 kot zaupni vratar 1. reda (Prim. Mgbbl. M/C 1814—1869/49 in 146, Gb. d. Marinediener 4/10 in 2/99, Gb. Mar. Off. 1820—1857/11 str. 33, C. L. 1867 fasc. 33, Gbbl. O. u. B. fasc. 18/3166), *Janez Svetina* iz Dobrave pri Bledu je bil leta 1847 imenovan za desetnika mornariške pehote, leta 1876 pa upokojen kot zaupni vratar 1. reda (Gbbl. O. u. B. 18/3405, Gb. Mar. Off. 1820—1857/11 str. 25, Mgbbl. M/C 1814—1869/6 in 145 Gb. Marinediener 13—Sa—e, Gb. Marinediener 3/28 in C. L. 1865 fasc. 31), *Jožef Oswald* iz Želeč pri Bledu je leta 1848 imenovan za desetnika pomorske pehote, leta 1872 pa upokojen kot zaupni vratar 2. reda (Gb. Marinediener 2/86 in 4/39, in C. L. 1862 fasc. 28), *Vincenc Kreutzberger* iz predmestja Kranja je bil leta 1841 navaden prostak, leta 1849 pa imenovan za podnarednika morn. pehote (Mgbbl. M/C 1814—1869/42 in 59), *Jurij Dolenc* iz Loke pri Mengšu je bil leta 1847 imenovan za desetnika morn. pehote, leta 1850 pa premeščen med pomorske podoficirje (C. L. 1849 fasc. 8 in Mgbbl. M/C 1814—1869/33 m 46), *Gregor Dolenc* je leta 1841 prostak, leta 1849 desetnik mornariške pehote, od leta 1857 pa zaupni vratar do leta 1873, ko je umrl (Gb. Mar. Off. 1820—1857/11 str. 31, Gbbl. Off. u. B. 14/2263, C. L. 1867 fasc. 33 in

drugi ter Gb. d. Marinediener 2/103), *Franc Poljanc* iz Javornika je bil leta 1849 imenovan za poddesetnika, leta 1857 pa je bil poslan v rezervo kot desetnik mornariške pehote (Mgbb. M/C 1814—1869/52 in 97), *Franc Burger* iz Kranja je bil leta 1848 imenovan za desetnika mornariške pehote (C. L. 1849 fasc. 8) in končno *Ivan Megušar* iz Kamnika je leta 1847 ladijski artilerist in leta 1859 podnadrednik artilerijske stroke (Mgbb. Z/C 1812—1870/13 m 196). Z Gorenjskega je v tem času prišlo 8 oficirjev in 12 podoficirjev, katerim je treba dodati še najmanj 120 prostakov in navadnih mornarjev, kar bi zneslo okoli 140 prostovoljcev. Torej je z gorenjsko-koroške regije prišlo med leti 1814 in 1848 najmanj 371 mornariških prostovoljcev, kar pomeni nekaj več kot 10 na leto. Vse to po znanih virih. — 9. Admiral von Dahlerup opisuje, kako je prišel do novega mornariškega kadra. Od feldmaršallajtnanta Gyulaia je zahteval 16.000 novih mornarjev. Ko ga je le-ta vprašal, od kod naj jih vzame, je s šestilom narisal krog okoli Trsta. Krog je vseboval ves goriško-tržaški Kras, Vipavsko dolino, Brda, del Soške doline, Pivško in velik del Istre. Iz tega naj bi dobil 8000 mornarjev. Drugi krog je zavzemal vso Soško dolino, vso Kranjsko, večji del Koroške in del hrvaškega Primorja. Iz tega kroga naj bi prišlo nadaljnjih 8000 mornarjev. Dejansko jih je dobil iz prvega kroga nekoliko manj, iz drugega pa nekoliko več, kot je pričakoval. Važno je poudariti, da je vso rekrutacijo postavil na prostovoljne temelje, kar je v avstrijski mornarici obveljalo do leta 1918. — 10. Prim. Gb. Kr. Mar. 1814—69/39 in 67 *Mohl Vilibald* von Stahlberg iz Velikovca, isti vir/1598 *Kühnel Vencelj* iz Celovca, *Isolierten 1/83, Herman Gröller* iz Celovca, C. L. 1850 fasc. 9 *Sirk Jožef* iz Celovca in Qua. liste 216/5242 *Seidl Jožef* iz Celovca. — 11. Gbb. Kr. Mar. 3218 in drugi viri: *Pohlin Jožef* iz Kamnika, Qua. liste 231/5642, *Zupančič Ignac* iz Sv. Ane pri Kranju, C. L. 1852 fasc. 13 *Tavčar Avgust* iz Kamnika, Qua. liste 5/106 *Aparnik Franc* iz Smlednika in C. L. 1850 *Wurm Herman* iz Kamnika. — 12. Qua. liste 62/1538 *Geiger Serafin* iz Celovca; Mgbb. 1848—1861/70 Fl 72 *Grasser Matija* iz Freidenberka pri Celovcu; /71 Fl 127 *Hofer Peter* iz Beljaka; /73 Fl 42 *Lager Valentin* iz Borovelj; /77 Fl 15 *Stipler Vilibald* iz Zirovnice na Koroškem; /78 Fl 81 *Zanger Lovrenc* iz Domačne vasi; /74 Fl 38 *Mišič Mihael* iz Betinje vasi pri Celovcu in /74 Fl 47 *Pavlič Martin* iz Bistrice pri Celovcu. Dalje Mgbb. M/C 23 m 180 *Andlaznik Matija* iz Zgornjih Dol pri Beljaku, /34 m 181 *Egger Peter* iz Vahnje vasi, 42 m 145 *Krajner Simon* iz Potoka pri Celovcu, *Omen Matija* iz Sentlenarta pri Beljaku, 54 m 161 *Reichmann Primož* iz Velinje vasi pri Celovcu. Dalje Mgbb. Z/C 1812—1870/1 m 178 *Anderwald Johan* iz Podkloštra, /8 m 117 *Gošnik Matjaž* iz Dobejnice pri Celovcu, /11 m 189 *Legat Valentin* iz Leš pri Beljaku, /17 m 3 *Raidl Tomaž* iz Dobrle vasi, /18 m 56 *Šober Anton* iz Svamenih goric pri Celovcu, in /19 m 27 *Štefan Janko* iz Toplic pri Beljaku, dalje C. L. 1853

Kapfer Henrik iz Beljaka. — 13. Mgbb. 1814—1869/63 m 123 *Urban Vencelj* iz Kranja. Isti vir /20 m 3 *Strittich Anton* iz Britofa (Kranj), isti vir 152 m 71 *Pirnat Franc* iz Loke pri Mengšu. Isti vir /105 m 20 *Maher Mihael*, isti vir /75 Fl 154 *Peternel Lovrenc* iz Vincarij pri Škofji Loki, isti vir /41 m 158 *Keržišnik Simon* iz Zokobiljeka pri Škofji Loki, isti vir /73 Fl 113 *Maher Janez* iz Luž pri Kranju. Dalje Gb. Dampmaschinsten 14/120 *Setina Gašper* iz Svin pri Moravčah in Gb. d. Marineschulcompagnie fasc. 1 *Ortman Andrej* iz Tržiča. — 14. Prim. Samt Index der Arzte a 1 x/502 *Kralj Franc* iz Šentvida, /84 *Windisch Jožef* iz Šentvida, *Isolierten II/361 Bauscher Henrik*, II/214 *Fischer Otmar*, VI/865 *Holeček Ivan*, VI/853 *Schonta Karl*, VII/1162 *Khül Karl*, VII/1305 *Kühnel Vencelj*, VI/1051 *Willenbeck Edvard*, vsi iz Celovca. Dalje II/227 *Mauser Pavel*, VII/1207 *Mosser Johan*, oba iz Beljaka. Gb. Mar. Off. u. B. 25/82 *Jožef Oswald* iz Šentvida, K. L. Vsch. 2. ser. fasc. 39/319 *Uršič Jožef* iz Celovca; *Isolierten IV/205 Mayer Ernest* iz Himmelberga, VII/1316 *Egger Anton* iz Zg. Bele in C. L. 1868—69 fasc. 34 *Vilibald Zieser* iz Celovca. — 15. Podoficirji so prišli iz naslednjih krajev: Celovec (Prim. Mgbb. Z/C 15 m 68, Mgbb. II. ser. (40 m 63—200), Eseldorf (C. L. 1862 fasc. 28), Borovlje (C. L. 1859 fasc. 22), Beljak (Mgbb. 115 m 75, Kom. Gbb. fasc. 3 M-R in Searsenal Gbb. 1/32), Pliberk (Mgbb. 70 Fl 25), Obrije (Mgbb. 81—107), Knežiče pri Celovcu (Mgbb. M/C 63 m 82), Krotna vas (Mgbb. M/C 66 m 137), Lendorf (C. L. 1862 fasc. 28), Dobrla vas (Mgbb. M/C 40 m 143), Hodiše pri Celovcu (Mgbb. M/C 65 in 70 in Gbb. O. u. B. 9/1523), Bistrica pri Celovcu (Mgbb. M/C 66 m 59), Trg na Koroškem (Gbb. Kr. Mar. 2553, C. L. 1866 fasc. 32), Irschen (Isolierten VII/1144 in Qua. liste 113/2791), Smohor (Gbb. M/C 43 m 125), Poreče pri Trgu (Gb. d. Marinediener 6 H-J-K) in Domačna vas (C. L. 1867 fasc. 33). — 16. Prim. Qua. liste 230/5593 *Janez Štritzl* iz Stare Loke; 251/6237 *Jožef Wilfan* iz Škofje Loke; 176/4283 *Pogačnik Friderik* iz Tržiča; *Isolierten VI/100 Ozimizar Mihael* iz Kranja, III/356 *Urbančič Rajmund* iz Škofje Loke, VII/1344 *Kalan Ivan* iz Škofje Loke; Gbb. Kr. Mar. 2760 *Gasparini Anton* iz Begunj in C. L. 1866 fasc. 32 *Kočevar Anton Alojz* iz Sv. Križa pri Dolškem, Qua. liste 185/4522 *Rakovec Lovrenc* iz Martinjega vrha pri Škofji Loki. — 17. Gorenjski podoficirji so prišli iz naslednjih krajev: Kranj (Mgbb. 83 m 18—7, 43 m 1079, 79 m 101—61, 118 m 66), Kamnik (Gbb. 63 m 1, 43 m 57—37, 55 m 99, 45 m 112, 75 m 116—340, Searsenal Gbb. II/175, II/241 in drugi viri), Tržič (Mgbb. 40 m 152, 46 m 52 in Mgbb. Searsenal II/230), Moravče (Mgbb. M/C 60 m 158), Dešnje pri Drtiji (K. L. Vsch. II. ser. fasc. 8/688), Čemšenik (Mgbb. II. ser./51 m 2067), Godič (Mgbb. II. ser./52 m 2069), Tunjice (Mgbb. II. ser./98 m 117—247), Šentvid nad Ljubljano (C. L. 1858 fasc. 21), Vižmarje (Mgbb. 121 m 95), Preska pri Medvodah (Mgbb. 10 in 97), Kokrica pri Predosljah (Mgbb. 121 m 121), Trstenik (Mgbb. Z/C 9 m 138), Hrastje pri Kranju (C. L. fasc. 17), Sv. Ana

pri Kranju (Mgbl. II. ser./56 m 187), Sv. Valburga pri Kranju (Mgbl. II. ser. 26 m 3), Zgoranja Sorica (C. L. fasc. 34 in Mgbl. II. ser. 29 m 2017), Zgornje Duplje (Mgbl. II. ser. 71 m 2166), Brnik (Mgbl. M/C 43 m 90), Tupaliče (Mgbl. II. ser. 14 m 1154), Jezersko, (Mgbl. M/C 40 m 10), Ziri (Mgbl. M/C 49 m 108), Davča (Mgbl. Z/C 7 m 45), Zelezniki (Mgbl. M/C 53 m 178), Bistrica pri Trziču (K. L. Vsch. II. ser. fasc. 34/2803), Radovljica (Seearsenal Gbbl. 1/39), Hraše pri Bledu (C. L. 1867 fasc. 33), Zaloše pri Podnartu (Mgbl. II. ser. 2 m 7 eng), Jesenice (Mgbl. II. ser. 13/154), Potoki pri Jesenicah (Mgbl. Z/C 1812—1870/18 m 103) in Belca (Mgbl. II. ser. 54 m 1451—6). — 18. Qua liste 48/1193 *Jurij Esterl* iz St. Petra in Tweg 227/5505 *Steiner Adolf* iz Celovca, 254/6309 *Konrad Wolf* iz Velikovca, 153/3704 *Mulej Jožef* iz Spodnje Bele, 10/266 *Bauer Hansl* iz Kotja, 200/4870 *Salcher Peter* iz Spaterjana, ki pa je bil rojen na križarki »Elene« leta 1848, 61/1515 *De Gasparo Matija* iz Beljaka, 115/2834 *Krohner Albin* iz Celovca in 141/3364 *Franc Martinak* iz Beljaka. Dalje: *Isolierten V/7226 Franc Plesch*, VII/25 *Kühnel Rihard*, VII/131 *Hauser Maks*, vsi iz Celovca in VII/75 *Pavel Fiedler* iz Setruperta. Dalje Gbbl. O. k. B. 3/410 dr. *Pavel Holeček*, 9/1591 *Boltežar Knapič*, 10/1632 *Johan Leon*, 10/1765 *Tomaž Steinwender*, vsi iz Celovca, 9/1465 *Viktor Johan Červenka* iz Železne Kaple. — 19. Na novo se pojavljajo naslednji kraji: Domačale pri Beljaku (Mgbl. II. ser. 70 m 1031), Lovanke pri Dobrli vasi (Mgbl. II. ser. 90 m 136—278), Travenca (Mgbl. II. ser. 106 m 137—47), Ziljica v Ziljski dolini (Gbbl. Kr. Mar. 1811), Pušst pri St. Vidu (Gb. d. Marinediener 4 D-E), Guštanj, zdaj Ravne na Koroškem (Mgbl. II. ser. 192 m 167—147), Radnja vas (Mgbl. III. ser. 209 m 274). — 20. Qua liste 42/1015 *Jernej Dolinar* iz Trziča, 82/2037 *Friderik Hessler* iz Rateč, 118/2901 *Janez Kuralt* iz Žabnice pri Skofji Loki, 123/2996 *Gabrijel Lizzarini* iz Smlednika, 132/3157 *Anton Lončar* iz Kranja, 220/5309 *Alojz Simec* iz Kranja in Ewidenzblätter der K. u. K. Marine Pensionirten 1/2-2 *Alojz Drobnič* iz Smlednika. — 20 a. Na novo se pojavljajo: Pre-serje pri Kamniku (Mgbl. II. ser. 114 m 424—15), Hrib pri Kamniku (C. L. fasc. 27), Velika vas pri Brdu (Mgbl. II. ser. 103 m/30—288), Kranjska gora (Qua liste 233/6033), Zirovnica (Mgbl. II. ser. 40 m 194), Nasoviče (Mgbl. II. ser. 46 m 464), Višelnica pri Zg. Gorjah (Mgbl. II. ser. 45 m 1786 in Vodice pri Kamniku (Mgbl. II. ser. 216 in 71). — 21. Kar 15 jih je bilo iz Celovca, tj. *Wilhelm Perrelli* (Qua liste 170/4126), *Percy Preissler* (Qua liste 181/4410), *Ferdinand Steinhart* (Qua liste 227/5509), *Maksimilijan Sternhardt* (Qua liste 228/5527), *Norbert Fischer* (Qua liste 54/1338), *Johan Spick* (Gbbl. Kr. Mar. 1314), Dr. iur. *Karl Stockert* (Gbbl. Kr. Mar. 1085) dr. *Pavel Simon Schreckenthal* (Gbbl. Kr. Mar. 1250), *Erik Hermann* (Gbbl. Kr. Mar. 425), *Emerik Schönta* (Qua liste 209/5109), *Walter Opl* (Qua liste 164/3941), *Kvančnik Leo* (Qua liste 184/4501), *Rihard Jožef Canaval* (Gbbl. Kr. Mar. 1951)

in *Hann Julij* (Gbbl. Kr. Mar. 1568). Šest jih je prišlo iz Beljaka: *Franc Martinak* (Gbbl. Kr. Mar. 1044), *Gustav Okorn* (Qua liste 163/3934), *Rihard Milešič* (Qua liste 149/3582), *Jožef Franc Kogelnik* (Gbbl. O. u. B. 1/182), *Gustav Fautz* (Qua liste 50/1235), *Albert Heinz* (Qua liste 78/1952) in *Rudolf Rihard Quatter* (Gbbl. Kr. Mar. 215). 4 so prišli iz Pliberka: *Hubert Ehrenwerth von Gangl* (Qua liste 60/1501), *Artur Binder von Dagenschild* (Qua liste 18/440), *Benjamin Frey* (Qua liste 57/1408) in *Ignac Blodnik* (Qua liste 18/444). Po dva sta prišla iz Osterwitza tj. *Alferd* in *Aleksander Hauger* (Qua liste 76/1909 in 76/1910), iz Domačne vasi tj. *Adolf Moritz* in *Wilhelm Lang* (Gbbl. Kr. Mar. 560 in 1030) ter iz Trga na Koroškem tj. *Aleksej Ahatz* (Qua liste 11/1) in *Franc Jožef Kogelnik* (Qua liste 108/2660). Končno je po en oficir prišel iz naslednjih krajev: Svetna vas (*Taschwer Johan* Qua liste 233/5719), Slovenji Plajberk (*Makuc Miroslav*, sicer rojen v Kremnitzu na Sedmograškem, Qua liste 138/3267), Guštanj (*Dworak Franc* Qua liste 44/1076), Mliniski graben (*Tomaž Pucher* Qua liste 183/4476), Feldbach (*Ferro Rajmond* Qua liste 52/1270), Spaterjan (*Emil Kolarič* Qua liste 190/2680), Tešinja (*Rudolf Dimter* Qua liste 41/988), Zgornje Borovlje (*Jožef Kreighofer* Gbbl. Kr. Mar. 1405), Liše pri Prevalju (*Jožef Schaffer* K. L. Vsch. 2. ser. fasc. 33/2656) in Sentvid ob Glini (*Jožef Sonnleiter* Gbbl. Kr. Mar. 1415). — 22. 26 podoficirjev je prišlo iz Celovca. Prim. Mgbl. II. ser. 108 m 168—65, Gbbl. III. ser. 224 m 199, 225 m 106, 234 m 151, 242 m 727, 245 m 1556, 249 m 82, 250 m 39, 250 m 214, 256 m 38, 256 m 101, 257 m 88, 257 m 298, 267 m 53, 272 m 122, 275 m 253, 293 m 270, 304 m 169, 316 m 277, 338 m 177, 349 m 17, 356 m 202, 359 m 30, 369 m 37, Gbbl. O. u. B. f. 14/2316 in Grundbruch der Arsentjahrgange 181—1901/182. Pet jih je prišlo iz Beljaka. Prim. Mgbl. III. ser. 243 m 975, 244 m 1404, 259 m 181, 285 m 128 in 302 m 288. Štirje so prišli iz Prevalj, prim. Mgbl. III. ser. 219 m 16, 249 m 216, 271 m 129 in Mgbl. 1902—1911/1—1577, po trije iz Wolfsberga tj. Mgbl. III. ser. 269 m 52, 287 m 22 in Seearsenal Gbbl. 5/312—1913, Velikovca tj. Mgbl. III. ser. 281 m 250, 327 m 28 in 358 m 189, Spittala ob Dravi tj. 212 m 37, 275 m 223 in 368 m 216, po dva iz Volovce, tj. Österreich. Landsturm 1917/55 a in 243 a, Trga na Koroškem tj. Mgbl. III. ser. 329 m 97 in Gb. der Arsentjahrgange 1881—1891, Pliberka tj. Mgbl. III. ser. 246 m 192 in 388 m 61, Gospe Svete tj. Mgbl. III. ser. 317 m 125 in 384 m 8, Sveč v Rožni dol. Mgbl. III. ser. 253 m 256 in Seearsenal Gbbl. 2226/125/1912, Bistrice pri Celovcu tj. Mgbl. III. ser. 269 m 17 in 319 m 1, Poreč pri Celovcu 204 m 200 in 384 m 286, Smartnega pri Beljaku Mgbl. III. ser. 319 m 204 in 383 m 37, ter Friesacha pri St. Vidu ob Glini 319 m 47 in 351 m 184. Po enega podoficirja so dali tile koroški kraji: Oberlaum (Mgbl. III. ser. 237 m 115), Sentvid ob Glini (Gb. Kr. Mar. 1618), Št. Lenart pri Beljaku (Gbbl. Mar. 1902—1918/1-348), Zgornja Bela (Mgbl. III. ser. 411 m 185), Sv. Mihael pri Beljaku (III. ser. 279 m 179),

Sv. Lovrenc pri Wolfsbergu (III. ser. 312 m 98), Sv. Lovrenc pri Šmohorju (III. ser. 232 m 38), Sv. Lenart pri Wolfsbergu (III. ser. 281 m 276), Feldbach (III. ser. 268 m 13), Sv. Jakob pri Velikovcu (III. ser. 287 m 104), Sv. Jakob ob Krki (III. ser. 303—119), Šmohor (III. ser. 302 m 143), St. Rupert pri Celovcu (III. ser. 246 m 103), Viš-prije (III. ser. 402 m 219), Na Žagi (III. ser. 252 m 266), Buchscheiden (III. ser. 249—209), Nadrom pri Zihpolju (III. ser. 253 m 196), Tressdorf (III. ser. 356 m 125), Bruckl pri St. Vidu (III. ser. 250 m 259), Steuerberg (III. ser. 271 m 256), Loče (III. ser. 281 m 56), Sekulce (III. ser. 230—192), Waidmannsdorf (III. ser. 279 m 223), Lantz (III. ser. 280 m 90), Ljubelj (III. ser. 314 m 108), Marija na Jezeru (III. ser. 314 m 116), Ostrouza (III. ser. 314 m 52), Pattendorf (III. ser. 303 m 4), Gurk (III. ser. 303 m 153), Wölch (III. ser. 301 m 229), Goriče (III. ser. 316 m 88), Tauchendorf (III. ser. 309 m 246), Gotschach (III. ser. 346 m 56), Labod ob Krki (III. ser. 352 m 89), Bärndorf (III. ser. 359 m 94), Bela pri Žel. Kapli (III. ser. 350 m 138), Javornik pri Velikovcu (III. ser. 371 m 231), Liše pri Prevaljah (III. ser. 324 m 141), Himmelberg (III. ser. 357 m 104), Holz pri Spittalu (III. ser. 359 m 105), Unterhaus pri Spittalu (III. ser. 359 m 221), Velden pri Beljaku (III. ser. 358 m 71), Lipa pri Spittalu (III. ser. 383 m 38), Arriach (III. ser. 384 m 1), Riharja vas (Gbb. Kr. Mar. 2094), Mlinski graben (Gbb. Kr. Mar. 1706), Goriče pri Beljaku (Gbb. 1902—1918-2/2720), Podlibič pri Globasnici (prav tam 2/2785) in Bela pri Baškem jezeru (prav tam 2/2788). — 23. Prim. Gbb. O. u. B. 19/3544 Kbl *Vest Viktor*, rojen Celjan, vendar pristojen v Kranj, Gbb. Kr. Mar. 1903 a *Ludvik Polak*, generalni mornariški komisar iz Kranja, Qua liste 262/6502 *Zupan Anton* iz Breznice pri Skofji Loki, mornariški kaplan, Evidenzblätter der Marine Pensionirten skr. EBP 2-1/94 *Robert Majer* iz Kranja, vojni pisar. Qua liste 181/4412 *Matevž Prelovšek* iz Mengša, EBP 2-1/37 *Jožef Silih* iz Hlebe pri Radovljici, Mgbbl. III. ser. 247 m 71 *Ivan Potočnik*, rojen Ljubljčan, pristojen v Kropo in Gbb. O. u. B. 6/985 dr med. *August Detela* iz Preske pri Medvodah. — 24. Krajevno so razporejeni takole: Moravče (Mangbb. 1902/1-384), Dob pri Kamniku (Mgbbl. III. ser. 211 m 8), Smartno pri Kamniku (Mgbbl. III. ser. 227 in 246), Šinkov Turn pri Vodcah (Mgbbl. III. ser. 294 m 112), Trojane (Mgbbl. III. ser. 383 m 6), Sentvid pri Prevojah (Mgbbl. III. ser. 359 m 267), Hrib pri Kamniku (Mgbbl. III. ser. 358 m 279), Prapreče pri Kamniku (Mgbbl. III. ser. 294 m 225 in 305 m 159), Kamnik (Mgbbl. III. ser. 246 m 254, 259 m 280 in 299 m 77), Sentvid nad Ljubljano (K. L. Vsch 2. ser. fasc. 30/2437 in Mgbbl. III. ser. 369 m 117), Medvode (Gb. Asentjahrgänge 1801—1901/284—366), Skofja Loka (Evidenz der Marine Patentl. Invaliden, skr. EMPI 5/K1, EMPI 5/G1, Mgbbl. III. ser. 259 m 242, 282 m 128 in 307 m 59), Kropa (Mgbbl. 280 m 219), Zelezniki (Mgbbl. 331 m 101), Kranj. (Qua liste 262/6504), K. L. Vsch 2. ser. fasc. 14/1172 in Mgbbl. III. ser. 415 m 91), Log pri Kranju

(Mgbbl. III. ser. 253 m 227), Podnart (Mgbbl. III. ser. 276 m 246), Radovljica (Mgbbl. 267 m 215 in 252 m 188), Lesce (Mgbbl. III. ser. 384 m 143), Zagorica pri Bledu (Mgbbl. III. ser. 241 m 366), Bled (Mgbbl. III. ser. 241 m 366), Koroška Bela (Mgbbl. III. ser. 367 m 131) in Tržič (Mgbbl. III. ser. 383 m 144). — 25. Leta 1922 in 1924 je Avstrija vrnila Jugoslaviji vse personalne dokumente mornariškega moštva, podoficirjev in oficirjev. Ta material je bil med drugo svetovno vojno ali neposredno po njej izgubljen. V Vojnem arhivu na Dunaju obstoji le seznam vrnenih dokumentov z naslovom: Verzeichniss über die abgeführte Personaldokumente jugoslawischer Staatsbürger. Razdeljen je na dva razdelka tj. na oficirje in uradnike ter podoficirje in moštvo. Vir krajšan s kratico VJug. — 26. Krajevno so razporejeni takole: Celovec (Gbb. Kr. Mar. 48/138, 444/572, 610/691, 740/734, 921/933, 1318c/1341, 1352/1431, 1997, Qua liste 29/706, 59/1459, 184/4884 in 231/5638, Gbb. O. u. B. 9/1568), Šentvid ob Glini (Qua liste 52/1278 in 53/1290, Gbb. Kr. Mar. 1367 in 1401), Pliberk (Qua liste 89/2210, 218/5273 in 258/6393), Šmohor (Gbb. Kr. Mar. 574), Sv. Martin pri Celovcu (Qua liste 94/2309), Smartno pri Beljaku (Gbb. Kr. Mar. 484), Dobrla vas (Qua liste 14/354), Prevalje (Qua liste 196/4789), Jezernica pri Beljaku (Qua liste 128/3090), Malošče (Qua liste 221/5342), Čanjče (Qua liste 109/2699), Čajna (Qua liste 147/3546), St. Salvator (Qua liste 19/454), Trg na Koroškem (Qua liste 3/58), Slovenji Plajberk (Gbb. Kr. Mar. 1384), Železna Kapla (Gbb. Kr. Mar. 294), Waidach (Gbb. Kr. Mar. 1322) in Čajna (Gbb. O. u. B. f. 10/1673). — 27. Krajevno so razporejeni takole: Celovec (Mgbbl. 1903-4/2508, 1904-5/744, 1904-5/518, 1905-7/31, 1906-10/2674, 1907-12/3928, 1907-12/716, 1907-13/4152, 1902-18-2900/695, 1902-18-2901/3757, 1909-17/30, 1909-17/181, 1909-17/180, 1910-20/70, 1910-20/385, 1911-26/4007, 1911-25/1055, 1912-28/741, 1912-28/753, 1912-30/3314, 1913-32/965, 1913-32/802, Gbb. O. u. B. f. 14/2299 in 14/2317, Velikovec (Mgbbl. 1902-18-2901/3819, 1913-32/1105). 10 jih je zabeleženih v seznamu pod VJug, ker so se odločili ostati v Jugoslaviji. Beljak (Mgbbl. 1906-10/2525, 1908-14/440, 601-2900/2830, 601-2900/2832, 1909-17/464, 1910-22/3899, 1912-28/681, 1913-31/591, 1913-32/961, 1913-34/5970, Gbb. O. u. B. f. 13/2145), Wolfsberg (Mgbbl. 1910-22/3045, 1903-4/2507, 1906-9/542, Gbb. O. u. B. 13/2101 in 14/2153). 4 so zabeležili v VJug, ker so se odločili živeti v Jugoslaviji. Pliberk (Mgbbl. 1910-21/1282, 1911-24/612, 1911-26/4027, 1913-32/1114, 1902-18/1907-11/2), Podklošter (Gbb. Kr. Mar. 2210, Gbb. 1908-2901/3070, 1911-25/1010, 1912-27/308), Trg na Koroškem (Mgbbl. 1905-8/2842, 1913/31/383, 1913-32/891 in Gbb. Kr. Mar. 1130), Železna Kapla (Seearsenal Gbb. 274/319/1916 jungen, Österreich Landsturm 1917/8a), Sentvid ob Glini (Mgbbl. 1902-18-2901/3894 in 1913-31/734), Urlaken (1909-19/4019 in 1913-32/955), Skofji dvor (Gbb. Kr. Mar. 2183, Mgbbl. 1907-12/3907), Žiljica pri Podkloštru (Gbb. Kr. Mar. 1318 d in Mgbbl. 1905-8/2399), Smartno pri Beljaku (Mgbbl. 1902-18/2901/

3703 in 1912-29/1998). Dračja vas pri Celovcu (Mgbbbl. 1903-3/605), Št. Rupert pri Celovcu (Mgbbbl. 1905-8/2673), Reichenau (Mgbbbl. 1905-7/481), Sekira (Mgbbbl. 1906-10/2682), Himmelberg (Gbbbl. O. u. B. 13/2137), Poreče pri Celovcu (Mgbbbl. 1907-13/4058), Kotmara vas (Mgbbbl. 1907-13/4181), Vetrinj (Mgbbbl. 1910-20/464), Gradnica (Mgbbbl. 1912-27/482), Glanhofen pri Osojah (Mgbbbl. 1911-23/294), Žihpolje (Mgbbbl. 1908-2901/3895), Bistrica pri Celovcu (Mgbbbl. 1909-18/738), Dole pri Možberku (Mgbbbl. 1909-17/215), Wöllkendorf (K. L. Vsch. 2. ser. f 21/1739), Krotna vas (Mgbbbl. 1910-22/3924), Sepec pri Celovcu (Mgbbbl. 1905-8/2678), Dobrla vas (Mgbbbl. 1904-6/3214), Podkraj pri Velikovcu (Mgbbbl. 1905-8/2948), Važenberk (Mgbbbl. 1906-10/2065), Pri Štihu pri Velikovcu (Mgbbbl. 1907-12/3921), Javorje (Mgbbbl. 1913-34/5897), Remšnik (Mgbbbl. 1913-31/358), Zitarra vas (Mgbbbl. 1909-19/4018), Sv. Števan pri Velikovcu (Mgbbbl. 1908-14/528 in 1913-31/237), Rikarja vas (Österreich. Landsturm 1917/73a), Lušje (Mgbbbl. 1903-4/2516), Sovče pri Beljaku (Mgbbbl. 1905-8/2955), Drevlje pri Beljaku (Qua liste 152/3660), Diča vas (Mgbbbl. 1912-27/278), Vajškra (Mgbbbl. 1911-25/918), Unterwollanig pri Vajškri (Mgbbbl. 1913-34/3941), Podgorje (Mgbbbl. 1913-33/3075), Reka pri Beljaku (Mgbbbl. 1913-31/26), Zeduška vas (Mgbbbl. 1911-26/4169), Stadelbäch (Mgbbbl. 1910-20/563), Bistrica pri Beljaku (Mgbbbl. 1908-14/528), Brdo ob Baškem Jezeru (Österreich. Landsturm 1917/60a), Rute (Mgbbbl. 1903-4/2513), Megvarje (Mgbbbl. 1903-4/2446), Cajna (Mgbbbl. 1993-3/92), Slovenji Plajberk (Mgbbbl. 1912-28/683), Goriče pri Pliberku (Mgbbbl. 1910-21/1297), Volmat (Mgbbbl. 190-21/860), Prevalje (Mgbbbl. 1906-10/2272), Guštanj, sedaj Ravne (Mgbbbl. 1903-4/2515), Cajnža vas (Mgbbbl. 1907-13/4179), Toporje (Gbbbl. Kr. Mar. 2095), Grebinj pri Trgu (Osterr. Landsturm 1917/306 a). — 28. To so bili: navtiki: *Koch Metod*, *Jeglič Oskar*, *Pirc Metod*, *Pirc Boris*, *Kern Ivan*, *Andoljšek Vladimir* in *Bernard Jeločnik*, vsi iz Kranja, *Anton* in *Henrik Klinar* iz Jesenic, *Ciril Wilfan* iz Radovljice, komisar *Pretnar Jože* iz Podbrezj in vojni pisar *Ciril Jenko* iz Šentvida nad Ljubljano. — 29. Podoficirje po Verzeichnissu Jugosl. državljanov razporedimo krajevno takole: 15 jih je bilo iz Kranja, 8 iz Škofje in Stare Loke, 7 iz Radovljice, po 6 iz Kamnika in Kranjske gore, 5 iz Kroke, po 4 iz Sv. Križa pri Kranju, Predoselj in Šentvida nad Ljubljano, po 3 iz Stražišča pri Kranju, Naklega, Bleda z Gorjami in Jesenic, 2 sta bila iz Homca pri Kamniku, Lukovice, Poljan pri Škofji Loki, Smlednika, Breznice, Koroške Bele in Tržiča, končno so po enega podoficirja te dobe dali sledeči gorenjski kraji: Moravče, Loka pri

Mengšu, Trzin, Dob, Mekinje, Nevlje, Domžale, Volčji potok, Drtija, Zgornji Tuhinj, Selce pri Škofji Loki, Kamna gorica, Preddvor pri Kranju, Mavčiče, Primskovo, Cerklje, Velesovo, Zminec, Ovšiče in Lancovo pri Radovljici, Bohinjska Bistrica in Fužine v Bohinju ter Rateče. Navadni mornarji prihajajo prav tako iz zgoraj omenjenih krajev, med neimenovanimi kraji so: Mengeš, Podrečje, Rafolče, Begunje, Jarše, Sv. Jošt, Breznica pri Kamniku, Dolško, Zali Log in Krašica. Zanimivo je, da je vsaj 15 navadnih mornarjev tega seznama iz mesta Kamnika. — 30. Oficirja sta bila dr. *Lužar Jože* iz Tržiča (Qua liste 146/3226) in poročnik fregate *Günther Theodor Hönig* z Bleda (Gbbbl. Kr. Mar. 457). Podoficirji pa so bili *Jožef Pavlica* in *Ivan Ziga* iz Kamnika (Osterr. Landsturm 1917/221 in Seearsenals Gbbbl. 1408/134/1915), *Leopold Bista* iz Kroke (EMPI 4/16), *Karl Wistan* iz Kranja (Mgbbbl. 1909-19/4033), *Friderik Remic* iz Mlake pri Kranju (Mgbbbl. 1913-32/867), *Marko Rutar* iz Senčurja pri Kranju (Seears. Gbbbl. H-B5/1915), *Slapar Jurij* iz Jezerskega (Osterr. Landsturm 1917/4 Ba), *Kokalj Albin* iz Tržiča (Mgbbbl. 1913-31/593), *Dragan Karl* in *Alojz Tepina* iz Radovljice (Mgbbbl. 1903-3/322 in K. L. Vsch. ser. 2 f. 37/3049), *Marij Čop* iz Kresnic (Gbbbl. Kr. Mar. 2052 a) in *Rihard Mežik* iz Jesenic (Mgbbbl. 1909-19/3857). — 31. Prim. (Zbornik) 10 let višje pomorske šole Piran v seznamu pomorščakov — šolarjev. — 32. Prav tam in Anuario marittimo Trst (Od leta 1870—1890). — 33. M. Pahor: 100 let slovenskega ladjarstva. Piran 1969 st. 10. — 34. Kakor op. 31. — 35. Kakor op. 33 str. 23 in 24. Prim. tudi Anuario marittimo od 1868 dalje. — 36. L'Instituto tecnico nautico »TOMASO DI SAVOIA« nel bicentenario dela sua istituzione. Trst 1954, str. 10 nasl. — 37. Anuario marittimo Trst od 1859—1912 v seznamih uslužbencev in delavcev avstrijskega LLOYDA. — 38. Prim. M. Pahor: Vloga furmanstva pri rekrutiranju avstrijskega pomorskega kadra (s posebnim ozirom na Štajersko). Delo se tiska v ČZN v Mariboru. — 39. Prim. opombe s seznamimi oficirjev. — 40. Prim. npr. Schiavuzzijeva korespondenca z ladjarjem Michelangelom Zoisom v AS. Fotokopije v Pomorskem muzeju v Piranu. — 41. Prav tam. — 42. Eva Zajiček, umetnostna zgodovinarica na Švedskem, me je opozorila na gradivo o »Kranjskih in avstrijskih ladijskih žebliih«, ki ga vsebuje državni arhiv v Stokholmu. — 43. Na to me je opozorila kolegica Katarina Kobe-Arzenšek iz Tehničnega muzeja Slovenije. — 44. Navadno se takšne opazke nanašajo na mladeniče palube, ki so jih starši zaupali furmanom, ti pa so jih v Trstu, na Reki ali v Kopru (v gorenjskem in koroškem primeru vedno v Trstu) izročili rekrutacijskim oficirjem.

DOMOBRANSTVO NA PRIMORSKEM

BORIS MLAKAR

Za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem je bilo posebej značilno dejstvo, da tukaj v začetku ni bilo prave organizirane sile, ki bi lahko že v letu vstaje — 1941 — privedla gibanje do tiste stopnje in do tistih uspehov, ki so bili značilni npr. za Ljubljansko pokrajino. Tu ni bilo organizacij Komunistične partije Slovenije, ni bilo drugih naprednih organiziranih struj, ki bi na podlagi svojih predvojnih izkušenj lahko takoj pričele z oboroženim bojem proti okupatorju. Tako stanje je seveda zakrivila več kot dvajsetletna italijanska in fašistična okupacija Primorske, ki je povsem uničila vse, kar je bilo na zunaj slovensko, predvsem pa seveda vse, kar je spominjalo na politične organizacije. Mnogo slovenskih izobražencev t. i. narodnih voditeljev je že pred vojno živelo v Jugoslaviji, tako da je pri organizaciji NOG morala pomoč v organizacijskem in vojaškem smislu priti iz osrednjega dela Slovenije. Značilno za položaj na Primorskem je bilo tudi to, da je narodna in borbena zavest slovenskega prebivalstva še dolgo bila pred organizacijskimi možnostmi in rezultati NOB. Vendar je že leta 1942 ta dosegla vidne uspehe, Osvobodilna fronta se je v nekaterih predelih že krepko zasedla med ljudstvom, oborožene akcije primorskih partizanov pa so že zaposlovale ogromne italijanske sile.

Primorske množice, ki so se vedno bolj vključevale v OF ter se identificirale z njenimi cilji, so bile izredno enotne. Tu sploh ni bilo prave strankarske diferenciacije, saj strank v fašistični Italiji ni bilo in le malo ljudi je bilo po deželi, ki so se zavestno prištevali k določeni politični struji, pa še to je bilo bolj rezultat tradicije stanja iz let po prvi svetovni vojni kot pa stvar organizacije. Zato so imeli voditelji NOG na Primorskem, ki so prišli iz Ljubljane, velike težave, da so tudi tu uresničevali načelo o zastopstvu raznih struj v odborih OF, kot je bila praksa v osrednji Sloveniji. V Trstu in Gorici so sicer obstajala vodstva nekdanjih primorskih slovenskih strank, predvsem klerikalne in liberalne, vendar so zunaj teh dveh mest imela silno malo vpliva, kvečjemu nekaj zaupnikov po večjih krajih, predvsem med inteli-

genco, duhovniki in premožnejšimi veljaki. Ti strankarski voditelji so že pred vojno ustanovili nekakšen Narodni svet iz zastopnikov obeh glavnih smeri in po vzgledu svetov po prvi vojni, vendar ni igral nobene politične vloge in se je tudi redko sestajal. V njem tudi ni bilo enotnosti; pogosti spori so bili še v okviru katoliške skupine, kjer sta se izoblikovali dve smeri, skupina dr. Janka Kralja, ki je v tem okviru predstavljala staro Slovensko ljudsko stranko in naprednejša, večinska skupina, ki se je deloma imela za krščansko socialistično. Kraljeva skupina je že od začetka do OF zavzela odklonilno stališče in je to izražala z aktivno propagando po deželi, predvsem proti komunistom, ki so vodili NOG. Druga skupina je sprejela pogajanja z vodstvom OF na Primorskem in je Kralja obsodila kot belogardista, ki sodeluje z Natlačenom v Ljubljani in z Italijani, toda odklanjala je aktivno sodelovanje v oboroženem boju, saj je imela predsodke proti vodilni vlogi komunistov in preveč je bila navezana na jugoslovansko vladu v Londonu pa tudi pojmi o četnikih in Mihajloviću ji niso bili še jasni. Podoben je bil položaj pri liberalcih, čeprav ti niso igrali take vloge in so vsaj v začetku izražali večje simpatije do OF zaradi njenega narodnega programa.¹ Akcija proti OF se je krepila zlasti v Kraljevem krogu pa tudi v okviru drugih skupin. Po deželi je bilo stalno nekaj agitatorjev — duhovnikov, pričelo je izhajati nekaj ilegalnih listov klerikalne in mihajlovičevske smeri, organizirala se je Katoliška akcija kot osrednja protikomunistična organizacija in krepilo se je povezovanje s protinarodnimi krogi v Ljubljani, saj je Kralj pristopil k osrednji belogardistični organizaciji, k Slovenski zavezi.

Akcija, usmerjena proti NOG, je velik del pobud in tudi konkretne pomoči dobivala iz Ljubljanske pokrajine oz. iz Ljubljane. SLS je skušala na Primorskem vzpostaviti svojo organizacijo, ki bi se po vplivu približala nekdanjemu stanju ter v ta namen dolpošljala svoje odposlance, ki so primorske politike in duhovnike prepričevali o pravilnosti kapitulantske politike uradne SLS in o potrebi takojšnje akcije proti OF. Stalni odposlanec Ljubljane je bil npr. duhovnik Godina, ki pa je dosegel le malo uspeha, saj se je večina starih »političnih ljudi« odločila v tedanjih razmerah za taktiko čakanja in je to opravičevala s posebnimi razmerami na

* Sestavek je povzetek magistrske naloge z istim naslovom, ki je bila branjena na PZE za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani 1977. leta.

Primorskem v primeri z onimi na Kranjskem. Tudi četniki, Mihajlovičevi eksponenti v Sloveniji, so skušali svojo dejavnost razširiti na Primorsko in so v Trstu imeli center za svoje obveščevalce in organizatorje. Na Primorskem sta bila nekaj časa tudi Mihajlovičev komandant za Slovenijo major Novak in vodja obveščevalnega centra Marjan Strniša.² V mestu Trstu in njegovi okolici naj bi bilo že več organiziranih skupin, vendar belogardistična poročila govore o tem, da se OF uspešno bori proti njim, ljudje so jih sami začeli poimenovati kot belogardiste, kar ima pri njih zelo slab prizvok.³ Iz Ljubljane je že pred kapitulacijo Italije prihajalo zmeraj več belogardistične literature in vodstvo NOG je moralo včasih že poseči po ostrih ukrepih. Med najbolj zagrizenimi nasprotniki OF so bili nekateri katoliški izobraženci in bivši politiki, poleg že znanega dr. Janka Kralja naj omenimo še dr. Mirka Brumata, Poldeta Kemperleta, Iva Brica itd.⁴

Ob vsem tem lahko rečemo, da kljub velikim uspehom, ki jih je dosegla OF in KPS pri organiziranju primorskih množic v boju proti fašizmu, še ni bila dosežena takšna širina in stopnja razvoja, ki bi onemogočala nadaljnji razvoj protirevolucionarne akcije. Še veliko je bilo »nikogaršnje zemlje«, kjer se je lahko bohotila antikomunistična propaganda, kjer so lahko razglašali politiko čakanja in kjer so tudi organizacijsko že lahko delovali belo- in plavogardistični agenti. Seveda je bila akcija OF daleč spredaj in ni na Primorskem ne tedaj, ne pozneje bilo nasprotnika, ki bi ji lahko konkuriral v pogledu privrženosti množic. Protiljudska propagandna akcija, ki je že v obdobju pred kapitulacijo Italije velik del svojih sil dobivala iz Ljubljane, je po običajni taktiki OF hotela označiti kot povsem komunistično organizacijo, ki naj bi jo komunisti uporabljali za uresničitev svojih prikritih in temnih namenov in tako z gesli o svobodi in narodnosti gojljufali primorske Slovence. Vsa ta propaganda je po besedah enega izmed duhovnikov imela nekaj uspeha, kajti strah pred komunizmom, namišljen ali pa resničen, je bil seveda zaradi desetletne propagande še vedno velik. Tako mišljenje so podžigali predvsem tisti, ki so se zavedali, da bo z zmago OF verjetno vzpostavljen pravičnejši družbeni in politični red, v katerem bi oni izgubili vodstvo in privilegije. Do kapitulacije Italije in še nekaj časa potem je vsa ta akcija imela predvsem značaj ustne in pismene propagande, vodene predvsem po agentih iz Ljubljane. Druga stvar je bilo organizacijsko povezovanje, ustvarjanje raznih ilegal v zvezi s

centralami v Ljubljani, vendar je to imelo večji pomen šele za pozneje. Velik del ljudi pa, ki so sestavljali morebitni potencial za protirevolucionarno akcijo, je stal ob strani in je preprosto čakal. V besedah se je pogosto izražal za OF, vendar je izražal velike rezerve zaradi vodilne vloge komunistov. Za organizacijo javnega in morda celo oboroženega protikomunističnega boja takrat na Primorskem ni bilo nobenih pogojev. Zaradi razmeroma nerazvitega NOB okupator na to še ni pomišljal, jasno pa je bilo, da bi mogel oboroženi boj proti OF in NOV potekati samo ob privolitvi in pomoči okupatorja. Ker pa so bili do 8. septembra 1943 okupatorji Italijani, je bilo jasno tudi to, da zaradi visoke narodne zavesti primorskih Slovencev tak boj ne bi v nobenem oziru prišel v poštev.

Spremembe pa so nastale s kapitulacijo Italije. Italijanska oblast je preprosto razpadla ali pa je z njo pometla splošna ljudska vstaja, kar je imelo za posledico nastanek obsežnega osvobojenega ozemlja, na katerem so nastajali novi organi ljudske oblasti. Prav tako so dotedaj maloštevilne partizanske enote v številčnem in organizacijskem smislu prerasle v pravo narodno vojsko, oziroma v 9. korpus NOV in POJ. Kljub nekaterim delnim uspehom vsega tega ni mogel spremeniti niti novi, nemški okupator, ki je ozemlje Primorske zaradi izredne strateške važnosti skušal takoj in v čimvečji meri zasesti. NOG se je razvijalo naprej. Očitno je bilo, da tega organiziranega boja za svobodo ne bo več mogoče uničiti, kar so ob koncu svoje jesenske ofenzive spoznali tudi Nemci, ki so se nato omejevali le še na varovanje glavnih komunikacij in na zasedbo drugih važnih objektov, kot so tovarne in rudniki. Celotno ozemlje Primorske je bilo vključeno v novo nemško operacijsko cono Jadransko primorje, ki mu je načeloval visoki komisar Rainer. Ne glede na različne aluzije na obdobje Avstro-Ogrske je treba reči, da Nemci na Primorskem niso bili tako osovraženi kot Italijani, s čimer je postala možnost, da bi del prebivalstva bil pripravljen sodelovati z okupatorjem, že večja. S tem se je povezovala taktika nemškega okupatorja, ki je imel precej smisla za narodnostne razmere na tem področju in jih je izkoriščal sebi v prid. Splošna ljudska vstaja, ki je pokazala, da veličanska večina Primorcev sledi NOG, je tudi pokazala, da grozi nekdanjim »narodnim voditeljem« velika nevarnost, da izgubijo med ljudstvom še tisto malo vpliva, ki so ga imeli dotedaj. T. i. goriška sredina je po kapitulaciji Italije doživela delni razkroj in se je del njenih pripadnikov priključil OF. Osta-

li so še naprej sledili svoje egoistične interese ter se pri tem povezovali z reakcionarnim vodstvom v Ljubljani, kajti sile na Primorskem so bile prešibke, da bi lahko pričele samostojno protirevolucionarno akcijo.

V Ljubljani, oziroma v Ljubljanski pokrajini je bil položaj drugačen. Tam so stari strankarski vrhovi že od poletja 1942 vodili pravo protirevolucijo, ki je bila po kapitulaciji Italije vojaško sicer poražena, vendar se je po prihodu nemških okupatorjev iz ostankov bele garde pričelo ustanavljati Slovensko domobranstvo, ki je bilo v vojaškem pogledu v boju proti NOV veliko bolj nevarno, tako da je tam grozila ta borba postata prava državljanska vojna. Iz Ljubljane bi torej lahko prišla dovolj velika pomoč protikomunističnim silam na Primorskem in to so zainteresirani takoj sprevideli. V Ljubljano so s Primorske pričele prihajati prošnje in pobude, da bi od tam na Primorsko poslali določeno število domobrancev, ki bi s propagando širili protikomunistično misel, vojaško pa bi nastopali kot majhna jedra za bodoče domače oddelke. Posebej značilno v tem smislu je bilo pismo oziroma poročilo duhovnika Stanke Žerjale o položaju na Primorskem generalu Leonu Rupniku z dne 19. oktobra 1943. Žerjal se je takrat mudil v Ljubljani po poblastilu »nekaterih vodilnih osebnosti na Goriškem in Tržaškem« z nalogo, da stopi v stik z odločilnimi osebnostmi protikomunističnega tabora. Žerjal v poročilu s svojega stališča opisuje položaj na Primorskem in pravi, da se bodo ljudje obrnili proti partizanom, če bodo Nemci vrnili Slovencem vse tisto, kar so jim uničili fašisti. Iz Kranjske naj bi prišli stoprocentno protikomunistično usmerjeni domobranci, ki naj bi izvedli med ljudmi mobilizacijo. Natančnejše predloge bodo po Žerjalovih besedah podali vodilni primorski inteligenti, ki jih je treba poklicati k sodelovanju in med katerimi na prvem mestu imenuje dr. Janka Kralja, ki naj bi imel vse pogoje za vodstvo primorskih Slovencev. Ob koncu svojega obširnega poročila pravi Žerjal: »Če nemški Rajh podeli deželi vse tiste stvari, ki sem jih gori predlagal kot skupno željo vsega ljudstva, potem se bo dežela absolutno pomirila, bo avtomatično nehal v deželi komunizem in iredentizem ter bo ljudstvo absolutno lojalno do nemške nadoblasti«. V imenu tistih, ki so ga poblastili, in to »pomeni tudi v imenu vsega prebivalstva na Primorskem«, Žerjal potem prosi Rupnika, naj ta njegov ekspoze v celoti posreduje Rainerju, kateremu vsi primorski inteligenti že zdaj obljublajo vse svoje delovanje in oporo pri njegovem delu za »našo toliko preizkušeno

slovensko Primorsko«. ⁵ Taki in podobni pozivi, tudi anonimni, pa tudi nekaj slovenskih županov iz Primorske, je prihajalo v Ljubljano ter rotilo vodstvo, naj vendar nekaj stori, da se prepreči velik polet NOG na Primorskem ter pri tem ponujali svoje izdajalske usluge. Neki »primorski rodoljub« je to utemeljeval s tem, da bo protikomunistična akcija kljub morebitni zmagi v Ljubljanski pokrajini v veliki nevarnosti, če bodo na Primorskem zmagovali partizani, saj je OF vse-slovenska organizacija, medtem ko pa je njihova akcija »egoistična«.

Vendar je bil ta očitek v veliki meri neutemeljen. Vodstvo SLS, Slovenskega domobranstva ter drugih reakcionarnih organizacij se je zelo dobro zavedalo pomena Primorske, pri čemer je vsem venomer lebdela pred očmi možnost zavezniškega izkrcajanja pri nas, oziroma osvoboditve naše dežele po Angležih. Zato je bilo zelo važno, kdo se bo lahko zaveznikom predstavil kot gospodar dežele. Pri tem pa jih ni prav nič motilo, če pri tem prizadevanju sodelujejo z Nemci in se v bistvu borijo proti zaveznikom. Že oktobra 1943 je VOS opazila v Ljubljani živahno delovanje, ki je bilo usmerjeno na Primorsko ter med drugim poroča, da je neki višji domobranski oficir dobil nalog, naj gre na Primorsko in poizkusi organizirati »slovensko armado«. Naslednje poročilo že pravi, da so pri Nemcih dosegli, da se ustanovi domobrantska legija na Goriškem. Kot organizator naj bi na Primorsko spet odšel duhovnik Godina, član vodstva SLS, in 20 oficirjev s posadkami. O tem je 2. novembra 1943 dejal dr. Leskovar: »Načrti za akcijo proti Primorski so pripravljeni. Položaj je ugoden, zlasti kar se je duhovščina obrnila v veliki meri proti partizanom. Zaradi težav ne bo mogoče kar na Primorskem organizirati domobranstva, pač pa bodo iz edinic v Ljubljanski pokrajini odšli prvi oddelki na Primorsko, kjer se jim bodo priključili domači fantje.« ⁶ V skladu s pripravami in raznovrstnimi prizadevanji za organiziranje domobranstva na Primorskem se poročila take vrste množijo, večkrat pa so si tudi v nasprotju, kar je ustrezalo zmešnjavi, ki je vladala v odnosih med kontrarevolucionarnimi silami v Ljubljani. Na Primorsko so odhajali agenti različnih skupin in ilegal, ki so ob svojih medsebojnih sporih skušali nekaj organizirati. V Trstu naj bi se vgnezdili pristaši Glavača, v Gorici in na Tolminskem pa stražarji, medtem ko so povsod svoj lonec pristavili še mihajlovičevci. Vsaka skupina je delala na svojo roko in včasih eni za druge niso vedeli. Vendar iz vsega tega sta vidni predvsem dve

akciji. Vodstvo SLS je kot organizatorja domobranstva na Primorsko poslalo polkovnika Kokalja, ki je bil njen eksponent ter je bil sredi oktobra izločen iz organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva v Ljubljani. O tem so morala biti z Nemci neka pogajanja, kajti ravno Kokalj se je v Trstu z višjim SS in policijskim vodjem Odilom Globocnikom pričel pogajati o osnovanju domačih oddelkov za borbo proti NOV, oziroma za borbo proti komunistom. Nemci so namreč imeli podobne načrte in jim je ta pobuda iz Ljubljane prav prišla.

Hkrati je z nekoliko drugačno akcijo, ki je bila bolj v skladu s pobudami s Primorske, pričel general Rupnik, ki je 15. novembra 1943 poslal dol t. i. Primorski odred slovenskih domobrancev, ki ga je vodil poročnik Marjan Lavrič. Odred je štel 29 domobrancev in se je mudil najprej v Trstu, nato pa v Gradiški ter je sodeloval pri nemških akcijah ter zasliševal partizanske ujetnike. Nemci niso natančno vedeli, kaj s temi ljudmi početi in pod kakšno komando spadajo in so zato ta Lavričev odred 13. januarja 1944 podredili poveljstvu polkovnika Kokalja.⁷

Medtem je polkovnik Anton Kokalj zaključil svoja pogajanja, tako da je Globocnik 26. novembra 1943 dal privoljenje za ustanovitev Slovenskega narodnega varnostnega zbora — SNVZ ter imenoval Kokalja za inšpektorja »deželne varnosti o onih delih operativne zone Jadransko Primorje kjer so naseljeni Slovenci.«⁸ Pod tem gre seveda razumeti le pokrajine Trst, Gorica in Reka, ne pa Ljubljanske pokrajine, ki je sicer tudi spadala v Jadransko primorje, pač pa je 7. decembra 1943 izšla v uradnem listu uredba visokega komisarja Rainerja o postavitvi domobranskih oddelkov v vsej operacijski coni.⁹ Po Globocnikovem ukazu mu je bil Kokalj neposredno podrejen in je od njega dobival vse smernice za delovanje. Kar se tiče organizacije, naj bi se SNVZ postavil iz domačih sil, ki bodo vezane na svoj kraj, skrbele za red in mir, imele bodo sicer lastne voditelje, toda ti bodo dobivali navodila od krajevnih nemških poveljnikov. Osnovna enota naj bi bila krajevna varnostna straža, več straž naj bi se združilo v skupine varnostnih straž in več skupin v odseke varnostnih skupin. Načelno naj bi taka straža služila le v svojem domačem kraju, vendar bo odvisno od potreb, če se bodo tudi dejansko združevale. Ko bo ta varnostni zbor dosegel svoj namen, ko bo organiziran in zgrajen ter bo lahko sam skrbel za red in mir na svojem področju, bodo ukinjene, oziroma odstranjene vse druge rodne enote (italijanska milica!). Tudi gle-

de financiranja je SNVZ vsestransko podrejen in odvisen od Globocnika oziroma od SS. Na koncu svojega dopisa pravi Globocnik: »Vaša naloga naj služi zaščiti naroda in s tem političnemu miru. Nemški narod bo cenil Vaše zasluge po Vašem uspehu.«¹⁰ V tem dopisu omenjena skrb za red in mir je seveda pomenila borbo proti partizanom in »varovanje« prebivalstva pred njimi in to, kot vidimo, v obliki nekakšnih vaških straž, kot so jih poznali v Ljubljanski pokrajini že pred kapitulacijo Italije. V celem naj bi bile te straže le nekakšne pomožne enote, organizirane po teritorialnem načelu in v celoti podrejene nemškemu poveljstvu. V ukazu se nikjer ne omenja slovenski narod, za katerega naj bi se domobranci po lastnih besedah borili, pač pa se, značilno, omenja nemški narod.

Od vsega začetka je bil na čelu SNVZ organizacijski štab, ki mu je ves čas načeloval polkovnik Kokalj. Kot običajno se je štab delil na razne odseke oziroma oddelke, po katerih vidimo, kakšne naloge si je zastavil štab primorskih domobrancev. Zelo ilustrativen je pri tem kulturno-politični odsek, ki je imel referate za ljudsko prosveto oziroma za društva, za šolstvo, za tisk, za civilno politično upravo, za informacijsko-intervencijsko službo ter za socialno pomoč. To kaže na zelo velike domobranske ambicije. Nemci so pri tem skrbeli le nekoliko za organizacijo na višji stopnji, na nižji ravni pa so bili domobranci prepuščeni sami sebi. Ker so nemške oblasti organizirale kolaboracionistične enote strogo po pokrajinah (tudi med Italijani in Hrvati), so bile tudi v okviru SNVZ osnovne organizacijske enote t. i. skupine slovenskih narodnih varnostnih straž (SNVS), in sicer je bil sedež teh skupin v Gorici za Goriško pokrajino, v Postojni za Tržaško pokrajino ter v Ilirski Bistrici za Reško pokrajino, zaradi posebne važnosti in odrezanosti od Gorice pa je nekaj časa obstajala še skupina SNVS Idrija. V vsaki pokrajini je bil poseben nemški inšpektor za t. i. Landschutz, ki je bil podrejen Globocniku. Če omenimo še nemške zvezne oficirje pri domobranskih enotah, potem je jasno, da je bila posebno v začetku Kokaljeva avtoriteta zelo majhna in je moral tudi pozneje venomer izrecno poudarjati svoje vodstvo in svoja pooblastila. V okviru vsake skupine SNVS se je sčasoma razvilo različno število domobranskih čet, kar je bilo odvisno od potreb v določeni pokrajini, še bolj pa od stopnje razvoja in uspehov ali neuspehov, ki jih je tam dosegel SNVZ. Čete so ne glede na to, h kateri skupini so spadale, imele svoje zaporedne številke in jih je bilo npr. po-

leti 1944 skupaj šestnajst in so skupaj šteje okoli 1800 mož. Tako organizacijsko stanje je trajalo do oktobra 1944, ko se je celotni SNVZ preuredil v t. i. 1. slovenski udarni polk s štirimi udarnimi bataljoni ter s pomožnimi enotami. To so seveda zahtevali Nemci, ki so si od teh udarnih bataljonov obetali učinkovitejšo pomoč v boju proti NOV, kot pa od prejšnjih, na teritorialnem načelu delujočih posadk in čet. Marca 1945 lahko zasledimo tudi poskus, da bi ustanovili še drugi udarni polk, vendar za to ni bilo pravih pogojev.¹¹ Iz dveh že obstoječih bataljonov pa je bila v Vipavski dolini formirana Bojna skupina Ajdovščina. Razen tega je bilo še nekaj čet in domobranskih policijskih enot, ki pa niso imele večje operativne vloge.

V začetku je bilo središče delovanja primorskih domobrancev, ki so sami sebe imenovali stražarje ali Narodne straže, v Trstu, pozneje pa v Postojni, kamor sta se jeseni 1944 preselila organizacijski štab in pa štab polka. V letu 1945 imamo lahko za center njihovega delovanja Vipavsko dolino, kjer je bila koncentrirana Bojna skupina Ajdovščina, pač zaradi nemških potreb po varovanju doline proti Trnovskemu gozdu. Razmeroma močni domobranski središči sta bila še Ilirska Bistrica in Tolmin, posebej pa je bilo vidno širše idrijsko območje z močno postojanko na Veharšah, kjer je zelo vplivala bližina velikih in zagrizenih postojank Slovenskega domobranstva v Dolomitih. Ostale postojanke SNVZ pa so bile stalno ali le začasno še v Kobaridu, Idriji, na Črnem vrhu, na Colu, v Vipavi, Gorici, na Razdrtem, v Prestranku, Senožečah, Št. Petru na Krasu (današnja Pivka) in celo v Klani na hrvaškem ozemlju. Poleg tega je bilo še nekaj manjših in začasnih postojank, vse pa so bile skoraj praviloma tam, kjer so bile tudi nemške posadke, le malo je bilo čistih domobranskih postojank. Nemške oblasti so SNVZ imenovale »Slowenisches Landschutz« in je bil podrejen »Leitstabu für landeseigene Kräfte«, kamor so spadali tudi istrski domobranci, ki pa so se delili na italijanski in hrvaški del, pri čemer je hrvaški bil le neznatnega pomena. Pri tem je treba reči še to, da v začetku niso vse domobranske enote, ki so se formirale na Primorskem, spadale pod Kokaljevo poveljstvo. Akcija iz Ljubljane pač ni bila enotna, še manj pa usklajena. Omenili smo že Primorski odred poročnika Lavriča, omeniti pa gre tudi t. i. goriški »Landschutz«, ki so ga organizirali Nemci sami, a se je slabo obnesel, saj so se njegovi pripadniki že ob prvem partizanskem napadu na njegovo postojanko v Rihemberku predali.¹²

Prav tako je bila domobranska postojanka v Tolminu vzpostavljena z neposredno akcijo iz Ljubljane, kjer sta si posebno prizadevala inž. Mirko Simčič in Tone Duhovnik. Simčič je februarja 1944 padel pod partizanskimi streli kot prvi primorski domobranec.¹³ 6. četa v Tolminu pa je v vseh ozirih prešla v sestav SNVZ šele 1. septembra 1944.¹⁴

Polkovnik Kokalj je imel pri organizaciji domobranstva neprestane težave v pogledu oficirjev in podoficirjev. Predvsem je venomer manjkalo sposobnih oficirjev, ki so iz razumljivih razlogov vsi prihajali iz Ljubljanske pokrajine, saj jih na Primorskem ni bilo. Med njim in oficirji je vladalo ves čas veliko nasprotje, bili so nedisciplinirani, Kokalj je bil klerikalec, večinoma oficirjev pa liberalci, med katerimi je imel velik vpliv major Novak s svojo ilegalno, kar je zbuvalo stalne pritožbe tudi v Ljubljani. Prav gotovo je bil del častnikov poslan na Primorsko na pobudo vodstva SLS, verjetno pa je pri njihovem odhodu vplivala še vrsta drugih vzrokov, ne nazadnje tudi beg pred roko pravice. Nekateri med njimi so se že v Ljubljanski pokrajini udejstvovali v protirevolucionarnem delovanju, predvsem pred kapitulacijo Italije. V začetku je bila tudi velika večina navadnih stražarjev po izvoru iz Ljubljanske pokrajine in so jih v Ljubljani novačili predvsem med dolenskim begunci, včasih pa so jih spravili na Primorsko tudi ilegalno.¹⁵ V Trstu je imel SNVZ pri Sv. Ivanu svojo rekrutno šolo, kjer so se vežbali novinci, v Devinu pa sta bili občasno pod nemškim vodstvom še oficirska in podoficirska šola. Že zdaj lahko omenimo, da so domačini v vrste SNVZ neradi vstopali, saj je npr. prvi tržaški domačin po nekem poročilu prostovoljno vstopil v SNVZ šele februarja 1944. V prvem razdobju je bil vstop v vrste primorskih stražarjev načelno prostovoljen, vendar je bila na mobilizacijskih pohodih npr. v Vipavski dolini uporabljena tudi prisila. Nekaj prostovoljcev so v začetku dobili med partizanskimi dezertjerji in skrivači, posebno na Idrijskem in Tolminskem. Pozneje so tudi uradno začeli izvajati prisilno mobilizacijo in nabore na podlagi splošne nemške mobilizacije, kjer so se lahko mobiliziranci odločili tudi za vstop v enote SNVZ, toda ponavadi so v SNVZ najmanj radi vstopali. Takrat so se morali obvezati na neomejeno služenje vojske, medtem ko so se prvi prostovoljci obvezali le za dobo treh mesecev. Zanimiv je bil na Primorskem problem domobranske prisega. Kot je videti, so jo tukaj odločno odklonili, saj je npr. pomočnik inšpektorja major R. Ferenček 27. junija 1944 v zaupnem

dopisu vsem enotam zapovedal, da »ako bi pri kaki edinici SNVZ zahtevali kak nemški oficir ali kaka nemška oblast položitev prisege ali bilo kake zaobljube, je ista odkloniti in tukajšnje Poveljstvo nemudoma izvesti«.

Prva partizanska in tudi domobranska poročila, ki ocenjujejo začetne korake domobranske propagande na Primorskem, so si enotna v tem, da domobranska akcija nima skoraj nobenega odziva in da so ljudje odločno proti njej, ker domobranci enostavno imajo za navadno strankarsko formacijo, medtem ko »oni hočejo biti le Slovenci«. Že decembra 1943 je polkovnik Kokalj ob koncu svojega informacijskega potovanja po goriški in tržaški pokrajini poročal, da je moč opaziti velik odpor proti ustanovitvi antikomunističnega domobranstva, predvsem partizanski odpor in to tudi v Trstu in Gorici, seveda pa pravi, da je naletel tudi na določene pozitivne želje.¹⁶ Še avgusta 1944 poročajo iz okolice Postojne, da je prebivalstvo razen majhnega števila naklonjeno partizanom, medtem ko pa pripadnike SNVZ prezira. V Gorici OOOF na svoji seji 1. januarja 1944 ugotavlja, da domobranci v Gorici nimajo pristašev, vendar mora po prvi propagandni ofenzivi domobrancev že 19. januarja ugotoviti, da je prihod domobrancev zakolebal večino ljudi in da so ti že pričeli vpadati v mirenski okraj, februarja pa naj bi že mobilizirali v okolici Kanala. Povsod na okupiranem pa tudi osvobojenem ozemlju je bilo najti propagandne agente, ki so skušali ljudi obrniti proti OF, proti KPS.

Dejansko so domobranci v prvem trenutku lahko računali kot na svoje zanesljive pristaše le na redke duhovnike Kraljevega kroga ter na del t. i. slovenske »buržoazije« v večjih središčih, med katerimi je bila najvidnejša Gorica s svojo klerikalno inteligenco. Vsi, ki so bili pod njihovim vplivom, pa so v doglednem času postali dovezetni za domobransko propagando, vendar je bilo takih ljudi malo. Važen je bil v vsakem kraju prihod oborožene domobranske enote, kar je vsaj oportuniste potegnilo na njihovo stran. Večkrat, vendar ne v številnih primerih, je orientaciji ljudi za domobranci botrovala nepravilna politika NOG do določenega prebivalstva kot npr. na Colu nad Ajdovščino, kjer so ljudje trpeli pomanjkanje, toda gospodarske komisije niso razumele političnega pomena socialnega skrbstva, tudi okrožno politično vodstvo ne, in tako so se na Colu vgnezdili »belogardisti« tako močno, da se mu partizanski aktivisti dalj časa niso mogli niti približati.¹⁷ Nekaj ljudi, ki so bili nagnjeni h kontrarevoluciji, se je našlo sicer povsod,

toda od konkretne politike OF in predvsem od morebitnega prihoda domobrancev je bila odvisno, ali so sploh prišli do izraza. V skrajni črti je domobranska propaganda doživela neuspeh, kar je bilo odsev dejstva, da so bili ljudje že povsod organizirani v OF in so se strinjali z njenim programom popolne narodne osvoboditve in pravičnejše ureditve bodoče družbe. SNVZ je imel poleg borbe proti »brezbožnemu in protinarodnemu komunizmu« v svojem programu tudi obnovev vsega gospodarskega in kulturnega življenja, ki je bilo na Primorskem pred prihodom Italijanov tako bogato. V danem okviru je seveda ta druga komponenta bila le propagandno pomagalo pri uresničevanju prve, osnovnejše. Pri tem jim je prav prišla nemška politika, ki je dopuščala obnovev slovenske kulture, čeprav z določenimi omejitvami. Vodstvo NOG na Primorskem je pravilno dopovedovalo ljudem, da je to le trenutna taktika okupatorja in narodnih izdajalcev. Najvažnejša je borba proti okupatorju, saj bi ta, če se mu pusti zmagati, odpravil vse slovenske šole pa še Slovence povrh.¹⁸

Iz domobranskega letaka, ki se je ohranil v nemškem propagandnem gradivu, je jasno razvidno, da so bile glavne sestavine te propagande zavzemanje za »mir in varnost«, se pravi, borba proti partizanom, za kar so bili predvsem zainteresirani tudi okupatorji, nato pa račun z visoko narodno zavestjo primorskih Slovencev in zato ponujanje slovenske kulture ter slovenskih ustanov. Vse to je bilo začinjeno še s sovraštvom do italijanskega naroda.¹⁹

Kljub tem razglašnim geslom pa je moral polkovnik Kokalj v zaupnem dopisu 21. julija 1944 zabičevati podrejenim, da se morajo vsi zavedati, »da so nam predvsem potrebni vojaki in zopet vojaki. Vsi drugi načrti, ki ravno tako čakajo na reševanje, morajo pred to prvenstveno in najvažnejšo nalogo stopiti v ozadje«. Resnično je ravno zelo majhno število pripadnikov SNVZ bila najbolj zgovorna ilustracija neuspeha domobranskih prizadevanj. Ob istem času, ko je bilo vseh primorskih stražarjev le okrog 1800, je organizacijski štab SNVZ predvideval, da bi se morale njihovo število povečati najmanj za petkrat, da bi SNVZ lahko uspešno opravljal svojo vojaško in kulturno vlogo.²⁰ Iz maja istega leta imamo nemško poročilo, ki navaja, da so nemške oblasti v operacijski coni Jadransko primorje, izključujoč Ljubljansko pokrajino, računale s formiranjem domobranskih oddelkov med Slovenci in Hrvati v skupnem številu 20.000 mož. Večji del bi pri tem moral odpasti na slovenske oddelke, saj je bilo

hrvatskega prebivalstva manj.²¹ Ta načrt se je v danem položaju izkazal za povsem nerealnega, Nemci se za njegovo uresničitev niso dosti prizadevali, saj so tiste ljudi, ki so jih še lahko mobilizirali, bolj vključevali v druge, nemške in delovne enote. Vodstvo SNVZ je bilo pri tem vse bolj prepuščeno samemu sebi in je, kot rečeno, pri tem doživljalo neuspehe. Na višku svojega razvoja je SNVZ štel slabih 2000 mož in še ti so bili bolj slaba vojska, v čemer so si npr. spomladi 1945 edine vse ocene partizanskega vodstva, saj jih po kakovosti primerjajo le še z italijanskimi vojaki. Aretacije stražarjev, ki so simpatizirali s partizani, so bile na dnevnem redu, v dnevnih poveljih pa so včasih večji del prostora zavzemale tiralice za ubežniki. Pripadniki SNVZ so največkrat bežali nazaj v Ljubljansko pokrajino, k četnikom ali pa k partizanom. Mnogo preglavic so vodstvu povzročali prebegi iz ene čete v drugo, tako da je včasih prihajalo do popolne zmešnjave, saj je bilo npr. v juliju 1944 skoraj polovica 8. čete v Postojni na begu. Pri vsem tem se je štab SNVZ krčevito prizadeval, da bi pri nemških oblasteh izposloval odstranitev italijanskih vojakov in miličnikov iz Primorske ter da bi na njihovo mesto prišli domobranci. Verjel je, da bi odhod italijanskih enot iz slovenskih krajev zelo povečal njihov ugled, toda to jim je zaradi svoje maloštevilnosti uspelo le deloma, na Postojnskem in Idrijskem.

Odnos primorskih domobrancev do Italijanov je bil zanimiv in ga ne gre drugače označiti kot nacionalizem, ki je prehajal že v šovinizem. Če prebiramo njihove propagandne sestavke, se zdi, da je poleg vulgarnega protikomunizma njihova edina resna programska postavka bila le še gonja proti Italijanom, pri čemer so dajali v en koš tako fašiste, badoljevce kot italijanske komuniste. V povojni bodočnosti Italijanom niso na Primorskem priznavali nobenih pravic, niti kot manjšini ne. S trditvijo, da OF prodaja Primorsko italijanskim komunistom in siceršnjim protitalijanstvom, so domobranci upali pridobiti na svojo stran vse tiste narodno zavedne Slovence, ki jih je peklilo fašistično raznarodovanje, niso se pa mogli odločiti za skupen program z OF, ker jih je v njej motila vodilna vloga komunistov in vse tisto, kar je iz tega sledilo. Boj za t. i. goriško sredino so bili tudi domobranci in jo zaradi njene neodločnosti tudi oni obsojali. Videti pa je, da so domobranci del teh ljudi uspeli pridobiti zase, da so sodelovali vsaj pri njihovem kulturnem in šolskem delu. Ta proces so v precejšnji meri pospeševali Nemci, ki

so računali na oportunistem in so domobranec v kulturnih zadevah puščali precej proste roke. Celo v Gorici je bilo nameščenih nekaj slovenskih uradnikov in sodnikov, medtem ko je bilo tega v Trstu manj. Tam si je osebno prizadeval ta proces pospešiti polkovnik Kokalj, vendar je naletel na hud odpor italijanskih fašističnih oblasti. Vse te »uspehe« je potem skušala domobrantska propaganda izkoristiti sebi v prid, kot da ima ona zasluge za to, čeprav je bilo jasno, da to Nemci dopuščajo le z namenom, na tak način zadovoljiti slovensko prebivalstvo, da se ne bi več upiralo, kajti njim je bil v deželi predvsem potreben mir. Vodstvo NOG je moralo v pojasnjevanje te nemške taktike in marionetne vloge domobrancev vložiti precej truda, da so se pojmi povsem razčistili, čeprav ni nikdar grozila resnejša nevarnost, da bi oportunistem prevladal. Zahtevalo je absoluten bojkot vseh teh od Nemcev dovoljenih ustanov, šol in drugih »ugodnosti«. Naj Nemci dovolijo slovenske šole na Štajerskem, pravi neki letak, ki so ga trosili aktivisti po Gorici in s tem pravilno opozorili, da je nemški okupator svoj pravi obraz pokazal že s svojim ravnanjem s Slovenci na Gorenjskem in Štajerskem, ne glede na to, kakšne trenutne načrte je imel v operacijski coni Jadransko primorje. Vse to je čisto navadna nemška slabost, ki ji malo sovražnosti med Italijani in Slovenci kar ustreza.

Pod nemškim pokroviteljstvom in z nemško pomočjo so si primorski domobranci oziroma stražarji resnično zelo prizadevali, da bi primorske Slovence odvrnili od privrženosti k NOG in k OF, toda tudi sami so ugotavljali, da so bili njihovi uspehi zelo neznamni. Njihov argument, da se borijo proti »slovenstvu tujemu komunizmu« in da so oni Slovenci, ki ne bodo dopustili, da bi njim zavladal kak tujec, je bil ob njihovi popolni podrejenosti Nemcem seveda povsem neučinkovit. Niti slovenski župani na deželi ter slovenski podžupan in sodnik v Gorici, niti slovenska gimnazija in druge šole ter tečaji, niti kulturne prireditve, razna društva, niti protikomunistični odbori in zborovanja ter petje himne »Hej Slovenci« ni pomagalo. O tem piše Pokrajinski odbor OF za Slovensko Primorje 5. februarja 1945: »Na Primorskem ni beli gardi in domobrancev nikjer uspelo dobiti masovne podlage, zlasti pa jim ni nikdar uspelo, da bi še tistim posameznim primerom, kjer so uspeli, dali videz ideološke opredelitve. Že na zunaj nosijo delni, številčno in krajevno omejeni uspehi bele garde in domobrancev, izključno pečat organiziranega, najbolj grobega oportunistizma.«²² Kot že rečeno,

skoraj povsod so se našli posamezniki, ki so iz različnih ali celo slučajnih vzrokov simpatizirali z njimi ali jih celo podpirali, o čemer priča zelo razvejena domobranska obveščevalna mreža, ki je imela poročila prav iz vseh vasi, toda ravno ta poročila so tudi priznavala, da je večina prebivalstva za OF, kar je v pretežni meri veljalo tudi za mesta, kjer so bile domobranske ali nemške posadke. Res jim je na nekaterih področjih, kot je bilo npr. idrijsko, uspelo pridobiti nekaj več ljudi, toda to so bile izjeme.²³ Velikanska večina primorskih Slovencev je prav zaradi svoje visoke narodne zavesti priznavala program OF za svoj ter je zato podpirala NOV in ni priznavala upravičenosti domobranskih argumentov, ki so vodili v sodelovanje z okupatorjem.

Sodelovanje slovenske duhovščine na Primorskem z domobranstvom predstavlja poseben problem. Nadškof Margotti ji je v začetku prepovedal vsako sodelovanje z NOG,²⁴ čeprav OF nikdar ni neposredno obsodil.²⁵ Pozneje pa je celo skušal zbuditi vtis, da simpatizira z NOG in s Slovenci. Tako je potem prišlo do položaja, v katerem je del duhovnikov na podlagi svojega osebnega prepričanja ali tudi oportunitizma sodeloval z domobranci, nekateri so propagirali zanje proti OF in nekateri so imeli celo domobranske oficirske čine npr. v Kobaridu, Tolminu, Postojni itd. posebno močno tovrstno središče pa je bila Gorica, kjer je zelo agilno deloval proti NOG mons. Mirko Brumat. Večina duhovnikov pa je tudi sedaj stala ob strani in se je skušala izogniti opredelitvi, čeprav je bila v začetnem razdobju večina, vsaj po besedah, za OF.

Vodstvo NOG na Primorskem je na začetku označevalo t. i. belogardistično nevarnost za minimalno, toda kljub temu se je moralo soočiti tudi s tem problemom, ki pa seveda še daleč ni bil tolikšen kot recimo v Ljubljanski pokrajini. POOF 3. marca 1944 ugotavlja, da ta domobranska ofenziva ima nekaj uspehov, ki jih skoraj ni bilo moč preprečiti, toda že takoj se je pričelo intenzivno delo vseh organov ljudske oblasti in političnih organizacij za preprečevanje te nevarnosti ter za razkrajanje že obstoječih domobranskih čet. Uporabljana so bila vsa sredstva, od dela z domobranskimi družinami pa do radikalnih sredstev, ko je bilo treba opraviti tudi nekaj likvidacij, tudi duhovnikov. Seveda je največ uspeha imel odločen vojaški nastop proti izdajalskim formacijam, čeprav je videti, da tu niso bile izrabljene vse možnosti. Sestavljeni so bili sezname vseh oboroženih in političnih predstavnikov domobran-

stva in tudi tistih, ki so se zatekali v njihovo varstvo. Aktivisti in terenski delavci so ovirali domobransko mobilizacijo, prepričevali ljudi z letaki in z osebnimi stiki. Vse to je imelo svoj učinek, ki se je kazal tudi v že omenjenem slabem moralnem stanju domobranskih enot. V Postojni je npr. ugotavljal poveljnik SNVS, da dosega komunistična propaganda velike uspehe med vojaki in to celo med tistimi, ki so ravno prispeli iz rekrutne šole v Trstu. Med najučinkovitejše ukrepe za razkroj domobranskih enot je spadala dezertacija iz njihovih enot, po možnosti v partizane. Akcija v tej smeri je potekala neprestano, v njen okvir pa spadata tudi obe vsedržavni amnestiji domobrancev in drugih izdajalcev, vendar tudi na Primorskem to ni imelo preveč velikega odziva. Večja skupina domobrancev je pobegnila iz postojanke v Ilirski Bistrici, iz Ajdovščine ter seveda iz drugih postojank, vendar je šlo le za posameznike. Včasih so po politični kompanji domobranci res pobegnili iz svojih enot, vendar so se potem skrivali ali pa so šli celo k četnikom.²⁶ Poročila raznih civilnih in političnih organov o tem problemu so bila včasih preveč optimistična, medtem ko so seveda domobranci vsak najmanjši uspeh te kampanje seveda zanikali.

Omenili smo že, da v vojaškem pogledu SNVZ nikdar ni pomenil mnogo in to ne samo zaradi svoje maloštevilnosti, ampak skoraj še bolj zaradi svoje notranje moralne nemoči, ki je razkrajala njegovo disciplino in učinkovitost. Nemške vojaške in policijske oblasti so domobranske čete v začetku uporabljale le za straže pri važnejših objektih, kot so bile npr. vodne črpalke, železniške proge, dalje za spremljavo raznih transportov in podobno. V prvem obdobju niso imele nikakršne aktivne vojaške vloge in so se omejevale le na propagandno delo. Tudi pozneje so se domobranci v samostojne akcije proti partizanom le redko spuščali ali pa so to delali v nemškem spremstvu, bili so le kot pomožne sile pri nemških akcijah. V prvem razdobju je bil pomen njihovih postojank predvsem v tem, da so bile postavljene na področjih — sektorjih, ki so bili važni za premikanje partizanskih enot. Tako so s to mrežo majhnih postojank partizanom omejevali akcijski radij in jim oteževali gibanje. V bližini svojih postojank so primorski stražarji vedno postavljali zasede, kjer so prestrezali partizanske patrulje in kurirje. Najnevarnejši so bili pri odkrivanju terencev in aktivistov OF, saj so poznali teren bolje od Nemcev in na ta način so zaprli, mučili ali celo ubili mnogo ljudi, vendar so večino predali potem Nem-

cem, ki so jih pošiljali v koncentracijska taborišča ali na prisilno delo v Nemčijo. Na Idrijskem, od koder sploh izvirajo prvi primorski domobranci, naj bi samo postojanka na Veharšah po pripovedovanju pobila 24 ljudi. Da bi imeli od teh domobranskih čet večjo korist in ker jim je primanjkovalo lastnih enot, so Nemci jeseni 1944, kot že omenjeno, iz njih ustvarili štiri udarne bataljone, ki so bili združeni celo v udarni polk. S tem je večina enot SNVZ izgubila svojo prvotno funkcijo, ki je spominjala na teritorialni princip nekdanjih vaških straž. Ti udarni bataljoni so potem do konca vojne Nemcem in četnikom pomagali zapirati prostor Trnovskega gozda in Hrušice ter so bili prisiljeni sodelovati v vseh večjih akcijah in ofenzivah od jeseni 1944 proti osvobojenemu ozemlju in partizanskim enotam na področju Trnovskega gozda. Predvsem to velja od začetka leta 1945 za oba bataljona v Vipavski dolini, ki sta sestavljala Bojno skupino Ajdovščina in ki so jo Nemci po njenem poveljniku imenovali kar »Gruppe Debelak«. Brigade 9. korpusa so se v hudih bojih pozimi in spomladi 1945 morale spopadati tudi z enotami SNVZ, ki je do zadnjega igral svojo izdajalsko in hlapčevsko vlogo. Že poleti 1944 pa se je 9. korpus boril ofenzivno proti četam SNVZ, saj so bile v letu 1944 napadene skoraj vse njihove postojanke, med temi nekatere zelo uspešno. Največji uspeh v tem okviru predstavlja uničenje 15. čete SNVZ 1. septembra 1944 na Črnem vrhu, toda tudi napade na druge postojanke, predvsem na Št. Peter, Razdrto, Senožeče in Vipavo so si primorski domobranci dobro zapomnili.

Konec vojne se je hitro bližal. SNVZ je kljub svoji maloštevilnosti in kljub negativni oceni, ki mu jo je prisodilo vodstvo SLS v Ljubljani, dobil zaradi določenih političnih načrtov in špekulacij večji pomen tudi za ljubljanske politike. Ko se je februarja 1945 tam formiral t.i. Narodni odbor s svojimi organi in 21. februarja ustanovil tudi svojo »slovensko narodno vojsko«, ki naj bi jo predvsem sestavljalo domobranstvo, se je po daljšem oklevanju temu odboru podredil tudi polkovnik Kokalj s svojim SNVZ. Ta sporazum naj bi bil za Narodni odbor pomemben, »saj je računal, da bo čez Primorsko najprej vzpostavil stik z angloameriško vojsko in bi se mogel ob kapitulaciji Nemčije v skrajni sili zateči tja.«²⁷

Ko so se konec aprila zaradi prodiranja 4. jugoslovanske armade in ofenzive 9. korpusa Nemci začeli umikati s Primorske, so morali to z njimi storiti tudi primorski domobranci, če so se hoteli izogniti kazni za svoje

izdajalsko sodelovanje z okupatorjem in za delovanje proti NOG. Še pred tem je komandant 1. slovenskega udarnega polka major Janko Debeljak v Ajdovščini prevzel oblast, in sicer pod četniškim geslom: »Z vero v boga za kralja in domovino!«, kar naj bi predstavljalo prelevitev domobrancev v t.i. jugoslovansko kraljevo vojsko. Toda takoj nato je prišel neizogibni konec. Polkovnik Kokalj je na begu iz Trsta na poti proti Gorici izginil, oziroma ga je ujela Narodna zaščita. Pred 4. armado in 9. korpusom so se domobranske enote iz Postojnskega, Idrijskega in končno iz Vipavske doline umaknile skozi Gorico čez Sočo v Furlanijo, kjer so se skupaj z drugimi kolaboracionističnimi silami predale britanski armadi. Nekaj domobrancev, ki se niso čutili preveč krive, je pred tem dezertiralo in ostalo doma. Beg ni uspel domobranski posadki pri Sv. Ivanu v Trstu, ki je bila zajeta, ter tolminskim in kobariškimi domobrancem, ki so jih partizani pri umiku deloma uničili, deloma pa ujeli in so se potem zagovarjali pred ljudskim sodiščem.²⁸ Del idrijskih pripadnikov SNVZ iz postojanke na Veharšah pa se je skupaj s Slovenskim domobranstvom iz Ljubljanske pokrajine umaknil na Koroško. Primorskih domobrancev, ki so se umaknili v Furlanijo, pa za razliko od onih na Koroškem, Britanci potem niso izročili našim oblastem.

Tako se je končala neslavna zgodovina primorskega domobranstva. Beg pred narodno-osvobodilno vojsko in predaja zaveznikom je samo formalna potrditev dejstva, da je že prej doživelo popoln neuspeh in poraz kljub podpori okupatorja. Zavedno primorsko ljudstvo je kljub hudim preizkušnjam z redkimi izjemami odklonilo tudi »domobranske« sirene.

OPOMBE

1. O tem glej situacijska in politična poročila SLS s Primorske v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (AIZDG), domobranski fondi, fasc. 122/III. O tem govori tudi razprava dr. Iva Juvančiča »Primorski Narodni svet — Goriska sredina in OF — NOB«, objavljena v Primorskem dnevniku v Trstu od 5. 8. do 26. 8. 1970. — 2. Arhiv CK ZKS, poročila VOS iz Ljubljane, marec 1943. — 3. AIZDG, domobranski fondi, »Vesti« 12. 1. 1943, fasc. 111 a. — 4. Matija Tratnik, Temna zarja na Primorskem (1940 do 1945), Koledar Svobodne Slovenije 1951, Buenos Aires 1951, str. 143. — 5. AIZDG, domobranski fondi, fasc. 274/III. — 6. Arhiv CK ZKS, poročila VOS iz Ljubljane, nov. 1943. — 7. AIZDG, domobranski fondi, »Vesti« 5. 2. 1944, fasc. 111 b/V. — 8. Globocnikov dopis, Tgb. št. 790/43 A. Z. 1093, AIZDG, domobranski fondi, fasc. 5.

— 9. Verordnungs- und Amtsblatt des Ober. Kommissars in der OZAK, št. 4, 7. 12. 1943 — 10. Globocnikov dopis! — 11. Zaupna naredba inšpektorja SNVZ št. 13 (24. 3. 1945) in št. 14 (29. 3. 1945), AIZDG, domobranski fondi, fasc. 4. — 12. Dopis stotnika Langa inšpektorju iz Gorice št. 278 (25. 7. 1944), AIZDG, domobranski fondi, fasc. 14. — 13. »Junaku v spomin«, Toiminski glas, leto II, št. 5 (3. 2. 1945). — 14. Zaupna naredba zastopnika inšpektorja majorja R. Ferencaka št. 31 (5. 9. 1944), AIZDG, domobr. fondi, fasc. 4. — 15. Nace Hladnik, Domobranstvo v idrijskem kotu, Vestnik-Noticiero, leto XII, št. 9, Buenos Aires 1961, str. 240. — 16. AIZDG, nemški fondi, fasc. 201/II. — 17. Dopis Predsedstva SNOS PNOO 25. 11. 1944, AIZDG, part. fondi, fasc. 540/VI. — 18. Okrožnica PNOO o politizaciji šolstva 22. 1. 1944, AIZDG, part. fondi, fasc. 540/III. — 19. AIZDG, nemški fondi, fasc.

202/IV. — 20. Zaupni dopis inšpektorja SNVZ št. 100 (4. 7. 1944), AIZDG, domobr. fondi, fasc. 5. — 21. Poročilo ppolk. Kuhna in majorja Degenerja o službenem potovanju po Italiji, National Archiv Washington, T-175, R-8. — 22. AIZDG, part. fondi, fasc. 540/VI. — 23. Za Idrijsko glej prispevek Naceta Hladnika o domobranstvu v idrijskem kotu! — 24. France Bevk, Apostolski blagoslov — narodnim izdajalcem, Partizanski dnevnik, št. 306, leto II, 18. 11. 1944. — 25. Branko Marušič, Goriški periodični tisk o NOB zadnje mesece vojne, Boj za svobodo, Trst 1975, str. 140. — 26. Poročilo IOOF za Primorsko Slovenijo 19. 8. 1944, AIZDG, part. fondi, fasc. 540/V. — 27. Ivan Križnar, Slovensko domobranstvo, Ljubljana, v ilegali IV, Ljubljana 1970, str. 285. — 28. Andrej Pagon-Ogarev, Osvoboditev Tolmina dne 30. aprila 1945, Tolminski zbornik 1975, str. 17.

GRADITEV LJUDSKE OBLASTI IN OBNOVA V LJUBLJANI V LETIH 1945—1947

MARJAN DRNOVŠEK

»Prišel je dan, katerega smo tako težko pričakovali. Ljubljana je osvobodjena, Ljubljana je resnično svobodna in se zbuja k novemu življenju. Hvala vam junaki!«¹ Dan osvoboditve, sončna sreda 9. maja, in naslednji dan sta bila praznična dneva. Ljubljanci so navdušeno pozdravljali osvoboditelje na okrašenih ulicah. Radio Svobodne Ljubljane je začel oddajati že prvi dan svobode ob 6,30 zjutraj, istega dne pa je izšla tudi prva številka Slovenskega poročevalca izdana v svobodi. Sledil je sprejem Narodne vlade Slovenije na Kongresnem trgu 10. maja, dva dni kasneje je bila počastitev padlih na istem trgu in v nedeljo, 13. maja, je bil prvi partizanski miting na Taboru. Na večer Titovega rojstnega dne, 25. maja, so zagoreli kresovi na okoliških hribih, naslednji dan pa je tov. Tito obiskal Ljubljano in spregovoril množici z balkona Univerze, popoldne pa se je sprehodil po ljubljanskih ulicah.

VOLITVE V ORGANE 0F MAJA 1945

Osvoboditev Ljubljane pomeni za delo KPS, OF in njenih množičnih organizacij le prehod iz ilegalnega v legalno stanje. Njihova dejavnost v zadnjih dneh pred osvoboditvijo je bila skoraj javna. Osvobodilna fronta ni bila samo politični, temveč tudi oblastni dejavnik v vsem obdobju NOB. In prav Ljubljana je imela pomembno vlogo pri nastanku

in razvoju OF, o čemer je govoril tudi Boris Kidrič na sprejemu Narodne vlade Slovenije 10. maja v Ljubljani.

Vojaško in civilno oblast v mestu je po osvoboditvi začasno prevzela Komanda mesta Ljubljane, medtem ko je bila politična oblast trdno v rokah OF, ki je tudi že opravljala del oblastnih funkcij. Na ljubljanski mestni občini je prevzel oblast »začasni mestni terenski odbor OF«, ki ga je imenoval glavni terenski odbor OF. Na dan osvoboditve je izdal okrožnico, naslovljeno na občinske uradnike, mestne zavode in podjetja z apelom: »... da z dostojanstvom in mirom pozdravljate naše hrabre čete ter jih sprejemate z vsemi onimi častmi, ki so si jih zaslužili s svojim požrtvovalnim osvoboditeljskim delom.«² Za začasnega nosilca županskih dolžnosti je bil postavljen mestni višji svetnik dr. Arnošt Brilej, za člane »začasnega mestnega odbora OF« pa Stane Gašperšič, ing. Dušan Gregorka, Boris Kogovšek, Stane Miklavčič, Igor Puc in Bojan Šega.

Komanda mesta Ljubljane s sedežem v Kazini je naslovlila prve odredbe in razglase na ljubljansko prebivalstvo z namenom: »... da se zagotove potrebni javni red in mir, osebna in imovinska varnost.«³ Že 10. maja je izšla prva odredba, s podpisom komandanta mesta Ljubljane ppolk. Jožeta Borštnarja, s sledečimi zahtevami:

- »1. Civilno prebivalstvo naj ostane popolnoma mirno na svojih domovih. Vsem je zajamčena varnost življenja in osebna lastnina.
2. Vsi javni in zasebni uslužbenci morajo nadaljevati svoje delo na dosedanjih službenih mestih.
3. Zasebni pisemski, telefonski in telegrafski promet je začasno ukinjen.
4. Vse trgovine morajo biti do nadaljnjega zaprte. Lekarne poslujejo ves dan in opravljajo običajno nočno službo.
5. Gostinski obrati, mesarije in pekarnice poslujejo ves dan.
6. Točenje alkoholnih pijač v javnih lokalih je do nadaljnjega prepovedano.
7. Vsi industrijski in prometni obrati naj obratujejo dalje.
8. Sežiganje kakršnih koli dokumentov ali drugačno uničevanje arhivov je prepovedano.
9. Potovanje z območja komande mesta Ljubljane je dovoljeno s posebno dovolilnico, ki jo izda komanda mesta Ljubljana.
10. Brez posebnega dovoljenja je gibanje civilnega prebivalstva od 20. ure zvečer do 6. ure zjutraj izven doma do nadaljnjega prepovedano.
11. Vsako nasilje, osebno obračunavanje, ropanje, plenjenje javne ali vojaške imovine je najstrožje prepovedano.
12. Civilno prebivalstvo je dolžno dajati vojaškemu oblastvom vsa potrebna pojasnila.«⁴

Do začetka junija 1945 je bilo izdanih še 9 odredb in 7 razglasov.⁵ Za njihove kršitelje pa je bilo predvideno sojenje pred vojaškim sodiščem.

13. maja je bil zbor aktivistov OF, ki se ga je udeležilo ok. 2000 ljudi. Na njemu so bile dane smernice za pripravo konferenc na terenu za volitve kvartnih odborov OF in za volitev delegatov za Mestni odbor OF (MOOF). Te konference so bile od 13. do 16. maja v 59 kvartih in ustanovah. To je bila prva večja politična akcija OF med ljubljanskim prebivalstvom po osvoboditvi. Poudarjena je bila začasnost bodočih kvartnih odborov OF in MOOF zaradi postopnega državnopravnega urejanja in zaradi nepopolnega števila prebivalstva v Ljubljani (vračanje iz internacije in partizanov). Volitve 16. maja so potekale po navodilih Izvršnega odbora OF, ki je želel: »... da si Ljubljanci na čim demokratičnejši način tako, kot ga izpovedujejo načela OF, izvolijo svoje zastopnike, ki

bodo resnični predstavniki ljudstva in ki bodo zastopali interese volivcev.«⁶ Magistratni odbor OF pa je pozival: »Volitev naj se udeleže vsi mestni uslužbenci in uslužbenke brez izjeme. Sodelovanje pri volitvah ni obvezno, je pa dolžnost vsakega izmed nas, ki čuti potrebo in voljo za sodelovanje pri obnovi naše Ljubljane in naše Slovenije, ki izmučena od okupatorske tiranije čaka rok, ki jo bodo dvignile in negovale.«⁷ To so bile prve svobodne volitve v Ljubljani. Izvoljeni kvartni odbori OF so poleg političnih funkcij opravljali tudi naloge oblastnega značaja, ki so jih opravljali do volitev narodnoosvobodilnih odborov (NOO) konec julija 1945. leta v Ljubljani.

Na volitvah izvoljeni delegati OF so se zbrali 19. maja v unionski dvorani in izvolili MOOF in njegov plenum. Predhodne konference, katerih se je udeležilo ok. 26.200 ljudi, so izvolile 515 delegatov. Na samem zboru jih je bilo prisotnih 445 (89 %).⁸ Predsednik plenuma in MOOF je postal dr. Igor Lunacek, ki je na zboru opozoril na nalogi utrjevanja uspehov NOB ter razkrinkavanja petkolonašev in obnove Ljubljane pod parolo »Vsi na fronto dela«. S temi volitvami so bili položeni temelji povojnega razvoja ljudske oblasti v Ljubljani.

Na prvi seji MOOF, dne 20. maja, je bila opravljena formalna ločitev upravnih (oblastnih) od politično-organizacijskih poslov z ustanovitvijo dveh ločenih tajništev. Določeni so bili odseki za prehrano in preskrbo, za prosveto, za socialno skrbstvo, za zdravstvo, za finance, za industrijo in obrt, za obnovo, za notranje zadeve in za upravo mestnih podjetij. Do začetka junija so bili ustanovljeni še stanovanjski odsek, odsek za gradnje in obnovo in personalni odsek.⁹ Med prvimi političnimi nalogami MOOF je bila vzpostavitev rajonov OF, za kar so bili zadolženi posamezni člani MOOF, katerih naloga je bila sploh pregled položaja na terenu. Za vodenje teh poslov je bil sestavljen sekretariat 3 ljudi (Novak Ivan-Očka, Skulj Hela in Kovač Ida), ki je: »... vodil kontrolo nad politično organizacijskim delom, vodil brez široke seje terensko drobno delo in kartoteko aktivistov.«¹⁰ Že na drugi seji MOOF dne 31. maja, je bil ustanovljen »širši politični aktiv«, ki je bil odgovoren za vse politično delo izven uprave. Sredi junija je MOOF ugotovil spremembo politične situacije v Ljubljani: »Razpoloženje ni več tisto kot prve dni osvoboditve, prihaja iztreznjenost in kritičnost, ki je Slovencem že prirojena.«¹¹ Kot nalogo si je postavil: »Vse sile moramo vložiti v politično delo prav do mase, ljudstvo moramo naučiti

I. kongres OF v Ljubljani
julija 1945 (Fototeka Zgodo-
vinskega arhiva Ljubljana)

ceniti vse naše žrtve za vzpostavitev naše oblasti, ker se še ne zaveda ljudske oblasti, ki jo vsak sam izvršuje.«¹² Ljubljana je bila politično zelo razgibana. Sledile so si številne manifestacije (npr. II. kongres AFŽ od 9. do 10. junija, I. kongres ZMS od 25. do 27. junija), mitingi in podobno.

Zaradi prepletanja kompetenc Komande mesta Ljubljane in MOOF je prišlo 21. maja do skupnega sestanka, na katerem so pregledali dotedanje delo in si zastavili bodoče naloge.¹³ V glavnem je obdržala vojska vse važnejše zadeve v svojih rokah (npr. mobilizacijo prevoznih sredstev — predvsem koles, živine in podobno). Pri Komandi mesta Ljubljane so v tem času delovali oborožitveni odsek, mobilizacijski odsek, sanitetni odsek, prometno-tehnični odsek, tehnični odsek, ekonomski odsek in stanovanjski odsek.

Obdobje od osvoboditve do volitev v NOO lahko označimo za prehodno obdobje v izgradnji ljudske oblasti v Ljubljani zaradi prepletanja civilne (MOOF) in vojaške oblasti (Komanda mesta Ljubljane) na eni strani ter političnih in oblastnih funkcij na drugi strani v MOOF in terenskih ter kvartnih odborih OF.

VOLITVE V NOO V LJUBLJANI, 29. JULIJA 1945

Za izvedbo volitev je bila potrebna organizacijsko upravna razdelitev in razmejitve Ljubljane. Na prvi seji MOOF so določili rajone OF: Šiška, Bežigrad, Vič, Trnovo, Moste, Poljane, Center in »okoliške kraje« Polje, Tacen, Dobrova in okoliš Ižanske ceste. Ob popisu prebivalstva in hiš sredi julija meseca so bile k »okoliškim krajem« uvrščene Dravljice, Ježica, Dev. Marija v Polju, Rudnik

in Št. Vid.¹⁴ Razdelitev mesta na četrti kot teritorialne enote za bodoče delovanje organov ljudske oblasti na terenu je bila izvedena še pred volitvami v NOO, vendar uradno določena šele meseca avgusta in v začetku septembra potrjena z zakonom o upravni razdelitvi federalne Slovenije.¹⁵ Ljubljana je bila razdeljena na 10 četrti: I. Center, II. Tabor, III. Rakovnik, IV. Moste, V. Vič, VI. Bežigrad, VII. Šiška, VIII. Polje, IX. Ježica in X. Št. Vid. Mestne meje so pogojevali ekonomski razlogi in predvidevanja prostorskega razvoja mesta. Skupna površina Ljubljane je bila 150.15 km². Do manjših teritorialnih korektur je prišlo pri upravni razdelitvi 14. 9. 1946. leta, ko so bila mestu priključena manjša naselja v obsegu 332 ha ter odcepljena v obsegu 3006 ha.¹⁶ Te spremembe so imele velik odmev med prebivalstvom. Tako je npr. predvidena odcepitev vasi Dvor, Stanežiče, Medno, Podutik, Glince in Toško čelo od Ljubljane povzročila negotovanje med ljudmi teh krajev. Čutili so se odrinjene od industrijskih centrov. Zagovorniki teh sprememb pa so se sklicevali na potrebo združevanja izrazito kmečkih naselij posebej in delavskih naselij posebej.¹⁷ So pa bili tudi primeri izraženih želja po odcepitvi od Ljubljane (npr. Polje je večkrat izrazilo željo po odcepitvi od Ljubljane in pridobitvi statusa lastnega okraja).¹⁸

Pred volitvami so bili na terenu masovni sestanki, konference in zborovanja pod vodstvom OF in njenih množičnih organizacij, na katerih so poudarjali pomen teh volitev in njihovo demokratičnost, pomen ideje bratstva in enotnosti ter privrženosti programu OF, ki ga je sprejela na svojem I. kongresu v Ljubljani sredi meseca julija leta 1945. Ljudje

so postavljali največ vprašanj v zvezi z razdelitvijo mesta na četrti in glede bodoče vloge NOO. Razjasnjeval se jim je odnos vsem dobro znane OF do NOO kot temeljev ljudske oblasti. Slovenski poročevalec je zapisal: »Do sedaj so v Ljubljani vse posle političnega in posle oblastnega značaja vršili odbori Osvobodilne fronte. Naloga odborov Osvobodilne fronte je predvsem politična vzgoja našega ljudstva, in to vzgoja posameznikov kakor ljudskih množic. Od volitev v mestne četrti naprej bodo odbori Osvobodilne fronte v Ljubljani vršili izključno to politično funkcijo.«¹⁹

Volitve so bile na nedeljo 29. julija 1945. Komanda mesta Ljubljane je na ta dan ukinila policijsko uro. Ljubljanci so volili člane NOO vseh 10 mestnih četrti in 52 poslancev v okrožno mestno skupščino. Na kandidacijskih listah so bili pripadniki vseh slojev prebivalstva in hkrati prekaljeni borci revolucije. Volitve je vodila Okrožna volivna komisija za mesto Ljubljano s podrejenimi četrtnimi volivnimi komisijami, ki so pripravljale volivne sezname, sprejemale reklamacije in vodile volitve na terenu. Okrožna volivna komisija je podala poročilo o volitvah, po katerem je v 10 mestnih četrtih imelo volivno pravico 81.564 prebivalcev (od 114.900 živečih v Ljubljani). Volilo jih je 80.274 (98,41 %), medtem ko je bilo število oddanih glasov 72.190 (89,90 %). Po posameznih mestnih četrtih je bila udeležba sledeča: Center 80,93 %, Tabor 85,68 %, Rakovnik 93,73 %, Moste 92,32 %, Vič 92,96 %, Bežigrad 97,77 %, Šiška 96,38 %, Polje 96,76 %, Ježice 90,64 % in Št. Vid 94,12 %, ²⁰ Vojska je volila samo 10 poslancev v okrožno mestno skupščino 3. in 5. avgusta. Udeležba je bila sledeča: I. slovenska divizija NO 82,70 %, IV. armija 78,70 %, komanda IV. armije 67,25 %, komanda ljubljanskega vojnega področja 98,49 % in OZNA 100 %.²¹

Spomladi leta 1946 so bile nadomestne volitve v četrtne ljudske odbore. Na teh je bila udeležba naslednja: Center 90,13 %, Bežigrad 91,50 %, Št. Vid 59,05 %, Moste 97,51 %, Šiška 92,77 %, Tabor 88,00 %, Ježica 95,00 %, Vič 92,00 %.²² Največja abstenenca je bila v ČLO Št. Vid, ker: »Aktivisti volitev niso dobro organizirali in tako so jih morali ponavljati v posameznih terenih...«²³ Kar 14,46 % glasov pri teh volitvah je bilo neveljavnih.

Z izvolitvijo ČNOO (jeseni leta 1945 se preimenujejo v ČNO in z začetkom leta 1946 v ČLO) julija 1945. leta je bila izvedena tudi formalna ločitev političnih funkcij od funkcij ljudske oblasti. Stvarno ločevanje pa je bilo povezano z velikimi problemi, katerim je bila posvečena konferenca ČNOO in Mestnega

NOO dne 22. 8. 1945, ki je opozorila na napake pri delu in predvsem na pojav »kvartnih despotov«, ki niso hoteli razumeti ločitve političnih od oblastnih funkcij in prepustitev zadnjih izvoljenim ČNOO. Tov. Sergej Kraigher je pojasnil: »Da se napravi popolna jasnost, smo pristopili k likvidaciji kvartnih odborov, ki so združevali politično vodstvo s funkcijo oblasti ter smo formirali terenske in ulične odbore OF, ki se ne le po kompetenci, ampak tudi po teritorialnem obsegu ne krijejo s prejšnjimi kvartnimi odbori...«²⁴ Poudarjen pa je bil pomen OF in njenih množičnih organizacij (AFŽ, ZMS, sindikatov in drugih) pri politični aktivizaciji ljudskih množic za tvorno delo v ČNOO, ki so bili temeljni organi ljudske oblasti in hkrati pomožni tj. izvršilni organi Mestnega NOO, saj: »Četrt je edina stopnja med volivci in mestnim kot okrožnim odborom in združuje krajevni in okrajni odbor, ne da bi imela vso njihovo oblast.«²⁵ Ljudi je bilo treba prepričevati o novem značaju teh upravnih enot v primerjavi s predvojnimi stanjem: »Občin ni več. Najnižje nove edinice pa niso pravni naslednik bivših občin, temveč docela nove samoupravne edinice z na novo odeljenim delokrogom.«²⁶ Večkrat so se postavljala tudi vprašanja o odnosu med četrtnimi in mestnim odborom glede kompetenc, realnega pomena obeh in podobno. Ne glede na vrsto problemov v zvezi z delom četrtnih ljudskih odborov v obeh povojnih letih so imeli in opravili pomembne naloge s področij organizacije preskrbe, socialnega skrbstva, statističnih popisov, volitev in z vseh drugih področij dela, ki so bila vezana neposredno na terensko delo.

Ljubljana je po teh volitvah imela značaj okrožja do njihove razpustitve januarja leta 1947, ko so bile njihove kompetence in odgovornosti prenesene na dotedaj podrejene ok-

Dom Titove mladine (Fototeka MLRS)

raje. Okrožna mestna skupščina (MNOO) se je v razdobju 1945—1947 sestala le trikrat. Vlogo izvršne oblasti in dejanski nosilec mestne politike je bil Izvršni odbor MNOO, ki je bil izvoljen 14. 8. 1945 s predsednikom Franom Albrehtom na čelu.

Skozi vso dobo so se morali organi ljudske oblasti boriti s pojavi birokratizma (uradniškega odnosa do ljudi), egoizma in karierizma. Utrjevanje delovne discipline, tekmovanja pri delu, upravno politični tečaji (z namenom dvigniti delovno in politično moralo uradnikov), načrtnost in konstruktivna kritika so bila glavna orožja v boju proti nezdravim pojavom.

ZBORI VOLIVCEV

Pri izgradnji ljudske oblasti so imeli važno vlogo zbori volivcev, ki so bili oblika neposrednega sodelovanja delovnih ljudi pri odločanju in graditvi nove družbe. Na teh zborih so odkrili marsikatero napako, kot npr. jeseni leta 1945 pomanjkljivo povezanost mestnega in četrtnih ljudskih odborov, ki se je kazala v tem, da mestni ljudski odbor ni poznal problemov terena, teren pa se je na drugi strani izgubljal v drobni kritiki in lokalizmih brez posluha za širše mestne probleme. O tem so govorili tudi na konferenci ČNO dne 4. 10. 1945, ko je Sergej Kraigher kritiziral premajhno aktivnost zborov volivcev, ki: »...so preveč splošni politični sestanki ali imajo preveč značaj osebnega razčiščevanja o delu posameznika pri osvobodilni borbi v preteklih štirih letih. Kvečjemu se še dotikajo vprašanj glede socialnih podpor, razdelitve oblek ali obutve in podobno...«²⁷

V Ljubljani je bilo meseca oktobra leta 1945 58 zborov volivcev z ok. 500 udeleženci na vsakem, kar je bila samo 50 % udeležba v primerjavi s številom volivcev. Najslabši je bil odziv v Centru in na Taboru, največji pa na Viču, za katerega ugotavlja poročevalec: »Na zboru je bilo veliko kritike, zdrave kritike, pa tudi nekaj neumestne...«²⁸ Jesenski zbori volivcev so bili posvečeni pripravam na volitve v ustavodajno skupščino Federativne demokratične Jugoslavije, vendar so na njih obravnavali tudi probleme iz vsakodnevnega življenja (črna borza, preskrba in prehrana, stanovanjska stiska in podobno).

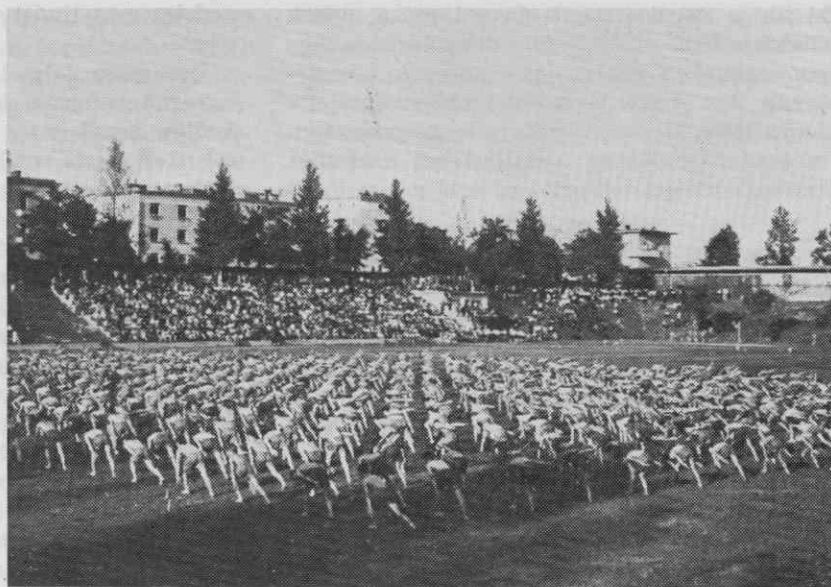
Spomladi leta 1946 je bilo delo zborov volivcev ponovno zelo živo v zvezi z obravnavo dela mestnih in četrtnih ljudskih odborov. Tudi na teh zborih so dominirali vsakodnevni problemi (davki, patronati nad socialnimi ustanovami, prostovoljno nedeljsko delo, zadružništvo, vojni dobičkarji itd.). Tudi za te

zore je bila značilna slaba udeležba, saj: »Udeležba v večini četrti ni dosegla niti 50 %. Ta udeležba kaže, da ljudje še niso osvojili vsebine zbora volivcev. Isto izpričuje tudi višina diskusije. Poraznega števila udeležbe na zborih volivcev in vse neproduktivnosti teh zborov volivcev ne gre pripisovati kakemu globjemu političnemu procesu v mestu Ljubljani...«²⁹ Tako se je v ČLO Tabor na 6 zborih zbralo le 1800 volivcev (od 14.000), v Klečah in Savljah je bila udeležba le 20 %, v Tomačevem kar 60 %, najslabša pa v Št. Vidu, kjer se je zborov volivcev udeležilo le 60 ljudi!³⁰

Jeseni leta 1945 je potekala živahna politična akcija za pripravo na volitve v ustavodajno skupščino FDJ pod vodstvom OF ter partijskih organizacij. Na zborih volivcev so sprejemali resolucije proti vrnitvi Petra II. in sploh proti monarhični ureditvi države pod parolo »Nočemo več povratka v staro«. Ljubljana je volila 3 poslance na listi Ljudske fronte Jugoslavije (Josipa Broza Tita, Edvarda Kardelja in dr. Marijana Breclja). Rezultati volitev so bili naslednji: glasovalo je 97,9 % volivcev, in sicer za zvezno listo OF 93 % (za črno skrinjico 7 %) in za federalno listo OF 93,2 % (za črno skrinjico 6,8 %).³¹ Velik dogodek je bila razglasitev republike 29. 11. 1945 in sprejetje ustave FLRJ januarja naslednje leto. Osnutek ustave so obravnavali na masovnih sestankih po terenu in na seji MNO, ki je v sprejeti resoluciji zapisal, da: »...se ljubljansko prebivalstvo po svojih četrtnih in terenskih odborih z velikim zanimanjem in konstruktivnim sodelovanjem udeležuje diskusij o ustavi... Ljubljansko prebivalstvo ve ceniti izreden pomen državnega pa tudi združnega sektorja, prav tako dejstvo, da daje ustava vse možnosti razvoja privatnega sektorja...«³² Prva slovenska ustava pa je bila sprejeta leto dni kasneje.

Ljubljansko prebivalstvo je sodelovalo tudi v akcijah množične podpore za pravično rešitev slovenskih meja. To se je odražalo v manifestativnih pohodih po ljubljanskih ulicah (npr. 8. 9. 1945), sprejemanju resolucij v podjetjih, ustanovah, šolah, društvih in podobno.

Prvi dve povojni leti sta važni v razvoju novih družbenih odnosov. Na eni strani so bili določeni temelji, postavljeni že med NOB in izvajani na osvobojenem ozemlju (npr. razvoj NOO), na drugi strani pa so mirnodobni pogoji dela postavljali nove naloge in možnosti za iskanje novih poti. To obdobje je izrazito po prepletanju starega z novim in pomembno za razvoj socialističnih družbenih odnosov.

Fizikturni zlet v Ljubljani avgusta 1945 (Fototeka MLRS)

OBNOVA

Ljubljana ni utrpela velike materialne škode na zgradbah, komunikacijah in drugih javnih objektih v času vojne. Kljub temu pa je uspelo umikajočemu se okupatorju poškodovati črnuški most čez Savo, karlovški most, železniški most čez Gruberjev kanal ter razstreliti strojnico in hladilnico mestne klavnice, ki so jo obnovili šele aprila leta 1946.³³ Važne mestne institucije, kot so mestni vodovod, elektrarna, plinarna in druge, so ostale nepoškodovane. Poškodovana pa so bila nekatera šolska poslopja, v katerih je bivala vojska. Veliko škode na železniški postaji, in razbitje okenskih stekel daleč okrog nje, je povzročila eksplozija municije v noči od 8. na 9. junij 1945 na ljubljanskem kolodvoru. V tem obdobju: »... je bilo treba že v neposredni zvezi z obnovo odstranjevati tudi zaostanke v razvoju, ki jih je Ljubljana občutila še iz prejšnjih dob...«³⁴

Pri obnovi domovine v duhu Junakom borbe naj sledijo junaki dela (B. Kidrič) se je zahtevala delovna disciplina, boljša organizacija dela, čim večja racionalizacija pri delu, štednja pri materialu, načrtno izkoriščanje prevoznih sredstev in udarništvo ter dviganje storilnosti in strokovnosti dela. Prosto-voljno delo je imelo veliko vlogo. Organizirali so delovne nedelje, večdnevne delovne akcije, mladinske delovne brigade. Prosto-voljno delo je bilo častno in opravljeno z navdušenjem in mladostnim zanosom, čeprav so poleg mladine — od študentov do mlajših pionirjev — sodelovali tudi starejši (uradniki, kmetje, profesorji in predstavniki vseh poklicev). Vsak je po svojih močeh pomagal pri

obnovi Ljubljane. Kramp, lopata in samokolnica so bili glavni pripomočki pri delu, ko so odstranjevali ostanke vojne (bunkerje v okolici mesta, ruševine in podobno), ter pomagali popravljati ceste proti Ježici, Dolenjski in proti Vrhniku. V poročilu uprave cest mesta Ljubljane o delu dne 19. 5. 1946 beremo: »Delo vršijo masovne organizacije mesta Ljubljane. Število udeležencev: OF (1902), AFŽ (536), ZMS (734). Opravljenih delovnih ur: 14.614. Delo: snaženje jarkov in cest, regulacija cest, naprava cest in pločnikov. Opravljeno tudi 387 voznških ur (76 voznikov s 17 kamioni.«³⁵ Ljubljanci so pomagali tudi pri obnovi partizanskih vasi v mestni okolici, mladinci pa so v tem času organizirali dve večji delovni brigadi (I. MDB je pomagala pri pospravljanju lesa v Bohinju leta 1945, II. MDB pa je poleti leta 1946 sodelovala pri delih na Krškem polju). Za Ljubljano kot mesto je bila velikega pomena obnova prometa. Prvi vlak po osvoboditvi je pripeljal iz Zidanega mosta 12. 5. 1945, medtem ko je prva medkrajevna avtobusna zveza (Ljubljana—Črnomelj, 113 km) zaživela 27. junija istega leta. Krajevni oziroma mestni promet je bil obnovljen že prej, saj tramvaj (električna cestna železnica) ni utrpel nobene večje škode, vedno bolj pa se je uveljavljal avtobusni promet (npr. v začetku junija je bila vzpostavljena avtobusna zveza Ježica—Ljubljana).

REVOLUCIONARNI UKREPI IN GOSPODARSTVO LJUBLJANE

Važen pogoj za uspešno obnovo gospodarskega življenja so bili revolucionarni ukrepi,

ki jih je začela izvajati nova ljudska oblast. Obdobje 1945—1947 je bila doba prehoda najpomembnejših proizvodnih sredstev v državno last. Tako je ljudska oblast dobila v svoje roke ključne položaje v gospodarstvu in s tem osnovo za nadaljnji boj z ostanki kapitalističnega sektorja.

Na podlagi odloka Avnoja z dne 21. 11. 1944 je bila zaplenjena imovina nemških državljanov in imovina nemške države ter vojnih zločincev in njihovih pomagačev. Podatki o tej imovini so se zbirali na terenu, vendar odziv ni bil vedno enak pričakovanemu. To premoženje so upravljale komisije za upravo narodne imovine (KUNI). V Ljubljani so bila leta 1945 zaplenjena podjetja: Papirnica Vevče, Saturnus, Pivovarna Union, Josip Kunc et Comp., Stora in druga.

Pod prisilno državno upravo so prišla tudi podjetja tujih državljanov, ki so služila okupatorju (sekvester).

Dne 29. 5. 1945 je stopil v veljavo zakon o odvzemu vojnega dobička. Kot vojni dobiček je bil določen višek imovine v katerikoli obliki, katerega je pravna ali fizična oseba imela dne 9. maja 1945 preko imovine z dne 6. aprila 1941. Ta višek pa je moral biti večji kot 25.000 dinarjev. Odvezeti vojni dobiček je šel v fond za obnovo tj. v Fond v pomoč opustošenim krajem in žrtvam vojne in fašistične okupacije. Tudi pri iskanju vojnih dobičkarjev so bile angažirane ljudske množice. Vendar je za december leta 1945 ugotavljal javni tožilec za Ljubljano zastoj na tem področju.³⁹ Od 1. septembra do 1. decembra 1945 so v Ljubljani odkrili le 255 vojnih dobičkarjev. Ugotovljeno je bilo slabo

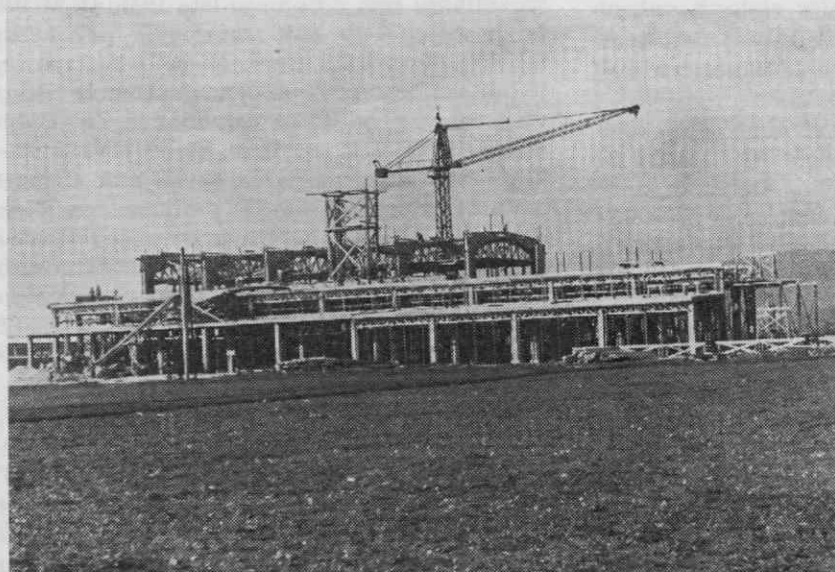
sodelovanje ljudstva pri njihovem odkrivanju.³⁷

Decembra leta 1945 se je začela izvajati agrarna reforma, ki je kot: »... eden največjih uspehov v izgradnji ljudske oblasti...«³⁸ zajela zemljišča veleposestnikov, cerkvena zemljišča, kmetije pobeglih kmetov tudi v bližnji okolici Ljubljane (npr. v Trnovem, na Lavrici, Orlah, Črni vasi in drugod). Odvezeta zemljišča so bila združena v »zemljiški sklad«. Po zainteresiranih okoliških četrtih ljudskih odborih so sestavljali sezname agrarnih interesentov, ki jih je bilo v Ljubljani zelo malo. Mestni izvršni odbor je februarja leta 1946 ugotavljal, da je v zemljiškem skladu 1200 ha (od tega 792 ha obdelovalne zemlje). Prisilcev za to zemljo je bilo 980, vendar samo 172 upravičenih.³⁹ V Ljubljani je bilo malo primerov agrarne reforme, zato je bila izvedena že do prve pomladanske setve.

H krepitvi socialističnega sektorja gospodarstva je pripomogla tudi nacionalizacija večjih podjetij, ki je bila izvedena decembra leta 1946.

Gospodarski sistem v razdobju obnove ima svoje specifičnosti tudi v tem, da so se obnavljala in ustanavljala nova podjetja, ki so imela deloma še organizacijske oblike kapitalističnih podjetij (npr. ustanavljali so tudi mešane delniške družbe, kjer je poleg državnega kapitala — več kot 50 % — sodeloval privatni ali zadružni kapital).⁴⁰ Ustanavljala pa so se tudi čisto državna podjetja, ki so predstavljala osnovo za razvoj socialističnega sektorja gospodarstva.⁴¹

Važno vlogo v Ljubljani je imela obrtna dejavnost, saj je leta 1945 kar 1/10 prebival-

Gradnja Litostroja (Foto: Irena MLRS)

stva služilo kruh z delom v obrteh.⁴² Tega leta je bil napravljen tudi popis vseh obrtnih obratov, ki je postal osnova za novo registracijo obrtov v naslednjem letu. Glavni problem tako industrijskih kot tudi obrtnih obratov v času obnove je bilo pomanjkanje surovin. Iz tega časa so znane zbiralne akcije, pri čemer se je izkazala predvsem mladina. Tako v poročilu terenskega odbora ZMS Gra-dišče beremo: »Dne 17. 4. 1946 je 9 pionirjev in 11 mladincev med 7. in 12. uro zbralo: 2800 kg pločevine in cinka, 350 kg konzervnih škatel, 100 kg papirja, 25 kg tekstilnih odpadkov, 5 kg gumija in 4 kg bakra.«⁴³ Poleg delitve surovin so bili problemi glede delitve kreditov za obnovo delavnic, dviga strokovnosti kadra in glede racionalizacij v rokodelskih proizvodnjah. O vsem tem so predstavniki ljubljanske obrti seznanili tudi predsednika vlade Borisa Kidriča na sestanku dne 25. 10. 1945. V tem času so imele pomembno vlogo tudi obrtno — produktivne zadruge kot tudi obrtno nabavno — prodajne zadruge (npr. Čevljarsko produktivna zadruga, Oblačilna produktivna zadruga, Produktivna zadruga ljubljanskih mizarjev in druge).⁴⁴ Nastajala so tudi prva državna obrtna podjetja (Kroj 1946, Mestna čevljarna 1946, Mestna steklarna 1946 in druga). Razvoj je šel v smeri zviševanja števila socialističnih obrtnih obratov. V letu 1945 sta bila od 1744 obratov le 2 socialistična, medtem ko je bilo v letu 1947 od 1980 obratov že 41 v socialističnem sektorju.⁴⁵

Čprav je bilo obdobje 1945—1947 izrazito doba obnove, imamo v tem času tudi že nove gradnje večjega obsega. Omeniti moramo gradnjo stanovanjskih blokov ob Savski cesti (Savska kolonija), ki se je pričela jeseni leta 1946 in začetek gradnje Litostroja, ki je bil ustanovljen z odločbo vlade LRS dne 22. 8. 1946: »Registrira naj se državno gospodarsko podjetje Litostroj, livarna in tovarna strojev... z osnovnimi sredstvi din 14,794.085.16, ki obstajajo iz zgradb, zemljišč, strojev... združenih podjetij: Sekotex Ljubljana, I. Globočnik, Ljubljana, Tovarna strojev in vodnih turbin, Škofja Loka, Ernest Eylert, Maribor, Dolenc Alojzij, Ljubljana, Jugoinduš, Ivan Keršič, Št. Vid nad Ljubljano, Livarna Muta v Muti, Smole Anton, Podsmreka in Farič in sinovi, Maribor.«⁴⁶ Ustanavljala so se tudi manjša nova podjetja (npr. Tiki 1945, Lek 1946, Letov, letalska tovarna 1946, Utensilia 1946, Triglav film 1946 in druga).

PRESKRBA IN PREHRANA

Preskrba Ljubljane z življenjskimi potrebščinami v prvih dveh letih po osvoboditvi je

bila otežena zaradi hudih razmer v času obnove. Porušeni industrijski objekti, pomanjkanje produkcijskih sredstev in surovin, strokovnega kadra, slabe prometne zveze in podobno so pripomogli k znižanju količine industrijskih in obrtnih proizvodov. Kmetijstvo je bilo oslABLJENO zaradi opustošenih kmetij ter pomanjkanja živine in semen za setev. Vse to je imelo svoj odsev v življenju mest in tako tudi Ljubljane, ki je morala z ustrezno delitvijo življenjskih dobrin zadostiti minimalne potrebe vseh slojev prebivalstva.

Trgovina je imela le posredniško vlogo v tem, da je delila kontingente blaga in živil med potrošnike. Le viški so se smeli prodajati v prosti prodaji. Takoj po vojni je imela važno vlogo pri tej delitvi še privatna trgovina, vedno bolj pa se je krepil združni in državni sektor. Pri distribuciji dobrin v Ljubljani je imela važno vlogo Nabavno prodajna zadruga (NAPROZA) ter druge zadruge, kot so Železopromet, Sadjar in vrtnar, Lipa in druge.⁴⁷ Delitev blaga so kontrolirali oblastni organi Mestnega ljudskega odbora. Važno vlogo pri delitvi in kontroli so imeli četrtni ljudski odbori s svojimi uličnimi in hišnimi po-verjeniki.

Racionirana preskrba je zahtevala uvedbo potrošniških nakaznic, brez katerih si ni bilo moč zamisliti načrtnega razdeljevanja blaga. Za nabavo blaga je bil predpisan postopek, ki je zahteval pisanje prošnje, ugotovitev resnične potrebe po tem blagu, odobritev ustreznega oblastnega organa in končno pridobitev željenega, če je bil kontingent na voljo. Do živilskih nakaznic so bili upravičeni vsi zaposleni delavci, uslužbenci, njihovi družinski člani, vajenci, upokojenci, invalidi in drugi. Posebna pozornost se je posvečala fizičnim delavcem, bolnikom, nosečnicam in otrokom. Na osnovno živilsko nakaznico je vsakdo dobil določeno količino živil, s katero je moral zadostiti svojim potrebam v teku enega meseca (npr. za mesec julij 1945 se je dobilo na osnovno živilsko nakaznico: bele moke (3,87 kg), krušne moke (3,87 kg), riža (1,50 kg), fižola (500 g), olja (1 in pol dl), masti (300 g), sladkorja (250 g), soli (500 g), mila (75 g), kave v zrnu (75 g), kavnega nadomestka (125 g), kvasa (30 g), kisa (1 in pol dl), sadnega soka (4 dl), 2 kocki za juho in 1 škatlico vžigalic).⁴⁸ Preostanek življenjskih dobrin, ki niso bile razdeljene, se je lahko prodajal v prosti prodaji. V mesecu juliju 1945 je veljal splošni predpis o cenah, ki je določal za obrtne in industrijske proizvode ceno iz leta 1939 s 30 % povečanjem in za kmetijske proizvode ceno iz leta 1939, vendar s 50 % povečanjem.⁴⁹ Zato je bila prosta prodaja zelo šibka in razvita

Obnavljanje črnuškega mostu maja 1945 (Fototeka MLRS)

je bila črna borza. Mestni oblastni organi so pozivali OF, AFŽ in ZMS v okolici Ljubljane, da bi sodelovali pri prepričevanju kmetov za prodajo kmetijskih pridelkov na Ljubljanskem živilskem trgu.⁵⁰ Kajti mnogo boljše je bila prodaja na črni borzi, kjer je cena večkratno preseгла predpisano ceno iz proste prodaje. Zato je bila ena glavnih nalog MLO Ljubljane boj proti špekulacijam in črni borzi, ki je potekal več ali manj uspešno ob sodelovanju OF in njenih množičnih organizacij in podpori vsega prebivalstva ter Narodne milice.

»S prestopom iz ilegalnega dela v legalno dne 9. maja 1945 je na iniciativo AFŽ ustanovil Mestni pripravljalni odbor OF med drugim tudi odsek za prehrano...«,⁵¹ ki je organiziral kuhanje hrane na terenu za prihajajoče partizane in vračajoče se internirance (repatriirance). Popisali so zaloge hrane, jih uskladiščili in zastražili z Narodno milico. Eno takih skladišč je bilo pri Slamiču v Ljubljani. Javne kuhinje so bile v Delavskem domu, Ljudska kuhinja, kuhinja v Delavski zbornici in menza v Cukrani.⁵² Na kolodvoru je bila ustanovljena okrepčevalnica za repatriirance.

Prehrana, obleka in stanovanje so bili osnovni življenjski problemi, ki so pestili ljubljansko prebivalstvo po vojni. Izredno huda je bila zima 1945/46, predvsem zaradi pomanjkanja kurjave, zdravniki pa so ugotavljali veliko nedohranjenost prebivalstva, ki je pripomogla k naglemu naraščanju bolezni revnih — TBC. Statistiki je za julij mesec 1945 ugotovil potrebnost kalorij za 5-člansko

družino na dan: oče (3100 kal.), mati (2800 kal.), sin 12 let (2400 kal.), dete 2 let (1600 kal.), kar je bilo skupaj 11.900 kalorij. Dejansko pa je družina dobila na živilske karte le za 9534 kalorij hrane na dan, tj. 2366 kalorij manj (ali 19 % manj).⁵³ V prehrani je bilo premalo maščob in sladkorja. Za Ljubljano je bila pereča tudi preskrba s svežim mlekom, do katerega so imeli pravico le dojenčki, otroci od 2—14 leta, starejši nad 60 let, bolniki in nosečnice. Poleg svežega mleka so delili tudi kondenzirano mleko (iz UNRRA paketov) in mleko v prahu. Za distribucijo mleka v Ljubljani je skrbelo podjetje Mlekopromet tudi preko privatnih mlekarn. Meseca avgusta 1946 je bilo v Ljubljani le 28.131 upravičencev do svežega mleka.⁵⁴ Tudi sveže meso je bilo redko na jedilniku ljubljanske družine. Slovensko podeželje je imelo premalo živine, dovoz iz Banata pa je bil težaven zaradi slabih komunikacij.

Problem prehrane je bil zelo velik, vendar je počasi začela prihajati hrana z obnovljene-ga slovenskega podeželja, iz drugih jugoslovanskih pokrajin in tudi tujine.

SOCIALNO SKRBSTVO IN ZDRAVSTVO

Največja pozornost na področju socialnega skrbstva in zdravstva je bila namenjena družinam padlih in družinam žrtev fašističnega terorja, vojnim invalidom in zdravstvene zaščite potrebnim repatriirancem, predvsem pa vojnim sirotam in vsem otrokom, da bi čim lažje premagovali tegobe pomanjkanja v prvih dveh povojnih letih. Osvobodilna fronta

in predvsem njene množične organizacije (Rdeči križ, AFŽ, ZMS) so bile najbolj aktivne pri zbiranju denarja, oblek, obutve, živeža, zdravil, igrač, posteljnine in podobno za vse otroke, ki so ostali brez strašev: »... ki so padli na bojiščih za našo svobodo ali pa so bili umorjeni od fašistov in njihovih pomagačev na moriških...«.⁵⁵ Poleg izrednih nabiralnih akcij so morale ljubljanske četrti dati redne mesečne vsote denarja za te namene in med njimi je bilo razvito pravo tekmovanje v tem, katera bo zbrala več prispevkov. Zbiranje prostovoljnih prispevkov za kritje socialnih potreb se je leta 1946 bolje organiziralo. Ustanovljen je bil »Socialni fond OF«, ki je konec tega leta vključeval 22 % ljubljanskega prebivalstva.⁵⁶

Med najbolj perečimi problemi je bila prehrana otrok. Sledile so si številne akcije za pridobitev dodatne hrane. Tako je npr. oddelek za zaščito mater, otrok in mladine pri ministrstvu za socialno politiko NVS organiziral akcijo za dodatno prehrano mladine v Ljubljani od 20. 6. do 4. 7. 1945, med katero je bilo razdeljeno 9709 kg kruha in 902 kg marmelade.⁵⁷ Posamezne ljubljanske družine so pomagale tudi s sprejemanjem vojnih sirot v rejo ali pa so plačevale zanje oskrbovalnino v domovih (npr. v Domu Titove mladine v Mostah, v Titovem domu v Stanežičah pri Medvodah in drugod). Ljubljana je leta 1945 dobila 438 »bosanskih otrok«, vojnih sirot brez staršev, in jim preskrbela stanovanja pri ljubljanskih družinah ter organizirala šolanje (v posebnih razredih na Prulah, Ledini, v Mostah in drugod).⁵⁸ Že naslednje leto so se ti otroci, v starosti od 4—14 let, večinoma vrnili v Bosno.

Za šoloobvezne otroke so bile organizirane počitniške kolonije. Že julija leta 1945 so dobili kvartni odbori OF nalogo, da predlagajo: »... najbolj slabotne in okrepitve potrebne otroke na počitniške kolonije ob morju v Portorose, na Gorenjsko v Bohinj, Bled, Kranjsko goro in Preddvor... Otrok, ki sam nima dveh rjuh in odeje in ostale opreme, ki naj bi jo imel vsak udeleženec kolonije, naj zaradi tega ne izgubi možnosti udeležbe...«.⁵⁹ V letu 1946 so ljubljanski dijaki preživljali počitnice tudi v zdravstvenem domu v Medvodah, v šoli v Škofji Loki, Strunjanu in drugod.

Posebna pozornost se je posvečala otrokom zaposlenih mater, za katere so ustanovljali »dnevna zavetišča«. Tako je MOOF že julija leta 1945 organiziral dnevno zavetišče pri Uršulinkah v Ljubljani; to je bila majhna soba — bivši šolski razred —, v kateri so našli zavetišče otroci v starosti od 4 do 7 let. To

so bili začetki otroškega varstva po osvoboditvi, ki so bili omejeni zaradi slabih danih objektivnih možnosti. Tudi druge socialne institucije v Ljubljani (ubožnice, domovi za ostarele in druge) so imele težak položaj zaradi neurejenega financiranja in oskrbovanja z življenjskimi potrebščinami. Da bi se njihov položaj izboljšal, se je leta 1946 začelo uveljavljati patronatstvo podjetij, institucij, sindikalnih organizacij, ki so prevzeli skrb za njihovo redno delovanje. Prvi patronat je bil vzpostavljen nad Prehodnim domom v Marijanišču, ki je deloval pod geslom: Otrokom več veselja in ljubezni!⁶⁰

Posledice vojne in slabe prehrane po njej so vplivale na zdravstveno stanje ljubljanskega prebivalstva. Razširjene so bile bolezni, kot so davica, griža, legar; največ težav pa so povzročale srbečice, ušivost in garjavost. Organizirale so se prave kampanje za razkuževanje perila in oblek (npr. v Antiskabičnem ambulatoriju v Delavskem domu). Po šolah, tovarnah, četrtnih ljudskih odborih pa so se organizirala predavanja za dvig higiene. Leta 1946 je naraslo število obolenj za TBC, kar je bila posledica vojne, hude zime 1945/46 in slabih stanovanjskih razmer. Situacijo je oteževalo še pomanjkanje zdravil, ker domačih tovarn skoraj ni bilo, inozemska zdravila pa so bila zelo draga.⁶¹

Posebno pozornost je nova ljudska oblast posvetila zaščiti materinstva. Že decembra leta 1945 je bil ustanovljen »Materinski dom na Viču«, ki je bila edina ustanova te vrste v jugoslovanskem merilu v tistem času.⁶² Sprejemal je nosečnice, ki so bile lažje zdravstveno ogrožene ali pa niso imele urejenih gmotnih in družinskih razmer. Skrb za dojenčke in predšolske otroke se je kazala tudi v pospešenem ustanavljanju otroških jasli, vrtcev, mlečnih kuhinj in podobno.

SOLSTVO

Prva naloga po osvoboditvi je bila obnova šolskih poslopij, ki so bila večinoma med vojno in deloma tudi po njej zasedena z vojaštvom. Prostorsko stisko v Ljubljani so večali tudi odvzemi dotedanih šolskih poslopij (Mladeke, Škofovih zavodov v Št. Vidu, Krekove gospodinjske šole v Šiški in drugih).

Šolska vrata so se odprla šele 15. oktobra. Na ta dan so se zbrali ljubljanski učenci in dijaki na Kongresnem trgu, kjer jim je spregovoril prosvetni minister dr. Ferdo Kozak. Revolucionarna dejanja na področju šolstva so bila odprava zasebnih in meščanskih šol (npr. zasebne ljudske šole v Marijanišču, Lichtenthurnu, pri Uršulinkah), uvedba na-

čela enotnega in obveznega 4-letnega splošno-izobraževalnega šolstva in znanstvena utemeljitev učne snovi.⁶³ Zaradi pomanjkanja učiteljstva, kar je veljalo predvsem za podeželje, so na učiteljski v Ljubljani organizirali pedagoške tečaje med poletnimi počitnicami leta 1945.⁶⁴ Za ljubljansko učiteljstvo pa je bil organiziran v dneh od 24. 9. do 3. 10. 1945 informativno politični tečaj z namenom: »... da bo učiteljstvo pripravljeno na novo življenje in delo v novih šolah.«⁶⁵ Tečaj je obiskovalo preko 400 učiteljev in učiteljic.

Tisti posamezniki, ki so izgubili narodno čast, so izgubili tudi pravico do šolanja za čas trajanja kazni, na učiteljski pa za vedno. Tako je sodelovanje z okupatorjem, voditelji oz. propagandisti ter pobudniki preganjanj sošolcev aktivistov vplivalo na izgubo pravice do šolanja za dobo 1945—1947, na univerzi pa za dobo 1945—1949.⁶⁶ Najhitrejši razvoj po osvoboditvi je doživelo strokovno šolstvo. V tem času so bile ustanovljene Srednja šola za turizem in gostinstvo v Ljubljani (1945/46), Šola za umetno obrt (marca 1946), Grafična šola (novembra 1946), Dentistična šola (marca 1946) in druge.⁶⁷ Ustanovljeni pa sta bila tudi Akademija upodablajočih umetnosti in Akademija za igralsko umetnost.

Pomembno vlogo v šolskem življenju sta imeli pionirska in mladinska organizacija, ki sta aktivno sodelovali pri političnem delu, organizaciji razstav, telovadnih nastopov, raznih drugih prireditev, igrah, koncertih in podobno. Kot primer politične aktivnosti lahko omenimo akcijo srednješolske mladine proti reakcionarnim elementom na šolah 27. novembra leta 1945. Zahtevali so odstranitev vseh protinarodnih in proti ljudski oblasti usmerjenih učiteljev in učencev. Demonstrirali so pred učiteljskim in pred Lichtenhurnovim zavodom v Ljubljani.⁶⁸ Tudi v šolstvu imamo v razdobju 1945—1947 prepletanje novega s starim. Tako npr. se je takoj po vojni poučevali verouk na ljubljanskih šolah na prostovoljni bazi udeležbe učencev.

KULTURA

Že maja leta 1945 se je pri MOOF konstituiral Prosvetni oddelek, ki je med drugimi prevzel 3 stare mestne kulturne institucije: Mestni muzej, Slovensko knjižnico in Mestni arhiv, ki je bil z dnem 1. 10. 1945 prvi dostopen javnosti.⁶⁹ Za povojno kulturo je veljalo načelo množičnosti. Jeseni leta 1945 je bila ustanovljena Ljudska prosveta LRS, ki je imela svoj mestni odbor v Ljubljani in je združevala pevske zборе, igralske družine,

folklorne skupine, godbe, knjižnice, večerne gimnazije in ljudsko univerzo. Z dnem 20. 11. 1945 je pričela z delom osrednja ljudska univerza v Ljubljani v Frančiškanski dvorani v obliki snovno zaključenih predavanj ob upoštevanju vseh področij: »... ki vsebujejo živ interes med občinstvom. Saj se delo osrednje univerze ne bo omejevalo na izobražence v centru mesta, ampak bo skušalo zajeti po četrtnih ljudskih univerzah tudi naše mestno periferijo. Prav od te je odvisno, ali bodo mogla biti pota sodobne ljudske univerze tudi zares nova pota.«⁷⁰

Radio Ljubljana se je oglašil že prve ure osvoboditve in je imel v vsem obdobju pomembne informacijske kot tudi kulturno-prosvetne naloge. Ljubljanske kinodvorane so bile sicer prve dni osvoboditve zaprte, vendar so kmalu začele s prikazovanjem predvsem sovjetskih filmov. Slovensko narodno gledališče je uprizorilo Borove Raztrgance v operni hiši že 19. 5., Frontno gledališče XV. udarne divizije pa 6. junija Klopčičevo igro Mati.⁷¹ Ljubljanska Drama in Opera sta začeli z rednim delom šele jeseni leta 1945.

Pomembno vlogo je imelo tudi časopisje: Slovenski poročevalec, Ljudska pravica, Tekmujmo (tedanje glasilo MLO), Tovariš (obnovljen oktobra 1945), Pavliha (6. 9. 1945), Pionir, Mladina, Ciciban in druga. Da bi prišle novice do čim širšega kroga bralcev in tudi z namenom doseči aktivno sodelovanje delovnih ljudi pri sestavljanju informacijskih glasil, so se v tem obdobju uveljavili »stenčasi«.

Sredi julija 1945 je bila ustanovljena prva povojna založba Slovenski knjižni zavod, nato Cankarjeva založba, ki je izdajala predvsem politično literaturo, in avgusta istega leta Državna založba Slovenije, ki je izdajala šolsko, znanstveno, politično, kulturno, umetniško in drugo literaturo.

SPORT

Telesna kultura oziroma fizkultura je imela nalogo zajeti čim širši krog ljudi, predvsem pa mladino z namenom, da bi bili pripravljene na zahtevnosti življenja v času obnove. Kot v kulturi je imela množičnost svoje mesto tudi v športu. Organizirali so se množični krosi kot npr. 6. 4. 1946. leta, ko so Mestni odbor OF, Mestni medstrokovni svet in Mestni odbor ZMS organizirali tek čez drn in strn, ki se ga je udeležilo 6197 ljudi.⁷² Ta spomladanski masovni tek je imel tudi širši pomen, ki je bil opredeljen tudi na plakatu za tek: »Ta fizkulturna manifestacija naj dokaže in pokaže vsemu svetu, da smo resnično

Odstranjevanje ruševin za
Bežigradom septembra 1945
(Fototeka MLRS)

kulturen narod, ki hoče s harmonično kre-
pivjo duha in telesa ustvariti svojo ljudsko
kulturo v prijateljskem sodelovanju z vsemi
miroljubnimi narodi.«⁷³ Ob I. zletu fizkul-
turnih društev Slovenije v Ljubljani dne 19.
8. 1945 je bil množični nastop telovadcev na
stadionu za Bežigradom. Organizirale pa so
se tekme vrhunskega športa, kot je bila no-
gometna tekma Ljubljana proti VII. korpusu
dne 20. maja 1945, ki jo je spremljalo ok.
1500 gledalcev in ki se je končala z zmago
moštva Ljubljana. Ves izkupiček od te tekme
je šel v fond za podporo vojnih sirot.

Ljubljana je imela v prvem letu po osvobo-
ditvi kar 11 fizkulturnih društev, naslednje
leto pa le, 7, kar je imelo za posledico izgubo
stika s terenom.⁷⁴ Ljubljana je bila tudi pri-
zorišče šahovskega turnirja konec leta 1945,
motornih dirk maja leta 1946, partizanskega
marša junija leta 1946, letalskega mitinga
septembra istega leta in vrste drugih šport-
nih manifestacij.

OPOMBE

Razprava o razvoju Ljubljane v prvih dveh
povojnih letih temelji pretežno na uporabi arhiv-
skega gradiva, ki ga hrani Zgodovinski arhiv
Ljubljana in ima tudi namen opozoriti na to
gradivo, ki ga dosedanja proučevanja povojne
zgodovine Ljubljane v glavnem niso upoštevala.
Zaradi neurejenosti je nedostopno arhivsko gra-
divo republiškega značaja, ki ga hrani Arhiv
SR Slovenije. Opozoriti pa moram tudi na gra-
divo, ki ga hrani Arhiv Jugoslavije in ki ni
upoštevano v tej razpravi (npr. v fondu Mini-

sterstvo industrije 1944—1948 je gradivo o I. na-
cionalizaciji decembra 1946. leta). Pregledano in
upoštevano je bilo dokumentacijsko gradivo: fo-
tografije iz fototek Zgodovinskega arhiva Ljub-
ljana in Muzeja ljudske revolucije Slovenije ter
plakati iz zbirke Arhiva SR Slovenije in Muzeja
ljudske revolucije Slovenije.

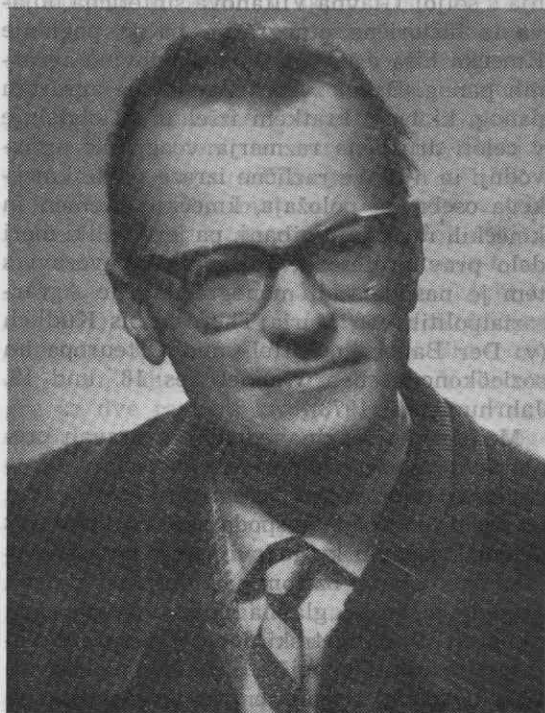
Literatura, ki sem jo upošteval pri tej razpravi:
— Ivan Kristan, Družbena ureditev SFRJ, Ljub-
ljana 1976; — Trideset let socialistične Jugosla-
vije, Beograd 1975; — Arhivsko gradivo v Slo-
veniji po osvoboditvi, (Referati 8. zborovanja
arhivskih delavcev Slovenije v Kočevju od 20.
do 22. oktobra 1977), Ljubljana 1978; — Osnutek
raziskovalnega načrta Zgodovina Slovencev 1945
do 1976, (razmnoženo), Ljubljana 1978; — Arhiv-
ski dokumenti o obnovi in socialistični graditvi
v letih 1945 do 1947 (razstavni katalog), Ljubljana
1978; — Koledar zgodovine KPJ — ZKJ,
Ljubljana 1969; — Anton Melik, Naša velika dela,
Ljubljana 1951; — O naši ustavi in o nekaterih
temeljnih zakonih (izdal Sekretariat vlade LRS
za personalno službo), Ljubljana 1949; — Z II.
kongresa mladine Jugoslavije, Ljubljana 1946; —
III. kongres osvobodilne fronte Slovenije, Ljub-
ljana 1951; — II. kongres Komunistične partije
Slovenije, Ljubljana 1949; — Ljubljana v ilegali
do zloma okupatorja, IV, Ljubljana 1970; — Lju-
bljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana
1962; — Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine
(trojezična izdaja), Ljubljana 1965; — Ljubljana
1945—1970, Ob petindvajsetletnici osvoboditve,
Ljubljana 1970; — Ljubljana 1945—1965 (kronika
Ljubljane), Kronika, št. 1, 1965; — Matjanko
Dolenc, Razvoj ljudske oblasti v Ljubljani v
prvem desetletju po osvoboditvi, Kronika, št. 2,
1965; — Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem
desetletju po osvoboditvi 1945—1955, Ljubljana
1965; — Janez Kajzer, Življenje Slovencev v svo-
bodi, Borec XVII., 1976, št. 1, 2, 4, 5, 6—7, 8—9,

10—11; — Marjan Drnovšek, Prvi dnevi svobode, Ljubljanski dnevnik, 6. 12. 1978; — isti, Junake boja so zamenjali junaki dela, Ljubljanski dnevnik, 13. 12. 1978; — isti, Škatlica vžigalic za mesec dni, Ljubljanski dnevnik, 4. 1. 1979; — isti, Noben otrok ne sme biti neprekrbljen, Ljubljanski dnevnik, 19. 1. 1979;

1. Slovenski poročevalec (SP), št. 1, Ljubljana na dan osvoboditve, Pozdrav arhitektov! — 2. Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Ljubljana (LJ), Reg II, predsed. št. 76/45, Okrožnica z dne 9. maja 1945. — 3. Ur. l. SNOS in NVS, št. 5, 2. 6. 1945, str. 31 in SP, št. 2, 10. 5. 1945. — 4. isto, str. 31—32. — 5. isto in Ur. l. SNOS in NVS, št. 8, 13. 6. 1945. — 6. ZAL, LJ, Izvršni odbor Mestnega ljudskega odbora (IO MLO), Okrožnica št. 45 z dne 14. 5. 1945. — 7. isto. — 8. SP, št. 24, 20. 5. 1945, Ljubljana je volila. — 9. ZAL, LJ, IO MLO, Zapisnik II. seje MOOF z dne 31. 5. 1945. — 10. isto, Zapisnik I. seje MOOF z dne 20. 5. 1945. — 11. isto, Zapisnik III. seje MOOF z dne 13. 6. 1945. — 12. isto. — 13. ZAL, LJ, IO MLO, Zapisnik seje MOOF in Komande mesta Ljubljane. — 14. ZAL, LJ, IO MLO, Popis prebivalstva in hiš z dne 15. 7. 1945 in SP, št. 76, 18. 7. 1945, Mestno okrožje Ljubljana — razmejitvev in upravna razdelitev. — 15. Ur. l. SNOS in NVS, št. 33, 8. 9. 1945, str. 137—138 in ZAL, LJ, IO MLO, Odločba predsedstva NVS, oddelka za izgradnjo narodne oblasti, št. 191/1 z dne 20. 8. 1945. — 16. Krajevni leksikon LRS, Ljubljana 1954, str. 105. — 17. ZAL, LJ, IO MLO, poverljivi spisi 1945. — 18. ZAL, LJ, IO MLO, spis št. 917, 1946. — 19. SP, št. 81, 24. 7. 1945, V nedeljo bo Ljubljana volila SP, št. 86, 29. 7. 1945, Ljubljana, Maribor, Novo mesto in Ribnica na Dolenjskem danes volijo. — 20. ZAL, LJ, IO MLO, Statistični pregled o izidu volitev v okrožno mestno skupščino in Narodno osvobodilne odbore vseh 10 mestnih četrti, 29. 7. 1945 in Ur. l. SNOS in NVS, št. 22, 1. 8. 1945, V Slovenskem poročevalcu, št. 87, 31. 7. 1945 so drugačni podatki o rezultatih. — 21. ZAL, LJ, IO MLO, spisi 1945. — 22. ZAL, LJ, IO MLO, 17. seja MIO, 25. 2. 1946 in 27. seja ČLO Center z dne 27. 3. 1946. — 23. ZAL, LJ, IO MLO, Poročilo št. 481/46 za volitve v Št. Vidu, poročilo št. 813/46 za volitve na Viču in Poročilo o volitvah na Ježici s št. 307/1946. — 24. ZAL, LJ, IO MLO, spisi 1945. — 25. ZAL, LJ, IO MLO, zapiski 1945. — 26. ZAL, LJ, IO MLO, Konferenca ČNO, 4. 10. 1945. — 27. isto. — 28. SP, št. 152, 14. 10. 1945, Zgleden zbor volivcev mestne četrti Vič. — 29. ZAL, LJ, IO MLO, Dopis predsedstvu vlade LRS, 2. 5. 1946, ki ga je poslal referent za izgradnjo narodne

oblasti MLO Ljubljane, št. 568/46. — 30. isto. — 31. SP, št. 179, 16. 11. 1945, Volilni izidi v posameznih okrožjih. — 32. ZAL, LJ, IO MLO, II. zasedanje skupščine MLO, 5. 1. 1946. — 33. ZAL, LJ, IO MLO, poročila 1945. — 34. Ljubljana, F. dobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1962, str. 9. — 35. ZAL, LJ, IO MLO, spisi 1946. — 36. ZAL, LJ, IO MLO, spisi 1945. — 37. ZAL, LJ, IO MLO, II. plenum MLO, 5. 1. 1946. — 38. ZAL, LJ, IO MLO, III. plenum MLO, 29. 6. 1946 in Ur. l. SNOS in NVS, št. 62, 19. 12. 1945, Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji. — 39. ZAL, LJ, IO MLO, 16. seja MLO, 15. 2. 1946. — 40. ZAL, LJ, IO MLO, spis št. 230, 1. 3. 1947. — 41. ZAL, LJ, Okrožno sodišče v Ljubljani, Sodni register. — 42. ZAL, LJ, IO MLO, II. plenum MLO, 5. 1. 1946. — 43. ZAL, LJ, Četrta Center ZMS Ljubljana 1945—1946. — 44. ZAL, LJ, IO MLO, spisi 1946. — 45. Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945 do 1955, Ljubljana 1965, str. 66. — 46. Arhiv Litostroja (še pri ustvarjalcu). — 47. ZAL, LJ, IO MLO, spisi 1946. — 48. ZAL, LJ, IO MLO, spisi 1945. — 49. isto. — 50. ZAL, LJ, Krajevni ljudski odbor Bizovik. — 51. ZAL, LJ, IO MLO, Poročilo o delu OF odseka za prehrano. — 52. isto. — 53. ZAL, LJ, IO MLO, Odseka za prehrano MOOF, 20. 7. 1945. — 54. ZAL, LJ, Trgovina in preskrba MLO, fasc. 47. — 55. Plakat RK Slovenije — V imenu revežev in sirot. — 56. Gradivo o razvoju..., str. 175. — 57. SP, št. 73, 14. 7. 1945, Akcija za priboljšek v hrani izčrpani mladini. — 58. Gradivo o razvoju..., str. 163. — 59. SP, št. 72, 13. 7. 1945, Otroci gredo v počitniške kolonije. — 60. ZAL, LJ, IO MLO, 23. seja MIO, 20. 5. 1946. — 61. ZAL, LJ, IO MLO, II. plenum MLO, 5. 1. 1946 in III. plenum MLO, 29. 6. 1946. — 62. Gradivo o razvoju..., str. 142. — 63. Ur. l. SNOS in NVS, št. 24, 8. 8. 1945, Uredba o ukinitvi meščanskih šol. — 64. ZAL, LJ, Učiteljsiše v Ljubljani. — 65. ZAL, LJ, IO MLO, Poročilo prosvetnega oddelka MNOO in SP, št. 151, 13. 10. 1945, Informativno politični tečaji za učiteljstvo v Ljubljani. — 66. Ur. l. SNOS in NVS, št. 24, 8. 8. 1945, Uredba o prepovedi šolanja, obiskovanja tečajev in opravljanja izpitov. — 67. Gradivo o razvoju..., str. 188. — 68. SP, št. 192, 2. 12. 1945, Ljubljanski srednješolci proti reakcionarjem na šolah. — 69. ZAL, LJ, IO MLO, II. plenum MLO, 5. 1. 1946. — 70. SP, št. 182, 20. 11. 1945, Letošnji program osrednje ljubljanske ljudske univerze. — 71. SP, št. 23, 19. 5. 1945, SNG v Ljubljani in SP, št. 41, 8. 6. 1945, Nastop frontnega gledališča v Ljubljani. — 72. Arhiv SR Slovenije, Zbirka plakatov, akc. št. 1597. — 73. isto. — 74. Gradivo o razvoju..., str. 197.

SERGIJ VILFAN — ŠESTDESETLETNIK

Dne 5. aprila letos je profesor dr. Sergij Vilfan praznoval svojo šestdesetletnico. Rojen je bil leta 1919 v Trstu; šole je obiskoval v različnih krajih (v Bratislavi, na Dunaju in v Dubrovniku), kar je bilo povezano z očetovimi službenimi mesti, po očetovi smrti pa v Ljubljani. Po maturi je študiral v letih 1937 do 1941 na pravni fakulteti v Ljubljani, kjer je diplomiral novembra 1941, promoviral pa marca 1942.

Najprej je bil v pravni službi (od leta 1946 kot pravni referent Okrajnega ljudskega odbora Grosuplje). Leta 1950 je bil imenovan za upravnika oziroma ravnatelja Mestnega arhiva v Ljubljani in na tem mestu je ostal enaindvajset let (do leta 1971). Mestni arhiv v Ljubljani je v tem času kot prvi arhiv v Sloveniji pridobil funkcionalna skladišča arhivskega gradiva in objavil pregled svojih fondov in tudi sicer dosegel visoko raven. Zlasti je pridobil sloves zaradi svoje obsežne publicistične dejavnosti. Profesor Vilfan pa je bil član Zveznega arhivskega sveta (od leta 1964 dalje) in uprave Skupnosti arhivov Slovenije; sodeloval je pri izdelavi osnutkov za predpise o arhivski službi v Jugoslaviji in Sloveniji, kot ekspert v zadevi jugoslovan-skih arhivskih zahtevkov proti Avstriji ter kot član komisije Mednarodnega arhivskega sveta za pomoč arhivom v deželah v razvoju (1969—1972).

V ta čas sodi še Vilfanovo delo na dveh nadaljnjih področjih: bistveno je pripomogel k temu, da je bila leta 1953 ustanovljena Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino in je tudi opravil obsežno organizacijsko delo, ki je bilo povezano s pričetkom izhajanja časopisa. Od vsega začetka je tudi član uredništva Kronike. Od leta 1962 dalje je bil tudi vršilec dolžnosti sekretarja redakcije Enciklopedije Jugoslavije pri Leksikografskem zavodu v Zagrebu, za Slovenijo.

Potem ko je bil že nekaj let izpraševalec pravnozgodovinskih predmetov (splošna pravna zgodovina od srednjega veka naprej, narodna pravna zgodovina) na pravni fakulteti v Ljubljani, mu je bil leta 1970 priznan naziv vnaprej habilitiranega rednega profesorja za narodno in občo pravno zgodovino na tej fakulteti. Leta 1971 je prešel nato na pravno fakulteto kot redni profesor za pravno zgodovino (od začetka srednjega veka dalje), v zadnjih letih je pa tudi predstojnik katedre za pravno zgodovino.

Že v letih 1949 in 1950 začenja sodelovanje profesorja Vilfana tudi pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Tedaj je bil imenovan za honorarnega strokovnega sodelavca pri Sekciji za občo in narodno zgodovino in pri tedanji Komisiji za slovensko narodopisje. Sedaj je član znanstvenih svetov pri inštitutu za zgodovino Milka Kosa in pri inštitutu za narodopisje. Od leta 1957 vodi program Razvoj pravne misli pri Slovencih pri Centru za družbene vede. Od leta 1976 sodeluje tudi pri delu komisije za pravno terminologijo. Na podlagi obsežnega znanstvenega dela je bil leta 1978 izvoljen za dopisnega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti, razreda za zgodovinske in družbene vede.

S tem kratkim pregledom nikakor niso izčrpane vse funkcije, ki jih je opravljal oziroma jih opravlja profesor Vilfan. Nekatere bomo še omenili pri pregledu njegovega znanstvenega dela.

Pod neposrednim vodstvom profesorja Janka Polca se je začel profesor Vilfan ukvarjati s pravno zgodovino že med študijem na pravni fakulteti v Ljubljani, predvsem na podlagi arhivskih virov. Za nalogo Pregled vsebine deželnih ročinov slovenskih dežel je prejel tudi svetosavsko nagrado. Tako se je pričelo njegovo znanstveno delo na področju pravne zgodovine kot glavne stroke, vendar v povezavi z drugimi panogami, zlasti z etnografijo, pozneje pa tudi v povezavi z gospodarsko zgodovino, za katero se je leta 1961

specializiral na École pratique des Hautes Études v Parizu.

V prvih razpravah iz let 1943—1945 je obravnaval nekaj specialnih vprašanj iz pravne zgodovine, pogosto tudi na podlagi etnografskega gradiva (županska sodišča, deželni ročini). Iz tega časa je tudi njegov sintetični Očrt slovenskega pravnega narodopisja.

V povezavi s službenim položajem po prihodu v Ljubljano se je zbudil pri profesorju Vilfanu tudi interes za mestno zgodovino. Leta 1950 se začnajo monografije, ki obravnavajo vprašanja mestne zgodovine, še posebej Ljubljane. Razprava Nekaj vprašanj iz zgodovine stare Ljubljane je bistveno pripomogla k spremembi nazorov o nastanku in razvoju srednjeveške Ljubljane. V povezavi z Ljubljano je treba omeniti tudi napore profesorja Vilfana, da dobi slovensko glavno mesto sintetični prikaz svoje zgodovine. Svoje poglede, kako nadaljevati začeto delo, pri katerem je tudi sam zelo aktivno sodeloval, je opisal v predgovoru k 2. zvezku Razprav Mestnega arhiva ljubljanskega (Stanje in perspektive sintetičnih prikazov zgodovine Ljubljane). Poznje je prešel profesor Vilfan tudi na obravnavo posameznih vprašanj zgodovine drugih mest (Novomeški mestni privilegij iz leta 1365, Pristojnost ptujskega deželskega sodnika po urbarju iz leta 1322 in po ptujskem statutu), nato pa na obravnavo vse širših vprašanj s področja mestne zgodovine. Leta 1969 je postal član mednarodne komisije za zgodovino mest (1974 je organiziral tudi sejo te komisije v Škofji Loki oziroma v Ljubljani) in v letu 1973/74 je postal tudi predsednik nacionalnega odbora za zgodovino mest. V ta sklop sodi nadalje referat na simpoziju Mogersdorf v Köszegu: Srednjeveško mesto med Panonijo in Severno Adrijo ter monografija Stadt und Adel, Ein Vergleich zwischen Küsten- und Binnenstädten zwischen der Oberen Adria und Panonien (1974). V Guide international d'histoire urbaine I, Europe, je prispeval prikaz za jugoslovanska mesta.

Obsežno sodelovanje pri pripravi Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev ter povezava z etnografijo so pritegovale pozornost do nekaterih vprašanj iz zgodovine agrarnih panog, pa tudi nekaterih drugih vprašanj, ki so tesno povezana s kmečkim prebivalstvom (Zgodovinske slike iz Brkinov, kjer razpravlja o gospodstvih in njihovih kmetih, Poljedelstvo na Slovenskem v luči nekaterih desetinskih predpisov, Od vinskega hrama do bajte, ki predstavlja prispevek k zgodovini bajtarstva in gostaštva v dolenskih vinogradih, K obdelavi polja v Slovenski Istri, Podo-

be iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom, K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo). Glavna Vilfanova sintetična objava iz historične etnografije pa je poglavje Kmečka hiša v prvem delu Zgodovine agrarnih panog. Drugi zvezek Zgodovine agrarnih panog, ki bo v kratkem izšel in ki obdeluje v celoti družbena razmerja v agrarni proizvodnji in njihove različne izraze glede kmečkega osebnega položaja, kmečkih bremen in kmečkih razrednih gibanj, pa je v veliki meri delo prav profesorja Vilfana. V povezavi s tem je nastala tudi monografija Die Agrarsozialpolitik von Maria Theresia bis Kudlich (v: Der Bauer in Mittel- und Osteuropa im sozioökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts, 1973).

Medtem ko se v navedenih razpravah prepletajo pravnozgodovinski in gospodarskozgodovinski interesi, pa posega profesor Vilfan na čisto področje gospodarske zgodovine z delom Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero. To delo je doslej glavna slovenska razprava o merah v predmetrski dobi. V razpravi Nekateri rezultati novejših raziskav o meščanskih kapitalih v zgodnjem kapitalizmu, ki je nastal na podlagi dveh trgovskih knjig iz prve polovice 16. stoletja in drugih virov v Mestnem arhivu ljubljanskem, nakazuje nekatere poglobitve elemente v razvoju denarnega sistema, cen in mezd.

Posebej so profesorja Vilfana zanimala vprašanja zgodovine davkov v povezavi z raznimi področji. Tako so nastale razprave Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani, Davčni privolitvi Kranjske za leta 1523 in 1527 in popis prebivalstva gospostva Gradac iz teh let. Na področje davkov in cen sega monografija Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege aus der Sicht der Rationierungen, der Steuern und der Preisbewegung.

V obravnavo novejših dob se je spustil profesor Vilfan zlasti ob dveh prilikah: Ko je leta 1968 napisal ob stoletnici Odvetniške zbornice v Ljubljani monografijo Odvetništvo na Slovenskem in ljubljanska odvetniška zbornica do razširitve zborničnega območja na jugoslovansko Slovenijo, ter v delu Die Österreichische Zivilprozessordnung von 1895 und der Gebrauch der slowenischen Sprache vor Gericht (1970).

Približno ob istem času pa je pričel tudi z raziskovanjem vprašanj zgodnjega srednjega veka v zvezi s problemom kosezov, enem temeljnih problemov najstarejše slovenske zgodovine, in vprašanj kontinuitete in diskontinuitete med pred-slovensko in slovensko

dobo (Koseščina v Logu in vprašanje kosezov v vzhodni okolici Ljubljane, Staroselci in njihovo izročilo). V sklop širših srednjeveških raziskav sodi tudi razprava Die deutsche Kolonisation nordöstlich der Oberen Adria und ihre sozialhistorischen Grundlagen (v: Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, Sigmaringen 1975).

Poseben pomen imata v znanstvenem delu profesorja Vilfana njegovi poglobljeni sintetični deli, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije (Ljubljana 1961), za katero je dobil tudi Kidričevo nagrado ter Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941 (Graz 1968). V bistvu gre za dve različni knjigi, pri čemer druga upošteva tudi nova avtorjeva in druga dognanja. Vilfanu je predmet pravne zgodovine pravo, ki je brez ozira na svoj izvor, veljalo na slovenskem ozemlju. Pri tem poudarja pomen komparativne metode in izraža mnenje, da je v preteklosti pravnik preveč interesirala samo abstraktna norma in njena aplikacija, premalo pa življenje. Opozarja zlasti na oblike in običaje, ki so se ohranili in razvili mimo uradoma usmerjenih sfer. Pravna zgodovina mora po jubilarntovem mnenju nujno upoštevati vzročno zvezo med gospodarstvom, družbo in pravom. Etnografija mu je historična disciplina o tvornosti in tradicijah ljudstva, v ta okvir pa spada tudi ljudsko pravo. Teoretičnih vprašanj koncepta in metodike pravne zgodovine se je dotaknil še v vrsti drugih prispevkov.

Ne nazadnje naj omenimo še področje, kjer je bilo treba še v mnogočem orati ledino. V zvezi z Vilfanovim službenim delom je nastala vrsta teoretičnih in za prakso namenjenih del iz arhivistike. Pri tem ni poznal nobenih omejitev, marveč se je loteval vprašanj, kakor jih je narekovala vsakodnevna praksa. V prvem obdobju so bila njegova preučevanja usmerjena zlasti v naslednja vprašanja: inventarizacija in pripomočki za uporabo, škartiranje ter vprašanja povezana s pisarniškim poslovanjem in arhivsko službo (o tem je sodeloval tudi v priročniku Iz arhivistike (Beograd 1959). Na poseben odziv pa je naletelo tudi njegovo objavljeno predavanje Položaj i uloga arhiva u socialističkoj Jugoslaviji (Arhivist 1958), ker je nastalo v času, ko se je pričela oblikovati nova decentralizirana organizacija arhivov v Jugoslaviji.

Z diskusijo na mednarodnem kongresu arhivov v Bruslju (leta 1964) je opozoril na možnosti tipologije sistemov pisarniškega po-

slovanja s spisi, o čemer je kasneje leta 1972 objavil temeljno delo Tipologija upravnih registratur. Za mednarodni kongres arhivov v Moskvi leta 1972 je kot eden najuglednejših jugoslovanskih arhivarjev skupaj s F. Biljanom in M. Miloševićem pripravil referat Die Archivbehelfe im Dienste der Wissenschaft (izšlo tudi v srbohrvatskem prevodu: Obaveštajna sredstva arhiva u službi nauke).

Glavni pa je bil delež profesorja Vilfana tudi pri doslej izšlih temeljnih slovenskih sintetičnih delih na področju arhivistike in dela arhivov (Arhivi, Od pisarne do zakladnice zgodovine, Ljubljana 1967; Arhivi v Sloveniji, Ljubljana 1970) ter Arhivistika, Ljubljana 1973; s prispevkom O opremljanju in postavljanju gradiva pa je sodeloval tudi v priročniku Arhivska tehnika, Ljubljana 1972).

Na področju pregledov arhivskega gradiva je skupaj s sodelavci objavil v publikaciji 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega že omenjeni splošni pregled fondov tega arhiva (Ljubljana 1959).

V mednarodni arhivski reviji Archivum je skupaj z B. Otorepcem pisal o notarskih arhivih v Jugoslaviji in o mestnih arhivih v Sloveniji, sam pa je objavil še prikaz arhivov lokalnih skupnosti (komunalnih arhivov) v Jugoslaviji (Arhivist 1969). V razpravi Arhivski viri za zgodovino Slovencev 1848—1918 (1970) smo dobili prvič pregledno sliko o arhivskem gradivu za slovensko zgodovino iz tega obdobja.

Bibliografija del profesorja Vilfana je tako vsestranska in obsežna, da v tako kratkem prikazu še zdaleč ni mogoče zajeti vsega, kaj šele podati celovite ocene tega dela. Njegova raziskovanja so privedla do bogatih novih rezultatov, tako da mu gre v razvoju slovenskega zgodovinopisja, posebej še pravne in gospodarske zgodovine, pa tudi etnografije, posebno mesto. Odlikuje ga izreden smisel za iskanje novih problemov, za primerjavo in za sintezo ter za iskanje novih poti. Zato je razumljivo, da je njegovo delo doživelo že doslej številna priznanja, ne le v Sloveniji in Jugoslaviji, temveč tudi na številnih mestih v tujini.

Ob šestdesetletnici profesorja Vilfana se tudi Kronika, za katero ima jubilarnt nemajhne zasluge, pridružuje čestitkam ostalih v želji, da bi imel pri svojem delu in načrtih še mnogo uspehov. Posebej pa mu želimo zdravja in osebnega zadovoljstva.

Jože Zontar

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

KARLOVŠKI MOST V LJUBLJANI

MIRKO KAMBIC

Se vedno naletimo med starimi fotografijami na motive, ki so brez podatkov. Takšne slike so prijetna uganke za raziskovalca, ki želi motiv opredeliti in ga datirati. Končna ugotovitev je zelo preprosta, zato pa je pot do cilja včasih zapletena in zamudna.

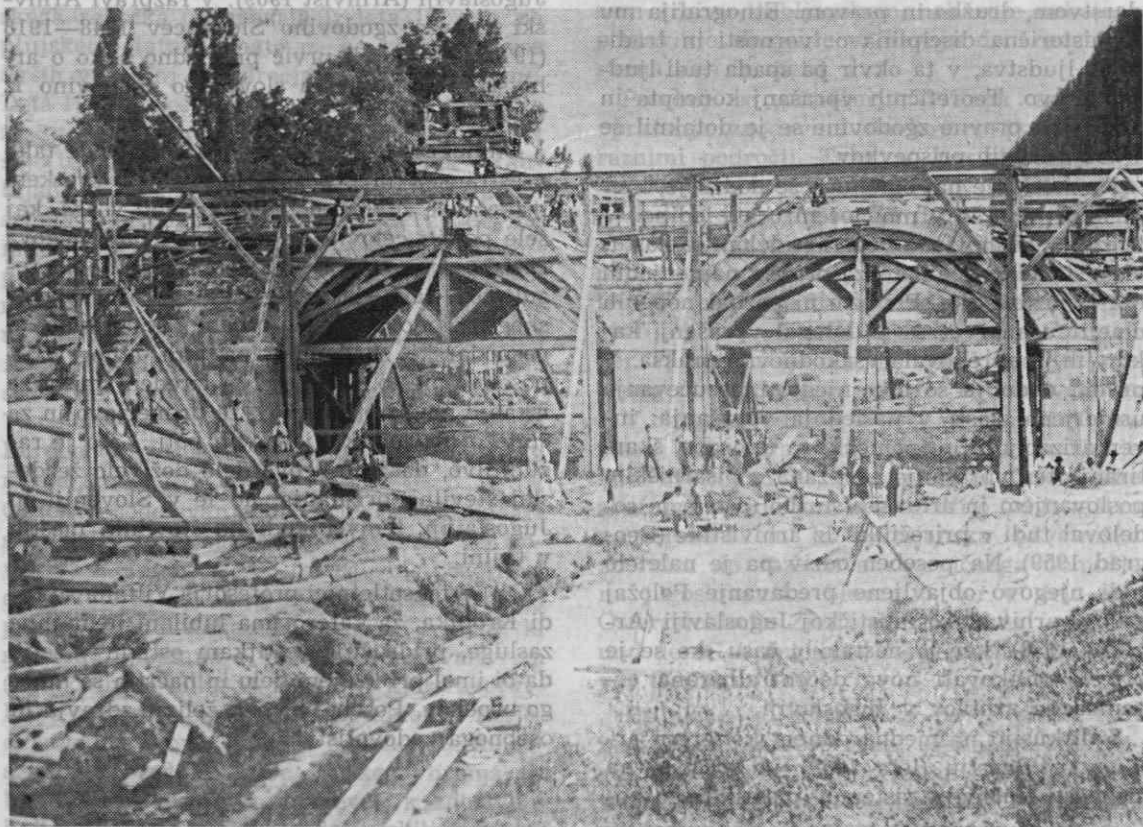
V fototeki Narodnega muzeja v Ljubljani najdemo med neopredeljenimi fotografijami tudi zbledelo sliko, ki kaže gradnjo mostu nad suho strugo. Most je kamnit, ima dva loka, ki sta podprta s skrbno izdelano povezavo lesenih opornikov. Nad obokoma so tiri, po katerih se premika posebno vozilo za dovoz rezanega kamna, verjetno neke vrste žerjav. Suho dno struge je polno gradbenega materiala: lesa, peska in kamenja. Pod mostom in na njem je polno delavcev, okrog štirideset po številu. Med njimi so pri težaških delih tudi ženske. Na levi je za mostom hiša z drevjem, na desni pa temna lisa, ki se diagonalno manjša proti ozadju. Na originalni sliki je vi-

deti, da gre za vrsto visokih jagnjedi ob strugi.

Kateri most bi predstavljala ta fotografija? Na njeni hrbtni strani najdemo podatek, ki nas lahko vsaj delno vodi v pravo smer iskanja. Tu je komaj viden zelen žig »E. Pogorelec, Fotograf, Laibach«. In tako steče reševanje fotografske uganke do popolnoma trdnega zaključka: gre za gradnjo kamnitega Karlovškega mostu čez Gruberjev prekop v Ljubljani.

O ljubljanskih mostovih je napisanega že marsikaj zanimivega. Tudi fotografij starejšega datuma imamo kar precej. Toda Karlovški most je bil zavrt v neko meglico. To pač ni bil sprva ljubljanski most, temveč most zunaj ljubljanskega mesta. In ko so ga gradili, ni nosil sedanjega imena, temveč je bil to »most čez Gruberjev kanal«.

Tisti, ki se želijo poglobiti v podrobnosti gradnje mostu, naj stopijo v Arhiv Slovenije

Gradnja karlovškega mostu čez Gruberjev prekop v Ljubljani (fotografiral Ernest Pogorelec; fototeka Narodnega muzeja v Ljubljani)

in si ogledajo veliko mapo načrtov pod številko XXXIV, z naslovom »Grubersche Brücke«. Tu je okrog 30 načrtov, povezanih s Karlovškim mostom, ki je bil del večjega projekta za osuševanje Ljubljanskega barja v šestdesetih letih prejšnjega stoletja.¹

Licitacija za »most nad Gruberjevim kanalom« je bila leta 1860, kolavdacijska komisija pa se je podpisala na načrte 18. januarja 1865. V času, ko so gradili novi most, so postavili zasilni most čez prekop nekoliko južneje od gradbišča. Ta zasilni most je prišel na dražbo 11. julija 1864, kar pomeni, da je bil novi kamniti most (»Karlovški most«) izročen prometu že leta 1864.²

Fotograf Pogorelec se je vpisal v ljubljanski obrtni register leta 1859, fotografiral pa je most še po mokrem postopku: na gradbišče je moral prinesiti ne le kamero, temveč tudi kemikalije in temnico. Verjetno je naredil več posnetkov in možno je, da so drugi motivi še kje ohranjeni: ali v Ljubljani ali na Dunaju.

OPOMBE

1. AS, načrti, mapa XXXIV (24650, Land, Reg. Z 985/129-1865). — 2. Laib. Zeitung 1864, No. 152 (7. julij).

KAMNA GORICA IN BLED

MIRKO KAMBIČ

Težko bi se danes vživel v tisto globoko občutje, ki ga je pred nekaj več kot sto leti zbudila majhna fotografska slika, nalepljena na karton formata običajne vizitke in skrbno varovana v družinskem albumu. Nekateri so se osredotočili samo na portrete, nekatere pa

je prevzela tudi pokrajina z naselji. Pokrajinske slike so bile pri nas sprva bolj redke in posamezniki so jih začeli zbirati predvsem iz domovinske zavesti. V skromnem albumu fotografij politika in pesnika Lovra Tomana (1827—1870) najdemo

Ključeno Kamna Gorica pred letom 1870; iz albuma dr. Lovra Tomana (Narodni muzej v Ljubljani)

Bled s Triglavom pred letom 1870; iz albuma dr. Lovra Toman (Narodni muzej v Ljubljani)

razen portretov tudi nekaj slik Kamne gorice, kjer je bil Toman rojen, in Bleda, ki je bil Tomanu zelo pri srcu.

Časovno gledano so to zelo zgodnji posnetki naših krajev, slikani v času zgodnjih poklicnih fotografov, ki so uporabljali mokri kolodijev postopek. Janez Puhar je sicer fotografiral po svojem suhem kemičnem postopku na steklene plošče Bled in blejsko okolico (npr. goro Stol) že mnogo let prej, toda njegove slike so bile redkost, unikatni, ki jih imamo danes za izgubljene ali uničene.

Na motivih, ki so ohranjeni v Tomanovem albumu, ni nobene navedbe o fotografu. Gre pa za originalne posnetke iz šestdesetih let prejšnjega stoletja. Slike so dobro ohranjene, tonsko nasičene in skrbno izdelane.

Posebej moramo biti pozorni, da se na motivu Kamne gorice in Bleda kaže na ozadju Triglavsko pogorje. Doslej so to prvi znani motivi, na katerih vidimo fotografsko upodobljen Triglav. Na sliki Blejskega jezera z gradom je Triglav z Rjavino v ozadju še posebno poudarjen, morda celo z rahlo retušo. Triglav je bil tedaj že simbol slovenske na-

rodne zavesti. Bled pa naj bi postal, po Tomanovih željah, središče slovenske žive, govorniške besede.

Jakob Alešovec pripoveduje v svoji knjigi »Kako sem se jaz likal«, da se je zbralo ob neki priložnosti na Bledu mnogo slovenskih prvakov, med njimi dr. Lovro Toman, Costa, prof. Mandelc, Tušek, Miroslav Vilhar in drugi. Bilo je lepo slavlje na jezeru in Alešovec se je tu srečal z Vilharjem, ki ga je povabil za domačega učitelja na Kalec.

Fotografiji Kamne gorice in Bleda s Triglavom sta nastali v času, ki pomeni jutro naše poklicne fotografije. Fotografska slika se je že tedaj uspešno vključila v prebujanje narodne zavesti in novega odnosa do slovenske zemlje ter do simbola slovenske svobode — Triglava.

OPOMBE

1. Tomanov album, Narodni muzej v Ljubljani (fototeka). — 2. J. Alešovec, Kako sem se jaz likal, Ljubljana 1973 (Preš. družba), str. 327 sl.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Arhivski dokumenti o obnovi in socialistični graditvi v Ljubljani v letih 1945—1947.

V razstavišču Arkade na Trgu osvoboditve v Ljubljani je bila v dneh od 6. 11.—19. 11. 1978 odprta razstava arhivskih dokumentov iz časa obnove in utrjevanja ljudske oblasti v Ljubljani, ki so jo pripravili delavci Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

Razstava je imela namen prikazati predvsem pomen in vlogo arhivskega gradiva, to je, da so dokumenti, ki so nekoč nastali zaradi potreb tekočega poslovanja, danes prvovrsten zgodovinski vir in so del naše kulturne dediščine. Hotela je opozoriti na raznoličnost tega gradiva, na njegovo vsebinsko bogatost in ohranjenost, ki je za nekatera področja in obdobja boljša, za druga pa slabša. Za Ljubljano iz obdobja 1945—1947 so najbolje ohranjeni fondii upravnega značaja, predvsem Mestni ljudski odbor in Četrtni ljudski odbori (Center, Moste, Tabor, Rakovnik in drugi) in gradivo sodnih organov. Manj ohranjeni pa so fondii družbenopolitičnih organizacij (OF, KPS, ZMS, AFŽ, sindikati) na nivoju mesta. Vzroki te slabe ohranjenosti so različni. Deloma so bili dokumenti uničeni, deloma so se razgubili ali pa se hranijo še kje na terenu in so možne le naključne najdbe. Tudi za fonde gospodarskega porekla velja ugotovitev, da so slabo ohranjeni za prva povojna leta. Tudi tu iščemo vzroke v kasnejših uničevanjih in tudi v tem, da je bilo veliko podjetij, zadrug in trgovin še v privatnih rokah do prve in druge nacionalizacije in privatnega značaja je bilo tudi to gradivo. Ker pa je to doba centraliziranega poslovanja, se mnogo dragocenih podatkov z gospodarskega področja najde v upravnih fondih.

Skrb za nastajajoče gradivo je bila prisotna tudi že v tej dobi, saj se poleg navodil za ohranitev arhivskega gradiva pred 9. majem 1945 javljajo tudi okrožnice z navodili o hranjenju in oddajanju gradiva ustvarjalcev, ki so prenehali s svojo dejavnostjo.

Za Ljubljano lahko trdimo, da je ohranjenega arhivskega gradiva, predvsem po vsebinski pomembnosti, relativno dovolj.

Pri razstavi je bil poudarek na dokumentih, ki prikazujejo vsakdanje življenje v povojni Ljubljani in kako so najširše množice doživljale velike spremembe, ki so nastale v tej dobi. Skratka, razstava je imela namen pokazati mestni utrip takratne Ljubljane.

Obdobje 1945—1947 je pomenilo neko zaključeno celoto. Na eni strani je to doba pre-

hajanja iz vojnega v mirnodobno življenje, utrjevanje novih družbenih odnosov (do prve slovenske ustave januarja 1947) ter doba obnove, ki se zaključuje do začetka planskega gospodarstva oziroma prve petletke v začetku 1947. leta. To je bila izrazito doba prehajanja iz starega v novo, čas iskanja in dnevnih sprememb ter doba, ki je postavila marsikater temelje bodočemu razvoju.

Sama razstava je bila razdeljena na dva dela. V prvem delu je bila prikazana graditev novih družbenih odnosov in utrjevanje trdnosti pozicij KPS, OF in njenih množičnih organizacij. Obdelane so bile naslednje teme: osvoboditev Ljubljane, volitve v organe OF maja 1945, volitve v narodnoosvobodilne odbore 29. julija 1945 (četrtni NOO in Mestni NOO), volitve v ustavodajno skupščino FDJ 11. 11. 1945, delo četrtnih ljudskih odborov in vloga zborov volivcev jeseni 1945 in pomladi 1946, delo Mestnega ljudskega odbora, sprememba Ustave FLRJ januarja 1946, volitve narodnih sodnikov, boj proti birokratizmu in manifestacije za pravične slovenske meje. Prikazan je bil pester spekter delovanja KPS, OF, ZMS, AFŽ, SKOJ, pionirske organizacije in sindikatov pri utrjevanju socialističnih družbenih odnosov.

Drugi del je bil posvečen obnovi in vsakdanjemu življenju ljudi. Revolucionarni ukrepi (zaplemba nemške imovine, vojnega dobička, agrarna reforma, prva nacionalizacija...) so bili temelji krepitve socialističnega gospodarskega sektorja. Obnova industrije in obrti, prometa ter že začetki nove industrijske gradnje (Litostroj) so značilni za obravnavano obdobje. Prikazu kmetijstva so sledile teme: preskrba in prehrana, stanovanjska izgradnja (graditev nove Savske kolonije), zdravstvo, socialno skrbstvo (skrb za vojne sirote, repatriiranje), znanost, kultura in šport.

Zanimiva je bila tudi likovna rešitev razstave — delo ing. arh. Matije Suhadolca. Dokumenti, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, kar je cenena, toda učinkovita postavitev. Klasično prezentacijo dokumentov na stenah oziroma v vitrinah je zamenjala postavitev v prostoru. Arhivalija ni zanimiva samo po vsebini, temveč je lahko zanimiva tudi kot razstavni eksponat.

Razstavljeni so bili predvsem arhivski dokumenti, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Mestni arhiv Ljubljane, kjer že več let potekajo urejevalna dela na povojnem gradivu za obdobje 1945—1955 in je razstava rezultat delovnih naporov, vloženih pri teh

delih. Zgodovinski arhiv Ljubljana se tudi sicer vključuje v širše projekte, kot je npr. Projekt zgodovine Slovencev 1945—1976, za katerega je bil izdelan elaborat o stanju na območju Ljubljane.

Zgodovinski arhiv Ljubljana s svojim jedrom Mestnim arhivom Ljubljane letos praznuje 80-letnico delovanja na območju mesta Ljubljane in je razstava delovni prispevek k praznovanju te visoke obletnice.

Ob razstavi je izšel tudi katalog: »Arhivski dokumenti o obnovi in socialistični graditvi v letih 1945—1947«, v katerem je poleg uvodne besede strnjen prikaz dobe obnove in socialistične graditve v letih 1945—1947 ter prikaz stanja arhivskega gradiva iz navedenih let. Katalog je popestren z reprodukcijami dokumentov. V zadnjem delu je popis fondov iz poveljnega obdobja, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana ter navedena uporabljena literatura in drugi viri podatkov.

Razstava je imela velik odmev v javnosti, saj je naše dnevno časopisje prineslo vrsto prispevkov o razstavi in problematiki tega obdobja sploh. V dvanajstih dneh, kolikor je bila razstava odprta (škoda, da ni bila dalj časa), si jo je ogledalo 1900 ljudi, od tega je bilo 1394 šolske mladine. Nedvomno je bila zelo koristna za popestritev pouka zgodovine v šolah in prav zato bi moralo biti takih razstav čim več.

Generacijam, ki so doživljale in ustvarjale delovale v tem razgibanem obdobju, je bila razstava obuditev spominov. Namenjena pa je bila predvsem mlajšim generacijam, da spoznajo to težko obdobje graditve naše socialistične družbe.

Darinka Benedičič

Razstava o prvem ljubljanskem samoprispevku.

Slovenski šolski muzej je v sodelovanju s Skladom ljubljanskih občin za gradnjo osnovnih šol in vzgojnovarstvenih zavodov v prostorih skupščine mesta Ljubljane na Magistratu pripravil razstavo o prvem ljubljanskem samoprispevku. Odprli so jo 21. novembra 1978. Občani petih ljubljanskih občin so se namreč na ta dan leta 1971 z referendumom odločili, da prispevajo procent od svojega čistega dohodka za izgradnjo nujno potrebnih otroških vrtcev in šol, ki jih je takrat zelo primanjkovalo.

Razstava, s katero posega Slovenski šolski muzej na zelo aktualno področje naše stvarnosti, pomeni prvi element obračuna te pomembne akcije naše solidarnosti. Pripraviti jo je bilo treba v zelo kratkem času, vendar pa je prikazala vse zgrajene stavbe, prav tako pa tudi gradivo, ki je spremljalo referendum in občane sproti obveščalo, kaj je bilo že zgrajenega z njihovim denarjem.

Ta razstava je šele začetek. Za leto 1979 pripravlja Slovenski šolski muzej skupaj z že omenjenim skladom širše zasnovan prikaz iz katerega bo že jasna popolna finančna slika prvega samoprispevka, ker bo ta takrat že dokončno zaključen.

Gradivo za razstavo je pripravil Andrej Vovko, likovno pa jo je oblikoval stalni sodelavec Slovenskega šolskega muzeja Tone Demšar. Odprta je bila od 21. novembra do 6. decembra.

Andrej Vovko

NOVE PUBLIKACIJE

Casopis za zgodovino in narodopisje, letnik 47, nova vrsta 12, zvezek 2, Maribor 1976; str. 191—406. (Laški zbornik)

19. novembra 1977 je bilo v Laškem posvetovanje slovenskih zgodovinarjev, ki je bilo posvečeno 750-letnici prve omembe nekdanjega trga Laško in 50-letnici mesta. Bralce naše revije je z njegovim potekom seznanila že Darja Mihelič (Kronika 26, 1978, str. 47—48), ki je zapisala, da bodo nekateri referati izšli še v posebnem zvezku ČZN, ki bo posvečen temu jubileju in v posebnem zborniku, ki bo posvečen zgodovini Laškega. Jasno je, da ta rešitev ni ravno idealna, ker bi bilo pravilneje, da bi bilo vse objavljeno na enem mestu.

Arheolog Tone Knez v članku Arheološke najdbe iz Laškega o svojem rojstnem kraju ni mogel pisati v stilu, kakršnega smo vajeni pri njem, ko piše o rezultatih svojega dela v mestu na okljuku Krke. Mesto nima muzeja, niti ni kakšna druga ustanova ali posameznik opravljal tam kakršnih koli sistematičnih izkopavanj. Na podlagi slučajnih fragmentarnih najdb je možno trditi, da je bil ta prostor od bronaste dobe dalje naseljen. Pomembnejše so rimske najdbe, zlasti zaradi kamenitih spomenikov, ko so se ohranili yzidani v nekatere stavbe. Knez sodi, da so večja najdišča uničena, da pa so ob raznih preurejanjih, kot je bilo to pri cerkvi in župnišču, slučajne najdbe še možne.

Dogajanje v desetletjih pred prvo omembo trga (in po njej) je obdelal Miloš Rybář. V dobi Babenberžanov naj bi imelo Laško gospostvo za lastnike poseben pomen, ker so želeli speljati »beneško cesto« skozi svojo posest. Kot ukrepe v tem smislu ocenjuje avtor ne samo gradnjo mostu preko Save (Zidani most), ampak tudi obnovitev jurkloštrske kartuzije in še zlasti podelitev trških pravic Laškemu. Zadnjega sicer ni moč neposredno dokazati, toda kažejo na to ravno silnice osnovnega političnega delovanja Babenberžanov. Rybářevo razpravo zaključuje opis obsega in upravne strukture laškega gospostva ter prikaz uvajanja cerkvene organizacije, ki jo je spremljala gradnja sakralnih objektov »laške skupine«.

Jože Koropec je v okviru ciklusa razprav, s katerimi osvetljuje gospodarske in socialne razmere zemljiških gospostev na Štajerskem v srednjem veku, pripravil prikaz Laškega gospostva. Bralcu, ki se bo skozi zgoščen, podatkov poln tekst razmeroma težko prebi-

jal, bo ostalo v spominu predvsem drobljenje enega nekdanjih največjih gospostev na Slovenskem. Vsakokratni zakupniki so si skušali zakupino čimprej povrniti in so s tem dodatno prispevali k znani upornosti tamkajšnjih kmetov.

Anton Ožinger, ki tako po znanju kot po prizadevnosti nadaljuje tradicijo uglednih predhodnikov na svojem delovnem mestu, je prispeval dve razpravi. V prvi našteva dunajske študente iz Laškega od 14. do 16. stoletja, med katerimi je najbolj znamenit Tiffernus, eden najslavnejših humanistov 16. stoletja, v drugi pa oblikovanje župnij v prafari Laško, pri čemer seže do najnovejše, povojne dobe.

Problematico v zvezi z laškim grbom je obdelal Božo Otorepec. Kljub jasnosti podelitvenega privilegija je prišlo pri kasnejših upodobitvah do odstopanj, ki niso samo odsev umetnostnih zahtev časa, ampak tudi nerazumevanja že omenjenega privilegija.

Že na samem posvetovanju je precej pozornosti pritegnil referat Jožeta Mačka o upiranju jurkloštrskih podložnikov v zadnjih desetletjih 18. stoletja. Ti v začetku namreč niso hoteli pristati na prevedbo tlake v denarne ali druge naturalne dajatve, ker so pričakovali, da se bodo reforme Marije Terezije in njenega sina končale z odpravo fevdalnega sistema. Obnašanje kmetov pri pogajanjih je izredno plastična podoba razrahljanosti fevdalnega sistema. Njihova enotnost jih je pripeljala do uspeha, saj so dosegli evalvacijo tlake le v denarju in ne v predpisanem žitu. Eman Pertl objavlja Pregled razvoja zdravstva v Laškem in njegovem okolišu. Zaradi toplih vrelcev na desnem bregu Savinje je kraj že zgodaj imel času primerno zdravstveno oskrbo. Določene medicinske nege so bili deležni tudi oskrbovanci treh laških spitalov. Pretresljivi so podatki, ki jih navaja avtor za novejšo dobo. Pri tem si je namreč pomagal s spomini nekega tamkajšnjega zdravnika, ki je v mestu deloval nekaj desetletij. Ob Pertlovem članku bi veljalo poudariti, da slovensko zgodovino pisje to plat naše preteklosti pušča ob strani in da so tu še velike bele lise v našem znanju.

S področja umetnostne zgodovine so trije članki. Emilijan Cevc opisuje tri poznorenesančne in en baročen nagrobnik, Sergej Vrišer pa dopolnjuje svoje poprejšnje, že objavljene raziskave o kiparju Janezu Gregorju Božiču. Razvoj laške mestne podobe in spre-

membe mestnih stavb opisuje Jože Curk. Opozarja, da leže urbane vrednote Laškega bolj v pokrajinski legi kot arhitektonski vsebini. Zanimivo je, da že v samem zborniku navaja neki avtor trditev, ki se ne ujema s Curkom, ko pravi, da je doseženo pri Laškem sozvočje terasastega terena in arhitekture in »uglašeno do panoramske popolnosti«.

Tretjo skupino razprav sestavljata dva prispevka. Kajetan Gantar objavlja bogato komentiran prevod pesmi jurkloštrskega meniha Sifrida o vojvodi Leopoldu VI, ki je nastala v začetku druge polovice 13. stol. in slovi kot »ena najstarejših, formalno in vsebinsko najbolj zanimivih latinskih pesmi, kar jih je v srednjem veku nastalo na naših tleh«. O ljudeh, ko so že del preteklosti, je prispeval razpravo Tomo Korošec. Laški rudnik je namreč zaprt in značilna govorica rudarjev bo kmalu tudi domačinom tuja.

Gledano v celoti je Laški zbornik zelo raznovrstno in zanimivo delo. Obljubljeni Zbornik občine Laško mu bo nujna dopolnitev, ker tu nekatera vprašanja iz najnovejše dobe niso obdelana. Obžalovati pa moramo, da so tokrat odpovedali tiskarji. Nekaj strani v zborniku ni v čast ne njihovemu poklicu, ne tehniki, s katero delajo.

Stane Granda

Glazerjev zbornik. Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta 13 (48). Maribor 1977, 426 str.

Trinajsti letnik nove vrste ČZN je posvečen Janku Glazerju, enemu od urednikov predvojnega ČZN, pesniku, slavistu, gimnazijskemu profesorju in bibliotekarju ter dolgoletnemu ravnatelju mariborske študijske knjižnice. Njegovo življenje in delo je opisalo več avtorjev: Ciril Stani je podal Življenjepis Janka Glazerja, nekateri njegovi sodobniki in prijatelji pa so prispevali vrsto zanimivih spominov nanj. Matija Zadavec, Glazerjev sošolec in član »literarnega triumvirata« (J. Glazer, D. Marčinko in M. Zadavec) se spominja prvih literarnih uveljavljanj Janka Glazerja v gimnaziji ter dela za razredni dijaški list Bodočnost. Makso Šnuderl se prav tako spominja Glazerjevega literarnega ustvarjanja v gimnazijskih letih od 1909 dalje, obuja pa tudi spomine na njune kasnejše literarne in prijateljske zveze. Ciril Šlebinger je dal svojemu prispevku naslov Janko Glazer in njegova domovina, kjer je želel pokazati, kako je Glazer v svojem literarnem delu rasel iz domače zemlje, ki mu

je vtisnila svoj pečat. Dalje naj omenimo prispevke Alfonza Koprive Pesnik in profesor Janko Glazer, kjer se avtor spominja svojega profesorja in mentorja literarnega kluba Utrinki na mariborski klasični gimnaziji v letih 1920/21 do 1922/23. O Glazerjevem prvem knjižničarskem obdobju (tj. do leta 1930, ko je postal ravnatelj študijske knjižnice) piše sedanji ravnatelj Univerzitetne knjižnice v Mariboru Bruno Hartman. Kot človeka, pesnika, vzgojitelja pesniškega naraščaja in literarnega zgodovinarja se ga spominja tudi Marja Boršnikova. France Filipič obuja spomine na svoja srečanja z Glazerjem v treh desetletjih vzburkanega in sprememb polnega povojnega časa in se predvsem ustavlja ob pesnikovem vrednotenju poezije. Spomine nanj obujata še Pavle Zidar in Nada Gabrovčič, medtem ko Jože Bajec piše o Glazerjevi pomoči pri sestavljanju bibliografije Slovenski časniki in časopisi 1937—1945. Manica Špendal pa obravnava Glazerjev prispevek k raziskovanju zgodovine mariborske čitalnice.

Sledi 18 krajših in daljših prispevkov iz zgodovine, umetnostne zgodovine in literarne zgodovine, ki obravnavajo pretežno Štajersko in Prekmurje. Sledijo poročila o novih knjigah in tri bibliografije.

Če se najprej na kratko pomudimo ob historičnih člankih, moramo omeniti prispevek Jožeta Koropca Ruše v srednjem veku, ki prikazuje na podlagi arhivskega gradiva razvoj Ruš od nastanka do srede 17. stoletja. Opozarja tudi na dejstvo, da je v Rušah 1645. leta nastala edina župnijska gimnazija na Slovenskem, ki je živela nato 113 let kot predhodnica mariborske klasične gimnazije. Kamnico in njeno župnijo do prve polovice 18. stoletja je opisal Jože Mlinarič. Helfried Valentinitš je avtor razprave Državna gospodarska politika in trgovina s soljo v četrti Celje od 16. do začetka 18. stoletja (prispevek je napisan v nemščini, ima pa daljši slovenski povzetek). Trgovino z morskimi solmi s področja beneškega gospostva so imeli v začetku novega veka v rokah kranjski potujoči trgovci in jo v celjski četrti zamenjavali za naturalije in platno. Avtor naglašja, da ko si v 16. in 17. stoletju prilaste monopol nad soljo Habsburžani, hočejo povečati prodajo soli iz svojega rudnika Aussee. Kmetje pa niso hoteli kupovati drage rudniške soli in so še dalje uporabljali morskost, ki so jo prinašali tihotapci; zemljiški gospodje uporabljali morske soli tudi niso nasprotovali. Antoš Leskovec je prispeval krajši zapis, v katerem povzema vsebino spisa iz arhiva štajerskega gubernija o pridobitvi deželne to-

varniškega dovoljenja za steklaro ob Lobnici v Rušah (1841), ki jo je imel v posesti najpomembnejši podjetnik v času razcveta pohorskega steklarstva Benedikt Vivat.

Janko Orožen obravnava zgodovino osnovne šole v Žalcu v zvezi z gospodarskim, kulturnim in narodnoobrambnim razvojem Savinjske doline in kraja samega in razlikuje v njenem razvoju 5 faz (od protestantizma do konca stare Jugoslavije). Usmerjenost Slovenske matice k drugim jugoslovanskim kulturam obravnava Janez Rotar zlasti na podlagi Matičinih publikacij Letopisa in Zbornika.

Franc Rozman podaja na podlagi arhivskega in časopisnega gradiva sliko praznovanj prvega maja na slovenskem Štajerskem od prvega praznovanja leta 1890 do leta 1914.

Češki vpliv pri snovanju slovenskih podpornih »jednot« v ZDA je popisal Toussaint Hočevar. Slovenska podporna društva so bila namreč na začetku v sklopu čeških združenj, kasneje pa so se razvile samostojne slovenske »jednote«.

Na obdobje stare Jugoslavije se nanaša prispevek Mavricija Zgonika Izigravanje zakona o agrarni reformi v predaprilski Jugoslaviji na primeru falske graščinske veleposesti. Falso veleposestvo je po zakonu o likvidaciji agrarne reforme ostalo skoraj neokrnjeno (od 4416 ha produktivnih površin je bilo odvezto le 13 ha). Daljša razprava Marjana Žnidariča govori o okupatorjevih raznarodovalnih ukrepih v Mariboru leta 1941.

Posebej na Prekmurje se nanašajo naslednji prispevki: »Agenda vandalica« in Bakošev rokopisni obrednik — prispevek Franca Šebjaniča. Avtor domneva, da gre za »slovenski obrednik« in za doslej neodkrit Mandeljčev tisk iz 16. stoletja, ki je bil v Prekmurju v rabi ob koncu 16. in v 17. stoletju. Na ozemlje Prekmurja pa posega tudi Ivan Škafar s prispevkom Sodelovanje dr. Franca Ivanocyja in Jožefa Klekla st. pri zemljevidu slovenskega ozemlja (1921). Odbor Slovenske matice je že 1894 sklenil pripraviti zemljevid slovenskega ozemlja; iz članka izvemo, da je Anton Trstenjak za severovzhodni del slovenskega ozemlja pritegnil k sodelovanju tudi Ivanocyja in Klekla st. in kako je to sodelovanje potekalo. Štefan Barbarič je prispeval Narodopisno prekmuriano Bálinta Bellosicsa. Bellosics je namreč v 90. letih v madžarki publicistiki objavil vrsto ljudskih pesmi in narodopisnih informativnih sestankov o življenju prekmurskih Slovencev. Barbarič nam podaja seznam teh prispevkov in daje kratko oceno Bellosicsevega dela.

Ne le za umetnostne zgodovinarje, ampak tudi za širši krog bralcev bosta zanimivi raz-

pravi Jožeta Curka in Sergeja Vrišerja. Prvi je z orisom gradbene zgodovine nekdanjega minoritskega samostana in Žičkega dvora v Mariboru podal gradbeno zgodovino tega zanimivega stavbnega kompleksa. Obe stavbi, ki segata vsaj do 15. stoletja, po zasnovi pa celo do 13. stoletja, sta nadvse zanimivi tudi po svoji zgodovini nastajanja in vsekakor vredni ohranitve. Sergej Vrišer pa v Doneskih k baročnemu kiparstvu v Mariboru in njegovi okolici obravnava novo v opusu kiparja F. K. Reissa, dalje kamniti skupini križanja v Rušah, po avtorjevem mnenju nastali pod vplivom graškega kiparja J. J. Schoya. Tretji sestavek pa govori o oltarnih antependijih v Rušah in Puščavi, ki so po Vrišerjevem mnenju verjetno delo celovškega kiparja Krištofa Rudolfa.

Predvsem za etnologe bodo zanimive, za ostale bralce pa poučne ugotovitve Vilka Novaka v prispevku Etnologija v ČZN. Avtor razčlenjuje vsebino ČZN z etnološkega vidika, začenja s pregledom terminov, ki so jih pri nas uporabljali za etnološko znanost ter z oznako dela posameznih avtorjev (F. Kotnik, F. Baš). Končuje s pregledom današnjega stanja etnoloških publikacij na Slovenskem.

Omeniti velja tudi dva literarnozgodovinska prispevka in sicer Jara Dolarja Cankar in trivialna literatura in Antona Slodnjaka Preliminarni pogled na seznam Prešernovih knjig v pesnikovem zapuščinskem aktu, ki nam prinašata nove in zanimive ugotovitve.

Kot že rečeno zaključujejo Glazerjev zbornik tri bibliografije. Ivanka Žmavc-Baranova in Zora Šlebinger Illich sta pripravili bibliografijo slovenik v graškem »Der Aufmerksame«, ki je izhajal v letih 1812—1842 in 1855—1858 kot priloga »Grazer Zeitung«. Tu je obdelanih prvih 31 letnikov, medtem ko bi letniki 1855—1858 bili potrebni posebne obdelave, avtoricam pa tudi niso bili na razpolago.

Pavla Reberšek je avtorica bibliografskega kazala mariborskega časopisa »Zora« (1872—1878) in njene znanstvene priloge »Vestnika« (1873—1875). Vasja Sterlé podaja bibliografsko gradivo o Janku Glazerju, popisanih je 136 enot, pri čemer niso zajeti prispevki v leksikonih, literarnih zgodovinah in antologijah, temveč gre predvsem za izbrane članke iz periodičnega tiska.

Naj zaključim z ugotovitvijo, da spada Glazerjev zbornik med vsebinsko najbolj bogate letnike nove vrste ČZN.

Slovenski visokošolci v boju za narodno osvoboditev in socializem. Ob 40-letnici Tita na čelu KPJ in ustanovnega kongresa KPS na Čebinah. Univerzitetna konferenca ZKS. Ljubljana 1977, 217 str.

Pričujoči zbornik sestavkov o boju slovenskih visokošolcev za narodno osvoboditev in socializem skuša v celoti zajeti čas od ustanovitve ljubljanske univerze leta 1919 pa do 1973. Knjiga naj bi zapolnila vrzel pri obravnavanju boja slovenskih visokošolcev na univerzah v Ljubljani in Zagrebu s spominskim gradivom, ki je bilo doslej razmetano po raznih časnikih, časopisih in drugih zbornikih. V tem se razlikuje od knjige Slavka Kremenška: Slovensko študentovsko gibanje 1919 do 1941, Ljubljana, 1972, ki je napisana na podlagi študija virov in opremljena s potrebnimi znanstvenimi opombami. Zatorej ni v zborniku znanstvenega aparata, razen v članku Ane Benedetič: Študentje ljubljanske univerze v narodnoosvobodilnem boju.

Slovenske visokošolce poznamo predvsem po njihovem deležu v NOB in iz poveljne socialistične graditve, veliko manj pa njihove borbe za narodno osvoboditev in socializem na univerzah v Ljubljani in Zagrebu — prikazati ta boj pa je namen zbornika. Po njem bodo segali vsi tisti, ki jih ta problematika zanima, kot tudi zgodovinarji, ki se bodo pri raziskovanju najnovejšega obdobja oprli na spominsko gradivo.

Zbornik je razdeljen na tri poglavja: med obema vojnama, v letih fašistične okupacije in v letih socialistične graditve. Prvi dve poglavji sta zelo izčrpni s številnimi spominskimi članki, tretje poglavje pa prikazuje le splošno situacijo na ljubljanski univerzi od uveljavljanja samoupravljanja naprej. Na koncu zbornika so kratki orisi življenja in dela piscev te knjige.

Zaradi člankov različne vsebine se omejimo le na najvažnejše karakteristike.

Med obema vojnama. Pregledni del je napisal Slavko Kremenšek: Študentska levica med obema vojnama. Sestavek sloni na njegovih, že prej omenjenih knjigi o študentskem gibanju med dvema vojnama. Poudariti je treba, da je v zgoščenem besedilu sistematično obdelano levo gibanje, preglednost teksta pa dajejo v mastnem tisku napisani najvažnejši dogodki na univerzah ter imena društev in glasil, ki so bila levo usmerjena. Pozornost zasluži članek Pavleta Žavcerja: Zagrebški »Triglav« v letih pred drugo svetovno vojno, ki je napisan po arhivu CK ZKS in spominu ter opisuje prehod tega društva iz liberalne jugoslovanske integralistične usmeritve do

srede tridesetih let v levičarsko protifašistično in narodno-obrambno delo. Številnim člankom (18) je dodano tudi nekaj virov. Po uradnih zapiskih rektorata ljubljanske univerze, uprave policije in po spominih takratnih študentov je ponazorjen potek demonstracije 14. januarja 1933, ko so študentje pod vplivom partijske organizacije demonstrirali proti nacionalnemu zatiranju in šestojanuarski diktaturi. Iz ciklostilnega lista Slovenski študent, ki je zastopal smernice čebinskega programa, sta natisnjena dva članka: uvodnik v prvo številko Slovensko vprašanje, ki poudarja, kaj Slovenci hočejo; Osnutek programa Slovenske akademske mladine pa v posameznih točkah jedrnato sporoča, kaj študentje zahtevajo: reorganizacijo študija, odpravo socialnih razlik in uvedbo demokratičnih svoboščin na univerzi.

V letih fašistične okupacije. Temu obdobju je posvečenih 8 sestavkov. V uvodnem delu nam Ana Benedetič predstavi splošni razvoj protifašističnega gibanja na univerzi v Ljubljani. Študentje so bili med prvimi, ki so organizirali odpor proti okupatorju in odšli v partizane. Matični odbor OF na univerzi je začel delovati že maja 1941. leta. V času nemškega preseljevanja zavednega slovenskega prebivalstva z Gorenjskega julija 1941. leta so se študentje udeležili prvih množičnih demonstracij proti okupatorjem v Ljubljani. Posebno velik delež v NOB so imeli medicinci, katerih vloga in pomen sta še premalo ovrednoteni. Študentje elektrotehničnega seminarja pa so veliko prispevali k bolj ali manj rednemu delovanju oddajnika OF »Kričiča«. Slovenska univerza je v času NOB opravila svojo dolžnost in izpričala predanost ljudstvu in domovini. Njeni študentje so dali v NOB okrog 600 partizanov in prek 800 aktivistov; približno 1000 študentov je bilo v zaporih, v internaciji in koncentracijskih taboriščih, okrog 200 slušateljev in slušateljic pa je dalo svoja življenja.

V letih socialistične graditve. O situaciji na univerzi v Ljubljani, predvsem pa o aktivnosti študentov poročajo trije sekretarji UK ZKS — Rino Simoneti, Stane Markič in Gojko Stanič.

Franci Matičič

Ferdo Gestrin, Pomorstvo srednjeveškega Pirana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 21, Zgodovinski inštitut Milka Kosa 7, Ljubljana 1978, 148 str.

Delo je plod večletnega podrobnega preučevanja originalnih virov od listin in testa-

mentov prek notarskih do cele vrste (okrog 150) vicedomskih knjig. Študij originalov terja od raziskovalca temeljito poprejšnje znanje in poznavanje pomožnih zgodovinskih ved. Seveda zahtevajo sintetični zaključki, izpeljani iz množice drobnih podatkov, ki jih nudijo omenjeni viri, izkušnega izvedenca za področje srednjeveškega gospodarstva, zlasti pa njegovih neagrarnih panog trgovine in pomorstva. Ker je avtor vzveze Pirana z zaledjem podrobno razčlenil že v svojem delu Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja (Ljubljana 1965), jih tokrat obravnava bolj ob strani, svojo pozornost pa posveča zlasti stikom Pirana izven tega območja.

Avtor najprej predstavlja globalne obrise razvoja povezav Pirana, njegovega pomorstva in trgovine v obdobju od najstarejših vesti iz srednjega veka do kraja 15. stoletja. V tem okviru pokaže položaj in vlogo odločilnih faktorjev v gospodarskem razvoju Pirana v tem obdobju. Omenja prve nastope Benetk in njihovo preraščanje v enega od glavnih činiteljev, ki so od zunaj omejevali in usmerjali piransko gospodarstvo. Piran je navezoval stike tudi z drugimi kraji in pokrajinami v Istri, Dalmaciji, Furlaniji, Marakah, Apuliji. V njegovem gospodarstvu je rasel pomen zaledja, ki je prek Pirana iskalo odjemalce svojih proizvodov.

Za ocenitev pomena, ki ga je ladjarstvo in pomorstvo imelo za Piran, je eden bistvenih podatkov samo število ladij in njihovih vrst, ki se v srednjem veku pojavljajo v Piranu. V ta namen knjiga posreduje preglednico, ki od leta 1272 do leta 1499 navaja število plovnih objektov po različnih tipih ladij, ki jih je pisec srečal v virih. Po podatkih iz virov in po lastni presoji vrednosti ladij ocenjuje avtor višino v pomorstvo vložene kapitala. Pri opisu lastništva in lastnikov plovil glede na družbeno razslojenost pa tudi sicer so posebej obravnavani domačini in tujci, posebej pa Slovani. Zanimivi so zaključki o pravnem položaju in zaščiti lastnikov in najemnikov ladij in njihovega tovara. Ker viri omenjajo različne vrste ladij, je avtor posamič obdelal različne tipe plovnih objektov po njihovi velikosti, opremljenosti, nosilnosti in uporabnosti v različne namene. V tedanji tehniki pomorske trgovine in poslovanja, kjer so se oblikovali različni tipi družb z začetnimi kapitalističnimi elementi, so imele posebno vlogo lastništva ladij in njih deležev. Ladje so se seveda uporabljale tudi za pomorski promet in se oddajale v najem. Knjiga ob konkretnih primerih analizira postopek najemanja in z različno višino najem-

nin za razne tipe ladij določa njihovo amortizacijsko dobo. Viri vsebujejo podatke o nastanku in razvoju pristanišča, z njegovim poslovanjem pa nas seznanjajo le pičlo. V Piranu se je razvijala tudi ladjedelniška dejavnost. Izdelava kot popravila ladij so ostali zasnovani obrtno, temeljili pa so na uvoženem materialu. Posebna tabela predstavlja število ladjedelniških mojstrov, ki se pojavljajo v virih v preučevanem obdobju. Avtor obravnava tudi mornarje in galjote ter preresa njihov izvor in zaslužek.

Potem ko je predstavil notranjo sliko pomorstva v Piranu, pokaže pisec v sklepnih besedi tudi objektivni položaj Pirana v pomorstvu. Opisuje namreč stanje in pomen različnih pristanišč na vzhodni obali Jadrana v srednjem veku in nakazuje mesto, ki ga je med njimi zavzemal Piran. Knjiga v dodatku seznanja bralca z denarnim sistemom in spremembami v njem, pa tudi z različnimi merami, ki so se uporabljale v Piranu v srednjem veku. Poleg tega vsebuje še krajevno, osebno in stvarno kazalo.

Vrednost tega dela ni le v sistematični predstavitvi piranskega pomorstva v času in prostoru, ilustrirani s številnimi slikovnimi ponazorili in preglednicami. Njegova privlačnost je tudi v tem, da ob citatih iz originalov, s katerimi pisec utemeljuje svoje trditve, nazorno kaže, kako more s pravilnim sklepanjem iz drobnih podatkov zrasti slika sintetične celote, ki zaokroženo prikazuje obravnavano problematiko.

Darja Mihelič

Branko Reisp, Grad Krumperk in tabor nad Ihanom. Ljubljana 1978, 30 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, zbirka vodnikov 83)

Kakor že nekaj podobnih vodnikov iste zbirke je Branko Reisp vzorno pripravil tudi knjižico, ki opisuje dve znamenitosti iz okolice Domžal — grad Krumperk in tabor nad Ihanom.

Kot velik poznavalec Valvasorjevega dela je skrbno proučil njegove podatke o Krumperku v Slavi vojvodine Kranjske in jih primerjal z arhivskimi viri, literaturo in ljudskim izročilom. Grajsko stavbo, katere lepoto Valvasor tako hvali, so zgradili takšno, kot stoji še danes, Ravbarji (Rauber) okoli leta 1580.

B. Reisp je prav Ravbarjem, stari kranjski plemiški rodbini, v svoji razpravi posvetil precej pozornosti. Grad Krumperk je prišel v

njihovo last leta 1517. Posebej omenja Nikolaja Ravbarja, ljubljanskega škofa Krištofa Ravbarja, dalje Andreja Ebenharda Ravbarja, dvornega svetnika in ljubljence cesarja Maksimilijana II., o katerem je med drugim napisal krajšo povest P. Hicinger, dalje Adama Ravbarja, poveljnika kranjskih plemiških konjenikov v bitki pri Sisku 1593 (o tem poje tudi ljudska pesem) itd. Potomec te znamenite rodbine je bil tudi Valvasor. Ko je namreč leta 1617 umrl Jurij Ravbar, lastnik Krumperka, je zapustil dve hčeri: Ana Marija je bila mati J. V. Valvasorja, druga hči pa se je poročila z J. L. Raspom, potomcem plemiške rodbine, ki je ostala lastnica Krumperka še skoraj 200 let. Pozneje se je lastništvo gradu še večkrat menjalo; danes so v gradu stanovanja, nekaj prostorov pa je urejenih kot arhiv občine Domžale, tu je tudi slamninarska zbirka. Grad pa ni zanimiv le po svoji zgodovini, ampak tudi kot stavba sama, saj velja za enega prvih renesančnih gradov ravniškega dvorišnega tipa pri nas.

Zadnji del knjižice opisuje tabor nad Ihanom, ki je eden izmed redkih vsaj do neke mere ohranjenih protiturških taborov pri nas, iz polpretekle dobe pa znan tudi po shodu Ljudske fronte (maja 1937). Knjižico zaključuje bogat seznam literature.

Olga Janša-Zorn

Peter Krečič: *Grad Kromberk*, 75. zvezek zbirke *vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije*, izdaja Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, Ljubljana 1977, 31 str.

Avtor, umetnostni zgodovinar in kritik, je sam nekaj časa služboval v Goriškem muzeju, ki ima prostore v kromberškem gradu, zato gotovo ni imel težav z njegovo predstavitvijo v znani zbirki kulturnih in naravnih spomenikov Slovenije.

Uvodoma opiše lego gradu, nato se ukvarja z njegovim imenom in zgodovino, pri čemer se naslanja na dela Carla von Czoerniga, Simona Rutarja in Ivana Crnčiča. Od leta 1607 do 1947 je usoda gradu povezana s plemiško rodbino Coronini, od tega leta je Primorska pripadla Jugoslaviji, grad pa prešel v družbeno last. Leta 1954 se je vanj preselil dve leti prej ustanovljeni Goriški muzej, ki je v njem še danes.

Dalje avtor prikaže arhitektonsko zasnovo gradu. Opis dopolnjujejo tloris in številne fotografije stavbe. Slediti moremo vsem spremembam, ki jih je doživljalo poslopje in njegova okolica (park). Grad je leta 1916 pogo-

rel, grof Viljem Coronini-Cronberg pa ga je začel leta 1936 obnavljati, tudi tako, da je manjkajočo opremo prenesel iz drugih stavb na svojih posestvih. Leta 1943 je grad v drugo pogorel, po vojni ga je začel grof znova obnavljati, obnovitvena dela pa so se nadaljevala tudi po priključitvi tega področja Jugoslaviji.

Precej prostora avtor posveti ureditvi gradu, ko se je v njegove prostore vselil muzej, kot tudi opisu njegovih zbirk: etnološke, umetnostne, arheološke, kulturno-zgodovinske, oddelka NOB in galerije primorskih umetnikov.

Knjižica je nepogrešljiv in dragocen pripomoček vsem, ki se bodo odločili obiskati Kromberg in bogate zbirke Goriškega muzeja.

Andrej Vovko

Novo mesto skozi čas. Uredila Jova Grobovšek in Tone Knez. Izdal in založil Dolenjski muzej Novo mesto, Novo mesto 1978, nepaginirano.

Jesen lanskega leta je bila v Dolenjski galeriji v Novem mestu zanimiva in dobra razstava *Novo mesto skozi čas*. Ob tej priložnosti je bil izdan tudi katalog z gornjim naslovom. Članke so prispevali Tone Knez, Novo mesto v prazgodovini in Naselitvena zgodovina novomeškega prostora, Janko Jarc: Iz preteklih stoletij Novega mesta, Anton Štamphar: Kulturnozgodovinski spomeniki Novega mesta in Jova Grobovšek: Sodobno Novo mesto. Razen zadnjega članka so vsi zgoraj navedeni izredno skrženi povzetki tekstov, katere bralci Kronike posredno ali neposredno že poznajo. Pri njihovem branju ima bralec občutek, da avtorji niso bili omejeni le po prostoru ampak celo po tiskarskih znakih, zaradi česar so nekatere važne stvari izpuščene ali pa preveč poenostavljene. Očitno so mišljeni kot nekakšna leksikografska informacija.

Nov je tekst arh. Jova Grobovskega. Obravnava rast naselja na podlagi urbanističnih načrtov v zadnjih desetletjih; od Mušičevega iz konca dvajsetih let tega stoletja do zadnjega, ki ga je izdelal Urbanistični inštitut SRS v Ljubljani. Osnovni problemi mesta so v bistvu isti, ki so značilni za vso našo republiko: slabe in malo prepustne prometne zveze ter slaba in malomarna oskrba prebivalstva. Kot vse kaže, ni problem v načrtih, ampak v tem, da jih nihče ne izvaja. Pri Novem mestu bi morali biti srečni, da nekatere niso izvedli, vendar pa je bolj tragično

to, da se tudi najnovejšega (in dragega) ne držijo. V Novem mestu postaja že kronična razvada, da vsak posameznik, ki je v tem ali onem pogledu »močan«, planira po mili volji. Iz Grobovškovega teksta bi mogli, mogoče malo svojevoljno, sklepati, da so dobri načrti le tisti, ki so jih naredili strokovno dobro podkovani domačini (Mušič in Lapajne). Njihov odnos do mesta ni le strokoven, ampak tudi čustven, oni vedo, kaj pomeni domačinu, ki se bliža mestu s katerekoli strani, pogled na mogočni Kapitelj. Le iz velike mere znanja, ljubezni in spoštovanja do človeka in objekta dela je mogoče ustvariti nekaj, kar bo »oplemenitilo doživetje prebivalcev«. Kolikor se bo Novo mesto še naprej razvijalo tako kot danes in bodo še vnaprej odločale vse strani razen omenjenega, bodo še vnaprej rasli »spomeniki«, kot so bivši špital ali Dom kulture ter nedavno odprta stavba plemenitega namena.

Posebno poglavje je lepa, bogata in skrbna oprema, ki vsebuje številne fotografije načrtov in zgradb. To ji daje dokumentarno vrednost, ki jo po strokovni plati zvišuje še izbrana bibliografija o Novem mestu.

Stane Granda

Fran Juriševič: Partizansko gospodarstvo na Primorskem. Koper 1975, Založba Lipa. Knjižnica OF 2; 429 str.

Knjiga je zanimiv prispevek k popolnejši osvetlitvi NOB na Primorskem, zlasti ekonomske plati boja, ki je gotovo mnogo manj znana in tudi manj upoštevana, kot ugotavlja tudi avtor sam.

Delo temelji na virih, ki jih največini hrani Arhiv IZDG v Ljubljani, pa tudi arhivske institucije v Trstu (Arhiv Narodne in študijske knjižnice — oddelek za zgodovino, Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione del Friuli e Venezia Giulia). Poleg tega so uporabljeni še spomini in izjave nekaterih partizanskih »gospodarstvenikov«.

Vsebina je razdeljena v štiri večje enote:

- I. Predvojno gospodarsko stanje kmetov in delavcev.

- II. Prvo obdobje partizanske gospodarske dejavnosti na Primorskem do kapitulacije Italije.

- III. Pričetek organiziranega dela gospodarskih komisij — od kapitulacije Italije do reorganizacije okrožij.

- IV. Od reorganizacije okrožij do osvoboditve.

Ob koncu imamo še tri krajša poglavja o deležu žensk v partizanskem gospodarstvu, o nemški gospodarski politiki na Primorskem ter o gospodarskih razmerah ob koncu vojne. Knjigo zaključuje še imenski in krajevni indeks.

Krajše uvodno poglavje ugotavlja, da je fašizem zatiral slovensko prebivalstvo tudi na gospodarskem področju. Poglavitni instrumenti te politike so bili davčni sistem, ki ga je še stopnjeval način pobiranja davkov (zakupništvo), uničeno slovensko združništvo ter močna konkurenca Juga prav v vinogradništvu in sadjarstvu. Spričo tega je postalo stanje slovenskega kmeta kritično. Skozi ves čas fašistične vladavine so se vrstile dražbe in prodaje kmetij. Delavstvo so prizadeli odpusti politično nezanesljivih in dotok cenejše delovne sile z juga države.

Za dobo do kapitulacije Italije je ohranjeno le malo gradiva, saj je vladala stroga konspiracija. Za Primorsko se dajo ugotoviti podobne značilnosti kot za ostalo Slovenijo, le da je razvoj kasnil. Partizanske enote so se oskrbovale same, večjih problemov ni bilo, kajti ljudje so radi dajali hrano za borce. Z vzpostavitvijo mreže odborov OF in formiranjem okrožij konec 1942 je prešla skrb za prehrano tudi na odbore OF. Sredi leta 1943 so že prva poročila o obstoju gospodarskih komisij (v nadaljevanju GK), ki pa so bile največini prepuščene same sebi in zelo različno uspešne. Njihove poglavitne naloge so bile zavarovati letino pred sovražnikom ter zbirati potreben material in denarna sredstva.

Množičen vstop v partizanske enote zaznamujemo na Primorskem takoj po kapitulaciji Italije, kar je postavilo pred GK nove naloge. Zagotoviti je bilo treba hrano in druge potrebščine ne glede na nevarnost. Pri tem so GK pokazale izredno iznajdljivost in velike uspehe kljub temu, da so jih pestili stalno pomanjkanje denarja, dolgovi, kadrovske problemi, včasih pa tudi neustrezna navodila višjih organov. GK so nadzorovale kmetijsko in obrtno produkcijo, organizirano odkupovale živež. Presežke so izmenjevale med seboj in oskrbovale pasivna območja. Sredstva so GK dobivale iz davkov in posojil svobode, ki so vedno znova pokazala visoko zavest prebivalstva, saj so vedno presegle načrtovane vsote.

Poseben podvig je pomenilo nabavljanje živeža in tehničnega materiala iz Furlanije. Nekateri cenitve navajajo, da je prihajalo od tam 30—40 % vsega živeža, potrebnega za NOV. Nabavne poti so bile različne; tja so hodili partizanski nabavljalci, veliko so po-

magale tudi mreže italijanskih antifašistov, zlasti »Intendenza Montes«.

Podroben pregled dela posameznih okrožnih GK prinaša marsikatero zanimivost. Žal pa ni dovolj ohranjenih podatkov za vsa okrožja.

Posebej je obdelan še problem oskrbe s soljo. Med NOB te nikoli ni bilo dovolj. Samo področje IX. korpusa bi potrebovalo okoli 70 centov soli mesečno! Ker je bila sol monopol države, so soline varovali finančni stražniki. Različni nakupovalci so sol skrivaj kupovali od solinarjev, jo ponoči odnašali iz skladišč in nato tovorili v notranjost, vsem nevarnostim nakljub.

Reorganizacija okrožij julija 1944 ni bistveno vplivala na naloge GK; povečanim potrebam so mogle zadostiti le kadrovske in finančno okrepljene. Z izvolitvijo NOO pa so začele GK izgubljeni svojo vlogo, nadomeščali so jih odseki za prehrano. Kljub formalni ukinitvi so se GK obdržale do konca vojne.

Zagotoviti dovolj živeža za stalno naraščajočo vojsko, zaledje in civilno prebivalstvo, to je bila pglavitna naloga vseh. Vedno bolj se je kazala izčrpanost vsega ozemlja. Črpati je bilo treba zadnje rezerve. Oddajne obveze kmetov so se povečale zlasti pri maščobah in žitu. Dovoz iz Furlanije je pomenil veliko, čeprav tudi ta ni bila neizčrpna. Preskrbo so ovirala tudi nekatera nesoglasja z italijanskimi partizani.

Ženske, ugotavlja avtor, so prispevale v NOB prav toliko kot moški, pri preskrbi vojske so se še posebej izkazale. Pripravile so na tisoče darilnih paketov za borce, bile so aktivistke GK pa tudi zemljo so v veliki meri obdelovale ženske in starejši ljudje.

Nemško gospodarsko politiko v »Jadranskem Primorju« je usmerjal vrhovni komisar Rainer. Osnovni princip je bil zagotoviti osnovo za bodočo nemško ekspanzijo na jugovzhod, osrednje mesto v tej politiki je imel Trst. Vse gospodarske vire so Nemci izkoriščali za dvig svojega vojnega potenciala. Industrija je delala z okoli 40–50 % zmogljivosti. Čim bolj se je bližal konec vojne, tem bolj je slabela gospodarska dejavnost nemške okupacijske uprave.

Damljan Guštin

Spominki dom dr. Franceta in Borisa Kidriča na Knežcu pri Rogiški Slatini, Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, Ljubljana 1978, 3. zvezek, 38 str; Konferenca KPS v Šmiglovi zidanici, Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, 4. zvezek, Ljubljana 1978, 48 str.

Tretji zvezek Spomenikov delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji nam ob Spominskem domu na Knežcu podaja življenjsko pot in življenjsko delo dveh zaslužnih slovenskih mož literarnega zgodovinarja dr. Franceta in politika Borisa Kidriča. Delo nam najprej predstavi Spominski dom na Knežcu kot etnološki in kulturno-zgodovinski spomenik, nato pa nam predstavi življenjsko pot in znanstveno-raziskovalno delo dr. Franceta Kidriča.

Drugi del zvezka je posvečen revolucionarju in mislecu Borisu Kidriču in to najprej s predstavitevijo njegove življenjske poti, nato pa še z izborom citatov iz njegovih del.

Zvezku je dodan še seznam zgodovinskih in kulturnozgodovinskih spomenikov v Posotelju, na Kozjanskem in v Posavju kot tudi seznam literature o dr. Francetu in Borisu Kidriču.

Četrti zvezek Spomenikov revolucionarnega delavskega gibanja in NOB v Sloveniji osvetljuje konferenco PPS v Šmiglovi zidanici, kot tudi dogodke, pomembne za zgodovino KPJ neposredno pred konferenco in po njej. Tako opisuje četrti zvezek Titovo dejavnost marca in aprila 1938, kot tudi potek in pomen konference v Šmiglovi zidanici. Kot dodatek sta pomembna vira, ki sta objavljena v tem zvezku: »Sklepi 1. konference komunistične stranke Slovenije«, pa tudi »Pozdrav Cankarjevi četi« (Španskim borcem op. M. K.). Kot k vsakemu od dotedanjih zvezkov »Spomenikov« je tudi temu dodan seznam udeležencev konference z njihovimi življenjepisi.

Tudi ta dva zvezka »Spomenikov« pomenita pomemben prispevek za širjenje zavesti o naši bližnji preteklosti med širši krog ljudi.

Matjaž Klemenčič

UDC 332.24.012.326 (497.12 Bajnof)
62000 Maribor, Ljubljanska 3a, Yu

Minarič Jože, arhivski svetovalec, Pokrajinski arhiv v Mariboru

Štiški Bajnof do konca XVI. stoletja
Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 3, december 1978, str. 8-17, cit. lit. 73

Avtor obravnava v članku najprej pridobitev posesti na Bajnofu pri Novem mestu (villa Wingarten) po stiskem samostanu že v letu njegove ustanovitve leta 1136, ki je postal gospodarski in upravni sedež samostana za njegovo obsežno vinsko in urbarialno posest na Spodnjem Dolenjskem, nato pa podaja lokalizacijo te posesti ter navaja sumarično dohodke s posestevnih področij vinskega območja. Jedro članka pa predstavlja obravnavanje dvora konec 16. stoletja pod opatom Lavrencijem (1580-1600), ko »je bil bajnofski oskrbnik pater Pankracij, ki je dal pred letom 1591 dvor prezdati in mu nadel podobo, kakršno jo je kazal do druge polovice 17. stoletja, ko mu je novo podobo nadel opat Maksimilijan Motloch (1661 do 1680). Na Pankracijevo prezidavo spominja napisna plošča s tremi distihi v latinskem jeziku iz leta 1591, nekoč vzdana na zunanji steni Bajnofa, požganega leta 1942, in ki jo danes brani Dolenjski muzej v Novem mestu.

UDK 929.3(497.12 Komenda) "1754/1760"

Demšar Viktorijan, dekan v pokoju
61128 Komenda 43, Yu

Prebivalci Komende po družinski knjigi Petra Pavla Glavarja

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 27, št. 1, maj 1979, str. 18-29, cit. lit. 2

Iz življenjsko smiselno napisane debele v usnje vezane družinske knjige z naslovom »Examen doctrinae christianae ab anno 1754-1760« oziroma »Statut animarum« moremo spoznati življenjske razmere tiplčne za Komendo 18. stoletja, pa tudi za druge kraje v severozahodni Sloveniji, ki so imele v marsičem podobno stanje. Avtor knjige je magister filozofije in teologije in komendski župnik Peter Pavel Glavar. Lastnoročno in res kaligrafično jo je spisal v slovenskem in latinskem jeziku. Iz rubrik te knjige lahko ugotovimo število prebivalcev, posebno stanje družin, podložništvo hiš raznim gosposčinam in dejavnost župljanov; dalje tudi inteligentnost prebivalstva, življenjsko dobo, številčnost v družinah in družne, ki so z očetovim primkom po ravni liniji še danes ostale pri isti hiši ter zanimive hišne nazive, ki jasno kažejo slovenski izvor.

UDK 359(436:497.12-16+436.6)"1812/1913"

Pahor Miroslav, višji: znanstveni sodelavec, ravnatelj, Pomorski muzej v Piranu
66330 Piran, Gortanova 27 a, Yu

Vloga gorenjsko-koroške prometne pahljače pri rekrutiranju pomorskega kadra v preteklosti (1812-1918)

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 27, št. 1, maj 1979, str. 30-42, cit. lit. 44

Avtor obravnava rekrutiranje pomorščakov na območju gorenjske magistralne ceste in njenih odceпов na Koroško do Ziljske doline, Sentvid ob Ghini in Wolfsberga. Ugotavlja, da je veliko število pomorščakov prihajalo v mornarico iz povsem hrbovitih krajev in da so se v svojih službah obnesli več kot dobro. Najvažnejši faktorji rekrutiranja so bili mornarski gozdarji in tehniki, ki so na Gorenjskem sekali les za pomorstvo, predvsem pa furmani, ki so vozili na relaciji Koroška-Trst in narobe. S svoje propagande za pomorstvo so furmani naredili tako vojni kakor trgovski mornarici neprecenljive kadrovske usluge s tem, da so v povprečju z rekrutacijskimi oficirji in ladjarjskimi družbami rekrutirali sposobne in inteligentne mlade ljudi in jih tudi sami prevažali na cilj.

UDC 332.24.012.326 (497.12 Bajnoti)
Milnarčič Jože, Archives Advisor, Provincial Archives in Maribor
62000 Maribor, Ljubljanska 3a, Yu

The Feudal Property Bajnot Belonging to Stična up to the End of the XVIII Century
Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 3, December 1978, pp. 8-17, notes 73

First, the author deals with the acquisition of the Bajnot property near the town of Novo mesto (Villa Wingarten) by the Stična monastery in the very year of its foundation, 1138. Thus Bajnot became the economic and administrative seat of the monastery having under control the vast feudal property that belonged to the monastery. The author then gives the precise location of the Bajnot property and states the total income for each region of the wine area. The main part of the article deals with the mansion at the end of the 16th century under the abbot Lavrenčič (1580-1600) at the time when the Bajnot manager was a certain father Pankracij who, before the year 1591 had the mansion reconstructed, thus giving it the form which it kept until the second half of the 17th century. It was then rebuilt yet again by the abbot Maksimilijan Mottloch (1661-1680). As a sign of Pankracij's reconstruction there is a tablet with three distiches in Latin, dating from the year 1591, which used to be in the outer wall of the Bajnot castle. The tablet is nowadays kept in the Museum at Novo mesto. The Bajnot castle itself was burnt down in 1942.

UDC 339(436:497.12-16+436.6):1812/1918*
Pahor Mirosław, Senior Scientific Counsellor, Director, The Naval Museum at Piran
66330 Piran, Gortanova 27a, Yu

The Role of the Carniolio-Carinthian Crossways in the Recruiting of the Naval Cadre in the Past

Kronika, a review for Slovene local history, 27, No. 1, May 1979, pp. 30-42, notes 44

The author deals with the recruiting of mariners on the territory of the Carniolian main road and its off-roads to Carinthia up to the Valley of Zilja, Senčvid near Glina, and Wolfsberg. The author states that a great number of men came to the marine from the mountainous parts of the country, and that they made very good marines. The main factors of the recruiting were marine foresters and technicians who cut wood for the navy in Carniola, and especially transporters who carried goods from Carinthia to Trieste and back. The latter were the most important for both the mercantile marine and for the navy, because with their propaganda for marine and together with the recruiting officers and ship companies they recruited intelligent young men and also drove them there.

UDC 939.86 Poetovio *00089*
Sašel Jaroslav, Scientific Counsellor, Slovene Academy of Science and Art in Ljubljana
61000 Ljubljana, Novi trg 3, Yu

August A. D. 69: Putsch in Poetovio

Kronika, a review for Slovene local history, 27, No. 1, May 1979, pp. 1-7, notes 6

Outline of the main events in A. D. 68 and 69. The role of the military units and head quarters in Illyricum, especially in the garrison towns of Poetovio, Carnuntum and Bursum. The role, value, character and biographical fragments of M. Antonius Primus, commander of the 7th legion from Carnuntum and leader of the march to Rome.

UDC 929.3(497.12 Komenda) *1734/1760*
Demšar Viktorijan, Dean (Retired)
61128 Komenda 43, Yu

The Inhabitants of Komenda as Described in the Family Book by Peter Pavel Glavar

Kronika, a review for Slovene local history, 27, No. 1, May 1979, pp. 18-29, notes 2

The thick, leather-bound and true-to-life book with the title »Examen doctri-nae christiane ab anno 1754-1760« or »Status animarum« reveals to us the way of life typical of the 18th century Komenda and of some other places of the north-western Slovenia, where the situation was much alike.

The book is written in Slovene and Latin, by Peter Pavel Glavar, M. A. in philosophy and theology, and the Bishop of Komenda, who wrote it in calligraphy with his own hand, and gives us some interesting data, such as the number of the inhabitants, property situation of the families, subordination of individual families to various nobilities, activities of the inhabitants, their intelligence, their life-time, the number of the family member, the families that kept their houses up to this day under their father's surname, and also some interesting house names clearly pointing to the Slovene origin.

UDK 940.531.63(497.12-15)

Miakar Boris, asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani
63282 Cerkno, Cerkno 65, Yu

Domobranstvo na Primorskem

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 27, št. 1, maj 1979, str.
43-52, cit. lit. 28

Na začetku svojega prispevka pisec označuje nasprotnike narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem ter ugotavlja njihovo izredno maloštevilnost in nemoč v času pred kapitulacijo Italije. Sele po nemški okupaciji ter po silovitem razmahu partizanskega gibanja, ki je skoraj vse Slovence prisililo, da se izasmijo za to ali ono stran, se je tudi na Primorskem organiziralo kolaboracionistično in protirevolucionarno domobranstvo ob odločni pomoči Slovenskega domobranstva ter reakcionarnih voditeljev v Ljubljani. Domobranstvo je izrabljalo specifično preteklost Primorske ter v svoji propagandi trdilo, da prinaša Primorcem osvoboditev izpod italijanske nadoblasti, čeprav je bilo po drugi strani samo popolnoma odvisno od nacistov. Zato pisec ugotavlja, da je domobranska akcija tudi trenušno na Primorskem doživela neuspeh ter je domobranstvo vojaško in politično pomenilo povsem neznačno silo.

UDK 352(497.12 Ljubljana)“1945/1947”

Drnovšek Marjan, arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana

61000 Ljubljana, Maistrova 4/b, Yu

Graditev ljudske oblasti in obnova v Ljubljani v letih 1945-1947

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 27, št. 1, maj 1979, str.
52-64, cit. lit. 60

V članku je na podlagi arhivskega gradiva, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, ter časopisnih virov in literature obdelana okvirna podoba Ljubljane v prvih dveh povojnih letih. Avtor je imel namen prikazati življenje ljudi s pregledom razvoja ljudske oblasti po 9. maju 1945, problematike obnove gospodarstva ter problemov preskrbe in prehrane, socialnega skrbstva in zdravstva, šolstva, kulture in športa. Glavni namen članka pa je opozoriti na bogato arhivsko gradivo, ki je že dostopno za raziskovalne namene.

UDC 352 (497.12 Ljubljana) *1945/1947*

Drnovšek Marjan, Archivist, The Historical Archives Ljubljana
61000 Ljubljana, Maistrova 4/b, Yu

The Establishing of the People's Authority and the Reconstruction of Ljubljana in the Years 1945—1947

Kronika, a review for Slovene local history, 27, No. 1, May 1979, pp. 52—64, notes 60

The article gives us, on the basis of the archival material from The Historical Archives Ljubljana, newspapers and various literature, a rough picture of Ljubljana in the first two years after the war. The author's intention has been to describe the life of people in Ljubljana, to give the survey of the development of the people's authority after May 9th, 1945, to present the problems of the renewal of the economy as well as those of the provision and nourishment, social and medical care, education, culture and sport. The main intention of the article is, however, to call attention to rich archival material, already obtainable for further research.

UDC 940.531.63 (497.12—15)

Mlakar Boris, Assistant, The Institute for the History of Workers' Movement in Ljubljana
65282 Cerklje, Cerklje 65, Yu

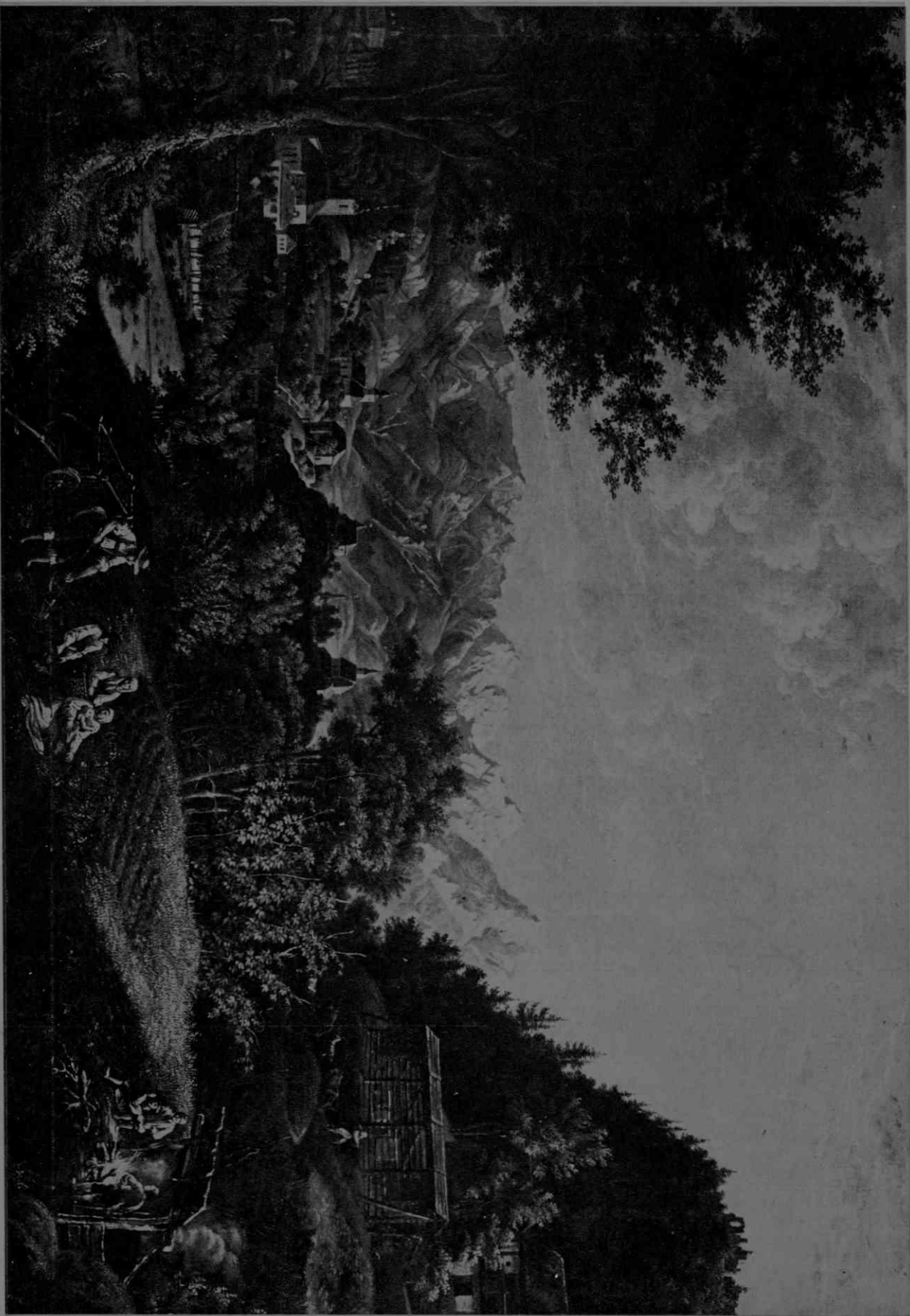
The Anti-revolutionary Movement in the Region of Primorsko

Kronika, a review for Slovene local history, 27, No. 1, May 1979, pp. 43—52, notes 28

At the beginning the author gives the characteristics of the national liberation war opponents in the region of Primorsko, and states that they were very few and weak at the time before the capitulation of Italy. It was only after the German occupation, and consequently the spread of the partisan movement, which made all Slovenes clearly show their standpoint, that anti-revolutionary activity was organized also in the region of Primorsko. It was backed by Slovene anti-revolutionaries as well as reactionary leaders in Ljubljana, and it used the specific history of the region for its propaganda, persuading people that this movement itself will liberate them from Italian sovereignty, although the movement itself wholly depended on German occupiers. That is why the author states that the anti-revolutionary movement in the region of Primorsko failed, and that the anti-revolutionary movement in the military as well as political sense meant practically nothing.

Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana

1. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (razmnoženo kot rokopis)
 - I. Listine 1243—1397, Ljubljana 1956 25.—
 - II. Listine 1299—1450, Ljubljana 1957 25.—
 - III. Listine 1320—1470, Ljubljana 1958 25.—
 - IV. Listine 1471—1521, Ljubljana 1959 25.—
 - V. Listine iz kodeksov Mestnega arhiva v Trstu, 1320—1348, Ljubljana 1960 25.—
 - VI. Listine 1444—1499, Ljubljana 1961 25.—
 - VII. Listine 1243—1498, Ljubljana 1962 25.—
 - VIII. Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489—1518, Ljubljana 1963 25.—
 - IX. Listine 1220—1497, Ljubljana 1964 25.—
 - X. Listine 1144—1499, Ljubljana 1965 25.—
 - XI. Fevdna knjiga Jamskih 1453—1480, Ljubljana 1966 25.—
 - XII. Urbarji 1490—1527, Ljubljana 1968 25.—
2. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959 40.—
3. Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945—1955, Ljubljana 1965 52.—
4. Razprave
 - I. Vlado Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze, Ljubljana 1958 30.—
 - II. Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane (Zbornik razprav), Ljubljana 1971 40.—
 - III. Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1972 40.—
 - IV. Ljubljanska obrt od začetka 18. do srede 19. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1977 80.—
5. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1962 (broširana, žepna izdaja) 20.—
6. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1965 (trijezična izdaja) 60.—
7. Ljubljana 1945—1970, Ljubljana 1970 30.—
8. Katalog: Starejša ljubljanska industrija, Ljubljana 1973 20.—

Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein: Kamnik 1848/49, original v Narodni galeriji v Ljubljani (foto Srečo Habič)